MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

FODOR Sándor
Arab legendák a piramisokról
Eredeti közlés/Original publication:
1971, Budapest, Akadémiai Kiadó, 178 old + 16 tábla.
Elektronikus újraközlés/Electronic republication:
AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.895
Dátum/Date: 2013. december/December – 2014. június/June 24.
Az elektronikus újraközlést előkészítette
/The electronic republication prepared by:
B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd
Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document
FODOR Sándor: Arab legendák a piramisokról, **1–154. old.**, No. 000.000.895, http://afrikatudastar.hu
Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:
Közkönyvtárakban / In public libraries
Megjegyzés / Note:
ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak / Key words
magyar Afrika-kutatás, a Hermész-legenda: az egyiptomi Hermész, a görög Hermetica, Enókh a zsidó apokrif hagyományban, Hermész útja az arabokhoz, a Szúrid-legenda, a fáraó kori Egyiptom az arab forrásokban, az egyiptomi profécia a papok jóslatában, a Szúrid-legenda keletkezése, Saddad ibn Ád-legenda, áditák és amáletiták az arab-kopt hagyományban, az áditák és az amálekiták egyiptomi inváziója a valóságban, Saddad ibn Ád és Hermész
African studies in Hungary, the Hermes legend, the Egyptian Hermes, the Greek Hermetica, Enoch in the apocryphal Jewish tradition, Hermes path to

the Arabs, the Surid legend, Pharaonic Egypt in the Arab sources, prophecy of the Egyptians in the prediction of the priests, birth of the Surid legend, the Saddad ibn Ad legend, Adits and Amaletits int he Arab-Coptic tradition, the Egyptian invasion of Adits and Amaletits in reality, Saddad ibn Ad and Hermes

---

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages
* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration
* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

ARAB LEGENDÁK A PIRAMISOKRÓL

Fodor Sándor

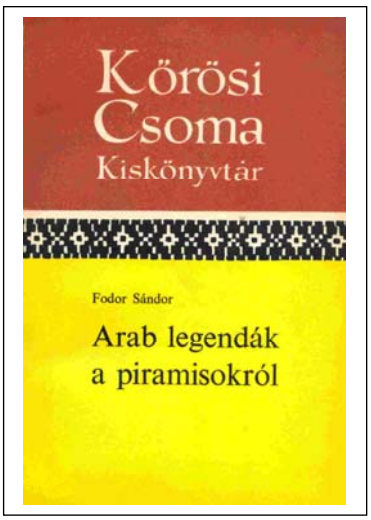

Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 10
Szerkeszti: Ligeti Lajos

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971

ELŐSZÓ

A Római Birodalom kettészakadása után a Közel-Kelet történelmének alakulását hosszú időn keresztül Bizánc és Irán hatalmi versengése határozta meg. A 7. század első harmadának végén új erő kapcsolódott be a két nagyhatalom küzdelmébe az arabok megjelenésével, akik Arábia nomád népeinek ősi mozgásirányát követve, az iszlám vallás ideológiájának hirdetőiként a sivatagból benyomultak a környező megművelt területekre. Népvándorlásuk hódító menetté változott, melynek során birodalmakat zúztak szét és rendítettek meg alapjaikban. 633 és 637 között elfoglalták Szíriát, a Bizánci Birodalom fontos tartományát és Mezopotámiát, s valósággal elsöpörték a perzsa szászánidák államát. Rövid ellenállás után, 642-re befejeződött Egyiptomnak, Bizánc legértékesebb tartományának meghódítása. A 8. század elejére az arabok keleten elérték Közép-Ázsiát és az Indus folyót, nyugaton 709-ben partra szálltak az Ibériai-félszigeten, és 732-ben Martel Károlynak már Poitiers-nél kellett megállítania az iszlám európai előretörését.

A bomló törzsi–nemzetségi társadalom viszonyai között élő arab törzsek e hódítások során olyan népekkel kerültek kapcsolatba, melyek az övéknél fejlettebb társadalmi–gazdasági rendszerben éltek, és ezt a hódítások sem tudták megsemmisíteni. A kezdeti szembenállás végül is együttéléssé változott, s a hódítók sokban alkalmazkodtak a helyi viszonyokhoz. Ezért az arab társadalom átalakulásában jelentős szerepe volt az idegen hatásnak, az iszlám első századainak története sem érthető meg ennek figyelembevétele nélkül. A hatás természetesen nemcsak társadalmi–gazdasági síkon nyilvánult meg. Egyiptom, Szíria, Mezopotámia és Dél-Arábia ősi kultúrájának hagyatékát az arabok örökölték, és az évezredes múltra visszatekintő népek vallása, irodalma, művészete, tudománya alkotóeleme lett az iszlám kultúrájának.

Az iszlám és a helyi kultúrák viszonyának kérdésével foglalkozik c kis kötet is, anélkül, hogy e viszony valamennyi megnyilvánulását tárgyalná. Mivel az iszlám es a helyi kultúrák találkozásának egyik legérdekesebb formája a legendák világában tárul elénk, vizsgálódásunk középpontjába az arab piramis-legendákat állítottuk. Az ókori világ hét csodája közé számító piramisok Hérodotosz, görög történetírótól kezdve minden kor emberének képzeletét megragadták. Monumentalitásuk és titokzatosságuk az arabokat is lenyűgözte. Az Egyiptomban járt utazók nem mulasztották el, hogy ne jegyezzék fel a piramisokról hallott mesés történeteket. Az arab geográfusok-

nak és történetíróknak Egyiptomról és a piramisokról szóló, javarészt 9–15. századi leírásai alkották ínunkánk fő forrásait. Ezek az Ezeregyéjszakába illő történetek gyakran reális társadalmi és ideológiai mozgalmak tükrözői.

Minthogy az arab piramis-legendák térben és időben távol eső eszméket és legendatöredékeket ötvöznek egybe, nemcsak a fáraókori Egyiptom arab környezetben való továbbélésével foglalkoztunk, hanem eredetük vizsgálatát kiterjesztettük Palesztinára, Mezopotámiára, Perzsiára és Dél-Arábiára is.

Az arabok bejövetelét az utolsó egyiptomi fáraó uralkodásától ezer év választja el. Az ország már a perzsa uralom idején (i. e. 525–404) hosszabb időre közvetlen kapcsolatba került idegen kultúrákkal. Nem sokkal később pedig, amikor Nagy Sándor hódításai véget vetettek az önálló „nemzeti" birodalmak létének, kialakult egy olyan keverék kultúra, amelynek Egyiptom is részese lett, mind a művelődési elemek átvevőjének, mind pedig átadójának szerepében. A Ptolemaioszok államát a Nílus völgyében a római (i. e. 30), majd a bizánci uralom (i. sz. 395) váltotta fel.

A régi Egyiptom kultúrája nem tűnt el nyomtalanul az arab hódítás idején, hatása tovább élt a mohamedán környezetben is. Az iszlám által meghódított területeken fennmaradt a kereszténység, a judaizmus és a régi perzsa vallás. Az iszlám győzelme és az egységes arab uralom viszont gyorsítóan hatott az eszmék mozgására, s így a különböző
vallási és irodalmi motívumok könnyen megtalálták az utat Egyiptomba is. A piramis-legendák kitűnő példái ennek a művelődési szinkretizmusnak, melynek sajátossága, hogy régi legendák új köntöst kapnak, régi szereplők új neveket vesznek fel, valóságos eseményekből mesés történetek válnak. Egy olyan világ jelenik meg bennük, mely az iszlám vallásrendszerének határán, vagy azon kívül, a folklórban helyezkedik el, és rendkívül érdekes formában mutatja a régi kultúra továbbélését. Könyvünkben az arab hódítás utáni Egyiptom ideológiai felépítményének ezt a területét kívánjuk bemutatni, mely eddig eléggé elkerülte a modern kutatás figyelmét, habár ismerete a kor eszmevilágának teljesebb megértéséhez elengedhetetlen.

TARTALOM

Előszó 5
Tartalom 7
Képek jegyzéke 8

Bevezetés 11

I. A Hermész-legenda 32
Hermész arab köntösben 32
Az egyiptomi Hermész 49
A hermetikus irodalom kialakulása 53
Hermész a görög *Hermeticá*-ban 59
Énókh a késői, zsidó, apokrif irodalomban 63
Hogyan került Hermész sírba? 72
A Hermész-legenda útja az arabokhoz 74

II. A Szúríd-legenda 82
A fáraókori Egyiptom története az arab források alapján 82
A Szúríd-legenda az arab forrásokban 86
Az Abú Hirmísz kolostorban talált papirusztekercs 93
Az álmok magyarázata 97
Az egyiptomi típusú prófécia a papok jóslatában 107
A jóslat a víz- és tűzkatasztrófáról 112
A piramisokat őrző bálványok 119
A legenda keletkezése 125

III. Saddád ibn ᶜÁd legendája 128
Az áditák és az amálekiták az arab-kopt hagyományban 128
Az áditák és amálekiták egyiptomi inváziója a valóságban 131
Saddád ibn ᶜÁd, Szúrid és Hermész 133

Melléklet: Képek a 138. oldaltól

Képek jegyzéke

1. Mükerinosz, Khephrén és Kheopsz gizai piramisa
2. Kheopsz piramisának bejárata, Vyse – Perring: i. m., 1. kép.
3. A Kheopsz-piramis keresztmetszete, Fakhry: i. m., 68. kép.
4. Khephrén diorit szobra. Homloka közepén az *uraeus* kígyó körvonalai láthatók. Fakhry: i. m., 74. kép.
5. A félig betemetett Szfinx az 1945-ben megkezdett ásatások előtt. G. Papeloux – G. Bonheur: *The nocturnal magic of the Pyramids*, Paris, 1961, 47. kép.
6. Mükerinosz piramisának sírkamrája, Vyse – Perring: i. m., II. köt., 82. old.
7. Asztronómiai tárgyú menyezetkép I. Szeti sírjában (Királyok Völgye, XIX. dinasztia). Középen Ízisz és Ozírisz láthatók egy bárkán, Waerden: i. m., 5. kép.
8. A nagy piramis képe és leírása a *Tuhfat al-albáb-ban,* Al-Qaiszi: i. m., V. tábla.
9. A piramisok, mint József raktárai. Mozaik a velencei Szent Márk Katedrálisban (XIII. század), Rühlmann: i. m., 1. kép.
10. Osztanész perzsa ruhában. Jobb kezében a csodatevők ébengyűrűjét tartja, baljában egy könyvtekercs látható. Festmény a Dura-Europoszban feltárt Mithreumból, Bidez – Cumont: i. m., I, ½. tábla.
11. Az omboszi templom mennyezete. Catalogue des Monuments et Insriptions de L'Egypte Antique. Première Série, II. köt., 329. tábla.
12. A bölcs a templomban. A *Tabula Chemica* címoldala. Turáb^{c}Ali – Stapleton – Hidayat Husain: i. m., 146. old.
13. Nechber védőistennnő keselyűalakban lebeg egy uralkodó felett. Omboszi templom, homlokzat. Catalogue des Monuments…, II. köt, 203. tábla.
14. Az ibiszfejű Thorth, előtte I. Szeti. J. B. Pritchard: *The Ancient Near East in Pictures Relating to Old Testament*, Princeton, 1954, 572. kép.
15. A bölcs Imhotep. Morenz: Gott und Mensch im alten Ägypten, Leipzig, 1964, 35. kép.
16. Ízisz és a gyermek Hórusz. J. Leipoldt – W. Grundmann: *Umwelt des Urchristentums*, Berlin, 1967, III. köt., 270. kép.
17. Deir Abú Hirmisz (Apa Jeremias kolostora) Refektórium. Háttérben a Dzsószer-piramis. Guibell: i. m., IV. köt., X. tábla.

18. Abú Hirmisz (Apa Jeremias) arcképe kolostorának egy oltáráról (Vízfestmény) Quibell: i. m., II. köt., LX. tábla.
19. Ízisz Pelagia, kezében dagadó vitorla, előtte a Pharosz. Alexandriai pénzdarab, átmérője 22 mm. Leipoldt – Grundmann: i. m., III. köt., 260. kép.
20. Az alexandriai Pharosz képe a *Tuhfat al-albáb*-ban, Al-Qaiszi: i. m., II. tábla.
21. Az eget szimboólizáló Nut istennőt tartja Su, a levegő istene, alatta Geb, a földisten. Morenz: i. m., 40. kép.
22. Dürer: „A napbaöltözött asszony”
23. Ízisz szárnyasan, fején a napkorong tehénszarvakközött. Morenz: i. m., 11. kép.
24. A denderai állatöv. (Rajz) Waerden: i. m., 13. kép.
25. Ima a naphoz (Amarna). J. Leipoldt – W. Grundmann: i. m., 219. kép.
26. Lélekmadarak és árnyék. W. Wolf.: *Die Welt de Ägypter*, Stuttgart, 1954, 57. tábla.
27. A Halakban összegyűlt planéták özönvizet hoznak a földre. Leonhard Reymann: *Practice für 1524* c. művének címlapja. A kép jobboldalán a pápa és a császár, balodalon a lázadó parasztok láthatók. / A. Warburg: *Heidnisch-antike Weissagung in Wort und Bild zu Luthers Zeiten* (Sitzungberrichte der Heidelberber Akademie des Wissenschaften Jg. 1920, 26 Abb.), 10. kép
28. A cadizi világítótorony tetején álló szobor rajza a *Tuhfat-albáb*-ban. Al-Qaisszi: i. m., I. tábla.

BEVEZETÉS

Kairóban, a Nílus-parti luxusszállók tetejéről tiszta időben, különösen alkonyatkor, három hatalmas gúla sziluettjének rajzolata tárul a szemlélődő elé a délnyugati horizonton: Kheopsz, Khephrén és Mükerinosz piramisa (1. kép). A belvárostól mintegy 15 kilométerre, a gízai fennsíkon, a sivatag peremén emelkedik a három híres síremlék, az egyiptomi vallás legjellemzőbb sajátosságának, a halál utáni, túlvilági életbe vetett hitnek monumentális szimbólumaként.

A régi egyiptomiak földi tartózkodásukat csak átmeneti állapotnak tekintették, egész életükben a síron túli világra készültek, sírjaikat is azért építették maradandó anyagokból, mert az örökkévalóságnak szánták őket. Azt gondolták, hogy a túlvilági élet az e világinak a folytatása, mely csak akkor érhető el, ha épségben megőrzik a halott testét, s gondoskodnak az elhunytnak és lelkének (*ká*-jának) anyagi szükségleteiről. Ez a kettős cél állandóan megmaradt, noha a sírok alakja – melyeknek fejlődésében a piramisépítés csak egy korszak sajátossága – időnként változott.[1]

A Nílus völgyének ősi lakossága halottait többnyire a nyugati folyóparton, a sivatag szélén temette el, mert ebben az irányban látta lenyugodni a Napot, és úgy képzelte, hogy erre van a holtak birodalma is. A predinasztikus időkben (Kr. e. 3000 előtt) a halottakat négyszögletes vagy ovális, homokba ásott sírokba fektették, és személyi tárgyakat, nyakláncokat, vadászeszközöket, edényeket helyeztek melléjük. A sír fölé valószínűleg fakerettel körülvett homokhalmot emeltek.

Minthogy ez a megoldás csak nagyon kezdetleges védelmet biztosított a holttest számára, a dinasztikus kortól kezdve napon szárított, vályogtéglákból készült építménnyel helyettesítették a homokdombot. Ezt a sírformát nevezik arab szóval *masztabá*-nak (padnak), mert alakja nagyon hasonlít a mai egyiptomi fellahok házai előtt látható alacsony padra. A szaqqarai *nekropolisz* (temető) északi részében talált *masztabá*-k legrégebbikének (I. dinasztia)

---

[1] Az egyiptomi temetkezési szokások rövid összefoglalására és általában a piramisokra lásd I. E. S. Edwards: T*he Pyramids of Egypt*, Harmondsworth, 1964. A szerző bő bibliográfiát is közöl. A piramisok késői történetét tárgyalja G. Rühlmann: *Kleine Geschichte der Pyramiden*, Dresden, 1962; Lásd még: L. Cottrell: *The Mountains of Pharaoh*, London, 1963.

földalatti része fával bélelt, négyszögletes, öt rekeszre osztott üregből állt. A középső fülke tartalmazta a fakoporsóba zárt testet, a szomszédos rekeszekbe pedig személyi tárgyakat helyeztek. A földfeletti rész jóval nagyobb területet foglalt el, 27 cellája boroskancsók, ételes edények, vadászeszközök raktározására szolgált. Az ilyen típusú sírok valószínűleg nemes emberek lakóházainak és királyi palotáknak az utánzatai voltak.

Az archaikus kor végén és az Óbirodalom (Kr. e. 2700–2200) elején, a II–III. dinasztia idejében a *masztabá*-k felső részében levő raktárhelyiségeket is a föld alá vitték, hogy nehezebben lehessen megközelíteni őket. A felépítmény keleti falának déli részében helyezték el az étel- és italáldozatok számára fenntartott kamrát, ahová a halott egy álajtón keresztül juthatott be, hogy jelen legyen a szertartásnál. A földalatti sírkamra bejáratához függőleges, mély akna vezetett le.

A homokba temetett holttestet a meleg szárító hatása konzerválta, de amikor a halottakat mélyebb sírokba kezdték temetni a rablóktól való félelem miatt, a holttestek fokozottabban ki lettek téve a rothadás veszélyének. Ennek elhárítására folyamodtak a halottak bebalzsamozásához. A legkorábbi múmiák az V. dinasztia (Kr. e. kb. 2500–2400) korából kerültek elő. Mindenféle óvintézkedés elégtelennek látszott azonban a test teljes épségének megőrzésére és anyagi szükségleteinek kielégítésére, ezért a mágiához fordultak segítségért.[2] Mágikus eljárásokkal ugyanis bármilyen tárgyat helyettesíteni lehetett egy másolattal. Ezért állították fel a sírban a halott szobrát is, mely lakhelyül szolgálhatott a lélek, a *ká* számára, ha a holttestet valamilyen ártalom érte. Az ábrázolásos helyettesítés ellenére fontosnak tartották a friss étel- és italáldozatokat is, melyeket a papoknak kellett elvégezni, akiket ezért fizettek.

Az V. dinasztia korában az áldozati kamrák falait már vésett és festett jelenetekkel díszítették. A sír tulajdonosának szobrát is felállították a *masztaba* földfeletti részének egy kamrájában, melyet arabul *szerdáb*-nak (pincének) hívnak, mert nem volt se ajtaja, se ablaka, csak egy szűk nyíláson keresztül hatolhatott be fény a szoborral szemközti falon, az arccal egy magasságban. A felépítmény belsejét kamrákkal és oszlopcsarnokokkal tagolták, melyeknek falait reliefekkel borították be. A VI. dinasztia (Kr. e. kb. 2400–2200) egyik híres masztabája több mint 30 ilyen díszített kamrát tartalmazott. Az

---

[2] Az egyiptomi mágiára: Kákosy László: *Varázslás az ókori Egyiptomban*, Budapest, 1969. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 7.) Kákosy Lászlónak ezúton mondok köszönetet egész munkám során nyújtott baráti tanácsaiért.

ábrázolt jelenetek változatos tartalmúak voltak: szolgák mutattak be étel- és italáldozatot gazdájuknak, vadásztak, arattak, a gazda ellenőrizte birtokait.

Az archaikus kor végéig a királyokat és nemeseket is téglasírokba temették el. A III. dinasztia alatt azonban az uralkodók sírjának építéséhez követ kezdtek használni. Az első kőből készült síremléknek, Dzsószer fáraó lépcsős piramisának építését, mely egyúttal a világ első monumentális kőépítménye, Imhotepnek, az uralkodó bölcs vezírjének tulajdonítják. Az eredetileg feltételezhetően hét, ma már csak hat lépcsőből álló piramis Memphisz közelében, Szaqqarában emelkedik. Alapterületének hossza 121, szélessége 109, magassága 58 méter. A gránit sírkamra egy mély akna aljában helyezkedett el. A fáraó halotti temploma a piramis északi oldalán feküdt. Bejáratától keletre, a piramis falához építve állt a *szerdáb*, a király trónszéken ülő, mészkő szobrával. A kvarcból faragott szemeket rézfoglalat keretezte. A *szerdáb* homlokzati falán, a szobor arcával szemben két nyílást vágtak, melyeknek vagy az volt a rendeltetése, hogy a tömjénfüst elérhesse a szobrot, vagy az, hogy a fáraó kiláthasson rajtuk keresztül.

A IV. dinasztia (Kr. e. kb. 2620–2500) kezdetén a lépcsős építményt kiszorította a valódi gúla-alakú piramis. Az átmenetet a meidúmi és Sznofru fáraó dahsúri törtvonalú piramisa mutatja. Ebben az időben alakult ki a piramisokat körülvevő építmények általános elrendezése is. A fő piramis mellé még egy vagy több mellékpiramist emeltek, a halotti templom a piramis keleti oldalára került, és folyosó kötötte össze a megművelt föld nyugati szegélyén álló, völgybeli épülettel, ahonnan csatorna vezetett a folyóhoz.

Sznofru utódja, Kheopsz építette a legmonumentálisabb piramist. Magassága ma 137 (eredetileg 146) méter, alapélének hossza 230 (eredetileg közel 233) méter, csúcsát egy 10-szer 10 (eredetileg 3-szor 3) méteres platform. alkotja. Becslések szerint ép állapotában a piramis 2 300 000 sziklatömböt tartalmazott, melyek átlagban 2,5 tonnát nyomtak, de volt közöttük 15 tonnás is. Az egyes oldalak szinte pontosan a négy világtájjal szemben állnak, éleik majdnem derékszöget zárnak be. A piramist valaha befedő mészkő burkolat ma már teljesen eltűnt.

A bejárat az északi oldalon található, a föld felett kb. 20 méter magasságban (2. kép). Innen szűk folyosó vezet le a piramis alá, ahol egy befejezetlen kamrában végződik (3. kép). A bejárattól 20 méterre, a leszálló járatból 38 méter hosszú felfelé vivő folyosó ágazik el. Végéből három irányban folytatódik az út: egy vízszintes, 35 méter hosszú folyosó vezet az ún. „Királynő kamrájá”-ba, mely befejezetlenül maradt, egy 60 méter mély akna a leszálló folyosóba torkollik (ezen menekültek el a felszálló folyosó végét lezáró munkások), és itt kezdődik az Óbirodalom egyik leghíresebb építészeti alko-

tása, a Nagy Galéria. Az impozáns Galéria a felvezető folyosóval azonos szögben emelkedik, hossza 47, magassága 8,5 méter. Végét meglehetősen alacsony és szűk járat köti össze a király kamrájával, mely gránitból készült, 10,45 m hosszú, 5,2 in széles és 5,8 m magas. A nyugati fal közelében áll az a fedél nélküli, gránit szarkofág, melyben hajdan Kheopsz teste nyugodott. A kamra lapos tetejét kilenc, egyenként kb. 44 tonnás kőlap alkotja, felettük öt, különálló, tehermentesítő üreg van. Ezekben találták meg Kheopsz nevének hieroglifáit is. A három sírkamra – közülük a másodikat a nép képzelete tévesen tulajdonítja a királynőnek – mutatja, hogy a piramis építése közben háromszor változtattak a terveken. A piramis körül masztaba-sírok találhatók, melyekben a király rokonait és hivatalnokait temették el.

Kheopszétól nem messze emelkedik Khephrén fáraó piramisa, magassága 136,5 m, alapélének hossza 210,5 m. Két bejárata az északi oldalon nyílik, innen vezet két hosszú folyosó egy vízszintes járatba, mely a király sírkamrájában végződik. A csúcsos tetejű kamra nyugati falának közelében áll az uralkodó ma már üres gránit-szarkofágja.

A második piramisnak a völgyben levő épülethez vezető folyosója sokkal jobb állapotban maradt meg, mint az elsőé. A völgy-épület egy mély üregében találták meg az Óbirodalom művészetének nevezetes alkotását, Khephrén fáraó életnagyságúnál nagyobb diorit szobrát (4. kép), melyből eredetileg 23 volt a templom halljában.

A völgy-épület közelében fekszik a nagy Szfinx, Khephrén monumentális, 57 m hosszú és 20 m magas, emberfejű, oroszlántestű szobra (5. kép). Idővel a Szfinxet a gízai temető őrének kezdték tekinteni. Közrejátszott ennek az elképzelésnek a kialakulásában, hogy az egyiptomi mitológiában az oroszlán gyakran úgy jelenik meg, mint szent helyek őre. A Szfinx alakjában az oroszlán megtartotta az őr szerepét, de a Napisten emberi vonásaival ruházták fel. Egy Khephrénnél sokkal későbbi felirat így szólaltat meg egy szfinxet:

„Én védelmezem sírod kápolnáját. Én őrzöm sírkamrádat. Én hárítom el a befurakodó idegent. Én vetem földre az ellenségeket fegyvereikkel együtt. Én űzöm el a gonoszt sírod kápolnájától. Én pusztítom el ellenfeleidet rejtekhelyükön, eltorlaszolva azt, hogy nem jönnek többé elő.”[3]

A Napisten vonásait feltehetően azért azonosították a halott királyéval, mert az elképzelés szerint az uralkodó halála után eggyé vált a Napistennel.

[3] Edwards: i. m. 140.

Khephrén piramisától délnyugatra emelkedik Mükerinosz jóval kisebb síremléke. Magassága mindössze 66 méter, alapélének hossza 108 méter. Alsó rétegeit asszuáni vörös gránit burkolattal fedték be, egy része még ma is látható. Az északi oldalon nyíló bejárattól lejtős folyosó vezet a csúcsos boltozatú sírkamrába (6. kép), ahol Vyse ezredes, a piramis múlt századi feltárója egy bazalt szarkofágot talált, mely azonban Angliába szállítás közben Spanyolország partjai előtt elsüllyedt.

A IV. dinasztia után a piramisépítés túljutott virágkorán, a későbbi piramisok sem méretben, sem kivitelezésben nem érik el elődeik alkotásait. Érdekes újítást találhatunk viszont az V. dinasztia utolsó királyának, Unasznak, Dzsószer fáraóéhoz közel épített piramisában. Az északi oldalon nyíló folyosó egy előszobába vezet, melynek keleti oldalában hosszú, keskeny helyiség található, a *szerdáb*, három – szobrok elhelyezésére szolgáló – falbemélyedéssel. A sírkamrába az előszoba nyugati falán keresztül lehet bejutni. A meglepő az, hogy a mennyezetet mindenütt csillagok díszítik, a sírkamra és az előszoba falait pedig függőleges oszlopokban elrendezett, hieroglifeliratok borítják. Ezek az ún. piramisszövegek, melyek a VI. dinasztia piramisaiban is megtalálhatók. Varázsmondásokat, az áldozati rituálék alkalmával használatos szövegeket, himnuszokat és imákat tartalmaznak, leírják a halott uralkodó másvilágra vezető útját és ottani tevékenységét.

A Középbirodalom idejében (Kr. e. 2060–1785) építették az utolsó piramisokat. Közülük érdemes megemlíteni a XII. dinasztiabeli II. Szeszósztrisz illáhúni piramisát. Érdekessége, hogy bejárata nem északon van, hanem a piramistól délre, egy mély aknában, mely függőlegesen ereszkedik 12 méterrel a föld színe alá, és végéből vízszintes folyosó vezet a sírkamrába.

A Középbirodalom alatt is megmaradtak a piramisszövegek, de tartalmilag tovább bővültek, és már nem a sírkamra falaira írták fel őket, hanem az akkoriban használatos fakoporsók belső felületeire, innen származik új elnevezésük is: koporsó szövegek. Használatuk ekkor már nemcsak királyi előjog, alacsonyabb rangú emberek sírjaiban szintén megtalálhatók.

Az Újbirodalom (Kr. e. 1552–1070) fáraói nem emeltek többé piramisokat maguknak, mert sírjaikat el akarták rejteni a rablók elől. A thébai uralkodók jól álcázott sziklasírokat készíttettek a Királyok Völgyében, halotti templomaikat azonban innen távol, a Nílus völgyének szélén építették. A sírszövegek elhelyezésében és tartalmában újabb változás következett be, már nemcsak a sírok falaira, vagy koporsókra írták őket, hanem papiruszlapokra is, melyeket a halottal együtt temettek el. Új formájukban a szövegek a *Halottak Könyve* néven váltak közismertté. A szövegek mellett a sírok fa-

lait különböző jelenetekkel díszítették, a mennyezeteket pedig csillagábrázolásokkal borították (7. kép).

Tudósok és utazók fantáziáját egyaránt foglalkoztatta, hogy a primitív eszközökkel rendelkező egyiptomiak hogyan tudtak a piramisok építése közben felmerült technikai problémákkal megbirkózni. A gránittömböket Asszuánból kellett elszállítani, a mészkövet a Nílus keleti partján fekvő, turai bányákból termelték ki, és innen vitték a felhasználás helyére. A szállításra, ahol lehetett, a vízi utat vették igénybe, a szárazföldön pedig fagörgőkre helyezett szánokon vonszolták a többtonnás köveket. Valószínűleg mesterséges rámpákat, lejtőket építettek, melyeket a piramisépítés előrehaladásának ütemében fokozatosan magasítottak, és ezeken juttatták el a kőtömböket a kívánt helyre.

Habár a Nílus nyugati oldalán, az Abú Roástól Illáhúnig húzódó fennsíkon emelt piramisok száma mintegy nyolcvanra tehető (ezek javarésze azonban ma már nem több homok- és törmelékhalomnál), az antik és az arab szerzőket elsősorban a három gízai piramis érdekelte. A piramis szó arab megfelelőjének (*haram*) többes számát (*ahrám*) is általában Kheopsz, Khephrén, és Mükerinosz piramisának megjelölésére használták. Az arabok Kheopsz piramisát, mint a leghatalmasabbat, „nagy piramis”, vagy – mert a másik kettőhöz viszonyítva keletre fekszik – „keleti piramis” néven említik. Khephrén piramisát a „nyugati”, Mükerinoszét pedig (az építmény alsó részét borító, vöröses színű, pettyes gránitlapok miatt) a „színes” vagy „tarka” jelzővel különböztették meg.

* * *

A klasszikus görög és római utazók számára az akkor már több mint kétezer éves múltra visszatekintő gízai piramisok ugyanolyan turista látványosságot jelentettek, mint a mai kor emberének. Az ókori látogatók általában még tisztában voltak a piramisok rendeltetésével és építőik nevével, de beszámolóikból kitűnik, hogy szívesen hallgatták a piramisokról és építőikről szóló helybeli, mesés történeteket is.

Hérodotosz, aki Kr. e. 448 körül járt Egyiptomban, a piramisépítő fáraók uralkodását tévesen a XX. dinasztiabeli III. Ramszesz utánra teszi.[4] Szerinte Kheopsz zsarnok és gonosz király volt, az egész népet arra kényszerítette, hogy neki dolgozzék. Piramisának építésén százezer ember dolgozott állan-

[4] Hérodotosz beszámolója a piramisokról, II. 124–135. (Magyar ford.: Ternyi István: *A görög–perzsa háború*, Budapest, 1967, 88 skk.

dóan, három havonként váltva egymást. Tíz esztendei munkával készítették el azt az utat, melyen a köveket szállították, magának a piramisnak a felépítése pedig húsz évig tartott. Kheopsz sírboltját a piramis alatt, a Nílus mesterséges csatornája által alkotott szigeten helyezték cl. A piramis lépcsőzetesen készült, egy-egy lépcső befejezése után a köveket rövid fagerendákból szerkesztett gépezetekkel emelték fel. Külső falán egyiptomi írással vésett felirat hirdette, hogy mennyi retket, vöröshagymát, fokhagymát fogyasztottak el a munkások. Hérodotosz egyiptomi tolmácsa még azt is elárulta érdeklődő vendégének, hogy minderre 1600 talentum ezüstöt költöttek.

Kheopsz gonoszságában annyira ment, hogy saját lányát is bordélyházba kényszerítette, és megparancsolta neki, hogy szedjen össze számára bizonyos mennyiségű ezüstöt. A lány teljesítette apja kívánságát, megszerezte a kívánt összeget, de egyúttal minden férfi vendégétől azt kérte, adjon neki ajándékba egy követ. A hagyomány szerint ezekből a kövekből építették fel a Nagy Piramis mellett álló kis piramisok közül az egyiket.

Khephrén piramisának belsejéről Hérodotosz láthatóan semmit sem tud, építőjéről viszont megjegyzi, hogy éppen olyan zsarnok volt, mint elődje.

„Ezt a két királyt" – *teszi hozzá* – „annyira gyűlölték az egyiptomiak, hogy még a nevüket sem akarták emlegetni. Még a piramisokat is Philitisz pásztorról nevezték el, aki abban az időben azon a környéken legeltette állatait."

A harmadik piramis építője, Mükerinosz szakított elődei gonoszságával, igazságosan uralkodott, és megnyitotta a templomokat is. Róla Hérodotosz két nevezetes dolgot jegyez fel. Mikor Mükerinosz lánya meghalt, apja egy aranyozott fatehén belsejében temettette el. Lánya halála után újabb szomorúság érte, mert megjósolták neki, hogy már csak hat éve van hátra életéből. Mükerinosz ekkor

„…rengeteg mécsest készített, éjszakánként azok fénye mellett ivott és mulatozott, éjjel-nappal szüntelenül élte világát, mocsaras vidékeken meg ligetekben bolyongott, mindenütt, ahol a legkellemesebben tölthette idejét. Mindezt pedig azért cselekedte, hogy meghazudtolja a jóslatot – úgy gondolta, hat év alatt tizenkettőt él, ha nappallá teszi az éjszakákat."

Piramisával kapcsolatban Hérodotosz elmondja, hogy némely hellén szerint az Rhodópisznak, a király szeretőjének a sírja. Ez azonban nem lehet igaz, mert Rhodópisz nem Mükerinosz, hanem Amaszisz király idejében élt,

és eredetileg rabnőként szolgált együtt Aiszóposszal, a meseíróval. Miután Rhodópiszt Egyiptomba vitték, Szapphónak, a költőnőnek a fivére, Kharaxosz nagy összegért megváltotta. Rhodópisz később, mint híres *hetaira* sok pénzt keresett Naukratisz városában, de korántsem annyit, hogy abból piramist tudott volna építtetni – véli Hérodotosz.

Diodórosz, aki Kr. e. 59 tájékán látogatta meg Egyiptomot, a piramisokról adott beszámolójában jórészt megismétli Hérodotosz leírását.[5] Kheopsz piramisáról elmondja, hogy az egyiptomiak szerint sóból és salétromból készült, mesterséges dombokat használtak fel az építésnél, s amikor már nem volt rájuk szükség, odavezették a folyót és az áradat valamennyiüket szétmosta. Kheopsz és Khephrén, akik építkezéseikkel annyi szenvedést okoztak az egyiptomiaknak, végül nem mertek piramisaikba temetkezni, mert féltek, hogy a nép haragjában holttesteiket kiveti sírjukból. A piramisok építőinek személyét illetően nincs teljes egyetértés sem a lakosok, sem a történészek között – írja Diodórosz – mert egyesek azt állítják, hogy Armaiosz, Amaszisz és Inarósz építette őket. A harmadik piramist Rhodópisz sírjának is tartják. Állítólag ugyanis néhány tartományi kormányzó – akik Rhodópisz szeretői voltak – építette közösen a piramist a híres kurtizán iránti szenvedélyből.

Sztrabón (Kr. e. 24–20 között tartózkodott Egyiptomban) is megismétli a Rhodópisz-legendát, és elmondja, hogy a harmadik piramist a kurtizán sírjának, hívják.[6] A kurtizán – írja – Szapphó szerint Kharaxosznak volt a szeretője és Dórikhának hívták, mások viszont azt állítják, hogy Rhodópisz volt a neve. Mesélik, egy alkalommal, amikor fürdött, egy sas elragadta a szandálját szolgálólányától, és Memphiszbe vitte, ahol a király ölébe dobta, aki éppen a szabad ég alatt igazságot osztott. Az uralkodót annyira rabul ejtette a szandál szépsége és az eset furcsasága, hogy embereket küldött szét az országban a szandál tulajdonosának, az „egyiptomi Hamupipőkének" felkutatására. Így találtak rá Rhodópiszra Naukratiszban, Memphiszbe vitték, a király meg rögtön feleségül vette. Mikor meghalt, piramist építettek számára örök nyugvóhelyül."

Plinius szerint a piramisok építőinek az volt a célja, hogy utódaik és összeesküvő vetélytársaik elől minden pénzt elköltsenek, és a népet távol tartsák a tétlenségtől.[7] A harmadik piramis építőjét, Rhodópiszt Aiszóposz szeretőjének teszi meg. A tudós római szerző egyébként azon csodálkozik a leg-

---

[5] Diodórosz I. 63–64.
[6] Geogr. 17, I. 33.
[7] *Naturalis Historia* 36, XVI. 76, XVII. 81–82.

jobban, miképpen lehetett a piramisépítéshez szükséges temérdek pénzt prostitúcióval megszerezni.

A görög–római szerzők által a piramisokról feljegyzett legendák látható-an nem többek szórakoztató történeteknél, melyeket az egyiptomi dragomá-nok mesélgettek a kíváncsi látogatóknak. Mélységben meg sem közelítik a bonyolult felépítésű, széles vallástörténeti háttérrel rendelkező arab le-gendákat, habár hatásuk helyenként ezekben is kimutatható.

Josephus Flavius (Kr. u. 1. sz.), a híres történetíró viszont egy olyan ha-gyományt közöl, mely már túlmutat az egyszerű, szórakoztató történetek célján. Azt bizonygatja, hogy a piramisokat az egyiptomi fáraók a zsidókkal építtették.[8] Erre az elképzelésre nyúlhat vissza az a Julius Honoriusnál (Kr. u. 4-5. század) megtalálható, keresztény színezetű monda is, mely a pirami-sokat József gabonaraktárainak teszi meg.[9] A keresztény ideológia ugyanis a fáraókori emlékekben a bibliai múlt nyomát szerette volna felfedezni, ezért tulajdonította a piramisok építését is Józsefnek. A késői antikvitásban, a ke-resztténység elterjedésével, a piramisokkal kapcsolatos valóságos ismeretek láthatóan háttérbe szorulnak, és a hangsúly egyre inkább a mesés, de a ke-resztény elképzeléseknek jobban megfelelő történetekre tolódik át.

* * *

Az Ezeregyéjszaka háromszázkilencvenhetedik és kilencvennyolcadik éjje-lén Sehrezád így mesélt Sahriár királynak:

„Midőn al-Ma'mún, Hárún ar-Rasíd kalifa fia bevonult az Alláh véde-lmében álló Kairó városába, le akarta romboltatni a piramisokat, hogy meg-szerezze a bennük elrejtett kincseket. Hanem, amikor megpróbálta, hogy a rombolást véghezvigye, terve meghiúsult, bár nem kímélte a fáradságot, és óriási pénzösszegeket költött el... Csak egyikükben volt képes egy kis nyílást törni, és úgy hírlik, hogy al-Ma'mún ebben a nyílásban annyi pénzt talált, amennyit a rés feltörésére kiadott, nem többet és nem kevesebbet. Ezen el-csodálkozott, aztán magához vette, amit ott talált, és felhagyott további szán-dékával.

Három piramis van, a világ legnagyobb csodái közé tartoznak, és nincs a földön semmi, ami hasonló lenne hozzájuk szilárdságban, tartósságban és magasságban. Hatalmas sziklatömbökből építették fel őket. Építőmestereik

---

[8] Antiquitates II, 9. 1.

[9] J. Doresse: *Des hiéroglyphes à la croix. Istanbul*, 1960, 36. old., 99. jegyzet.

lyukat fúrtak minden kőbe két oldalról, és egyenes vasrudat állítottak bele, azután lyukat fúrtak egy másik kőbe, s az előbbire helyezték, miközben olvasztott ólmot öntöttek a vasrúdra. Az egészet geometriailag elrendezték, úgy hogy az építmény elnyerte végleges formáját. Mindegyik piramis magassága 100 ölt tett ki a föld felett, az akkor használatos mértékegységben számítva. Négy oldaluk volt, amelyek felfelé elkeskenyedtek, és lent 300 öl szélesek voltak. A régiek mesélik, hogy a nyugati piramis belsejében harminc, színes gránitból készült kamra található, értékes drágakövekkel, hatalmas kincsekkel, ritka szobrokkal, pompás eszközökkel és olyan fegyverekkel megtöltve, melyek művésziesen elkészített kenőccsel vannak beborítva, úgyhogy a feltámadás napjáig nem rozsdásodnak meg. Vannak ott üvegedények, melyeket meg lehet hajlítani, anélkül, hogy eltörnének, ezenkívül számos gyógyszerfajta és művésziesen elkészített tál. A második piramisban fekszenek a papok évkönyvei gránittáblákra vésve, minden pap mellett található egy művészi lap, rajta tudományának csodái és cselekedetei állnak feljegyezve. A falakon bálványokhoz hasonló emberi alakok láthatók, amelyek kezeikkel mindenféle művészi munkát végeznek, és magas lépcsőkön ülnek. Mindenegyes piramisnak van egy kincstárnoka, akinek az oltalmában áll. Ezek az őrzők védelmezik a piramisokat az idő változásaitól az egész örökkévalóságon keresztül. A piramisok csodái mindig a legnagyobb bámulatra ragadtatták mindazokat, akik látnak és értenek, s számos versben megörökítették őket, melyek nem csekély hasznodra lehetnének..."[10]

Sehrezád elbeszélése a piramisokkal foglalkozó arab szerzők műveiből jól ismert tényeket közöl. Elterjedtségükre és népszerűségükre jellemző, hogy bekerültek a Közel-Kelet legkedveltebb mesegyűjteményébe is. Az arab munkák közül különösen fontos számunkra al-Maqrízí (megh. 1442) *Khitat* („Telepek") c. munkájának *Dzikr al-ahrám* („A piramisok emlékezete") c. fejezete, melyben a szerző összegyűjtötte a korábbi legjelentősebb piramisleírásokat.[11] Ezek a beszámolók egy sajátos műfajba, az ún. *ᶜadzsá'ib**-

[10] E. Littmann: *Tausend und ein Nächten*, Leipzig, 1923–1928, III. köt., 538. old és skk.

[11] E. Graefe: *Das Pyramidenkapitel in al-Makrīzī's „Hitat"*, Leipzig, 1911. (Arab szöveg és fordítás.) A piramisokra vonatkozó legfontosabb arab szövegek felsorolását és irodalmát l. *Encyclopaedia of Islam* (régi es új kiadás): s. v. *Haram*. Piramisleírások találhatók többek között Ibn ᶜAbd al-Hakam (megh. 871), Ibn Khurradádzbih (megh. 912), al-Maszᶜúdí (megh. 956), an-Nadím (megh. 995), al-Qudáᶜí (megh. 1062), al-Qaiszí (más néven al-Gharnátí, megh. 1169), Ibráhím ibnWaszíf Sáh (12-13. sz.), ᶜAbd al-Latífal-Baghdádí (megh. 1231), Murtadi ibn al ᶜAfíf (XIII. sz.), ad-

ba tartoznak. A szó „csodák”-at jelent, de nem egyszerűen természetfeletti, vagy nemlétező jelenségekre vonatkozik. Az arab szerzők számára csoda mindaz a valóságos, létező dolog, mely a szemlélőt meghökkenti, mert nem érti rendeltetését, nem tudja, hogyan és ki által jött létre.[12]

Hangulatilag kitűnően illusztrálják ezt az állapotot a Khephrén piramis sírkamrájának falára korommal felírt *sahóda*, a mohamedán hitvallás szavai: „Bizony nincs más isten csak Alláh és Mohammed az ő prófétája!” Valamelyik arab látogató hagyhatta hátra ezt a feliratot, akit az emberi alkotás nagyszerűsége és rejtelmessége annyira megrendített, hogy úgy érezte, Alláhnál kell menedéket keresnie. Jólismert gesztus ez az Ezeregyéjszaka szereplőinél is, akik szintén a *sahádá*-t idézik fennszóval, ha rendkívüli és érthetetlen látvánnyal találják magukat szembe, legyen az számukra jó vagy rossz.

Egyiptom földje piramisaival, régi templomaival, szoborkolosszusaival, az arabok számára megfejthetetlen és titokzatos feliratával különösen alkalmas volt arra, hogy kedvenc témája legyen az *ᶜadzsá'ib*-leírásoknak. ᶜAbd al-Latíf ilyen szavakkal fejezi ki csodálatát:

„Józaneszű ember, látva a régmúlt e maradványait, megbocsát az egyszerű embereknek, akik azt hiszik, hogy e távoli századok emberei nagyon hosszú ideig éltek, hatalmas testalkatúak voltak; vagy hogy olyan bottal rendelkeztek, amivel, ha ráütöttek egy kőre, az megindult előttük.”[13]

Dimasqí (megh. 1327), Ibn Battúta (megh. 1377), al-Qalqasandí (megh. 1418), asz-Szujútí (megh. 1505) műveiben. Dzsamál ad-Din al-Idrószínek (13. sz.) a piramisokkal foglalkozó munkája: *Kitáb anwár ᶜulw al-ahrám fi-1-kasf ᶜan aszrár al-ahrám* („A szentélyek csúcsa fényeinek könyve a piramisok titkainak feltárásáról”, kézirata: Paris, Bibliothèque Nationale, ms. 2274) kiadatlan. Az Egyiptomról író, arab szerzőket tárgyalja: E. Reitemeyer: *Beschreibung Ägyptens im Mittelalter*, Leipzig, 1903. 5 skk.

* A ᶜ-val átírt betű mély torokhangot jelöl.

[12] Al-Qazwíní: *Kitáb ᶜadzsá'ib al-makhlúgát* („A teremtmények csodáinak könyve”), kiadta: F. Wüstenfeld: *El-Cazwini's Kosmographic*. Erster Theil, Göttingen, 1849, 5.

[13] ᶜAbd Al-Latíf: *Kitáb al-ifáda wa-1-ᶜtibár* („A tanítás és intelem könyve”), Francia ford.: Sylvestre de Sacy: *Relation de l'Égypte*, Paris, 1810, 190. old. Angol ford. a kézirat facsimile kiadásával: K. Hafuth Zand – John A. Videan – Ivy E. Videan: *The Eastern Key*, London, 1965. 147. old. (A fordításhoz írt előszó tanúsága szerint, maga ᶜAbd al-Latíf szólította fel a Videan házaspárt műve kéziratának hasonmás kiadására egy spiritiszta szeánsz során.) Az egyiptomi szobrok és feliratok sokaságán érzett bámulatát fejezi ki Ibn Dzsubair (megh. 1217): *The Travels*, Gibb Memorial, vol. V., Leiden, 1907. 62. old.

A titokzatos romok nemcsak a bámulatot, hanem az emberi mohóságot is felkeltették. A mesés drágaságokat rejtő sírok és templomok vonzották a gyors meggazdagodásra számító embereket. Módszeres kutatás indult a régiek elrejtett kincsei után, a kincskeresésből szabályos foglalkozás lett, sőt a talált kincsekre az állam rendes adót vetett ki.[14] Ez a „mozgalom" megtalálható Egyiptomon kívül is, de fő hazája, éppen mert itt voltak a legjelentősebb ókori emlékek, a Nílus völgye volt.[15] Ritkaságszámba megy az olyan józan vélemény az egész kincskeresésről, mint Ibn Khaldúné, a jeles történetfilozófusé (megh. 1406):

„Ennek semmiféle alapja nincs, sem a tudományban, sem a hagyományban. Még ha találnak is kincset némelykor, ez csak ritkán és véletlenül történik, nem szándékos kutatás eredményeként. Sem a régmúlt, sem a modern időkben nem volt általános, hogy valamilyen szerencsétlenség miatt az emberek többsége a föld alatt rejtette volna el a pénzét és talizmánokkal pecsételte volna le... Ha el is rejti valaki a vagyonát, és mágikus eljárások segítségével hozzáférhetetlenné teszi, akkor bizonyára mindent elkövet az elrejtés érdekében. Hogyan képzelhető el tehát, hogy jeleket és útmutatókat állít a kincskeresők számára, és mindezt írásban is megörökíti, hogy minden kor és minden ország embere rábukkanhasson a kincsre? Ez egyenesen ellentétes lenne eredeti céljával."[16]

A kincskeresésnek megszületett a „szakirodalma" is. Nagy közkedveltségnek örvendtek olyan művek, amelyek pontos felvilágosítást adtak arról, hol találhatók kincsek, hogyan közelíthetők meg, hogyan lehet ártalmatlanná tenni az őrszellemeket. Híres kincskereső „kézikönyv" volt a 15. századból származó és még a modern időkben is népszerű *Kitáb ad-durr al-maknúz wa-sz-szirr al-ma^{c}zúz fi-d-dalá'il wa-l-khabájá wa-d-dafá'in wa-l-kunúz* („Az elrejtett gyöngy és az értékes titok könyve az útmutatókról, a rejtekhe-

---

[14] Ibn Khaldún: *Muqaddima* („Előszó"), Kiadta: M. Quatremère: *Prolegomènes d'Ebn-Khaldoun* (Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Impèriale. 17/1.), Paris, 1858, 287. old.

[15] Uo. 282. old. és sk, 286. old. Az Ezeregyéjszakában is a mesék jelentős részének fő témája a kincskeresés (1ásd_ N. Elisséef: *Thèmes et motifs des Milles et une nuits*, Beyrouth, 1949, 105. old. és sk). Ezek főleg Egyiptomra mennek vissza. Gyakran szerepelnek kincskeresőként mórok (vö. Ibn Khaldun: i. m., 281. old.), akikről azt tartották, hogy a mágia alapos ismerői (**1ásd könyvünkben 50.?? old.**). Az „Aladdin és a bűvös lámpa" című mesében is a varázsló mór.

[16] Ibn Khaldún: i. m., 284. old. és sk.

lyekről, a leletekről és a kincsekről").[17] Jellemző példáját nyújtja egy ilyen kincskereső „receptnek" a következő részlet, amely a „Gízai Nagy Piramis" (vagyis Kheopsz) címszava alatt ezeket mondja:

„Menj tőle északnyugat felé, fehér hegyet fogsz találni, amely alatt út van, ami süppedékes mélyedéshez vezet. Füstölj benne kátrányt, folyékony stóraxot és fekete juh szőrét. Feltárul előtted egy ajtó, mely egy 4 *feddán*-nyi* területet körülvevő gátra nyílik. Erősítsd füstölésedet és menj keresztül e gáton. Áss belül egy ölnyire, vagy még többre, és aranyszemeket fogsz találni. Végy el belőle annyit, amennyi kielégít, de füstölésedet folytasd, amíg nem végzel. Ez kitűnő és hasznot hozó lelőhely. Üdv!"[18]

A kincskeresők fáradhatatlan kutatását természetesen a piramisok sem kerülhették el, sőt; mivel hatalmas méretük nagy kincseket sejttetett, köztük is elsősorban a három nagy, gízai piramist keresték fel előszeretettel. Kheopsz piramisát már az araboknál jóval korábban feltörtek.[19] Egyiptom arab meghódítása után az első behatolást szinte egyöntetűen al-Ma'mún kalifának (813–833) tulajdonítják.[20] Al-Ma'mún 832-ben jött Egyiptomba viszonylag rövid időre, ezért van, aki kétségbe vonja, hogy a Kheopsz-piramis feltörése valóban az ő nevéhez fűződik.[21] A leírások szerint al-Ma'múnnak „feszítővasak, tűz és ecet" segítségével sikerült egy nyílást vágatni a piramisba az északi oldalon, az eredeti bejárat közelében.[22] A látogatók ma is itt jutnak be a piramis belsejébe. A Nagy Galériához vivő folyosó nyílását az építők egy mészkőlappal és három hatalmas gránittömbbel zárták le. Al-Ma'mún embe-

---

[17] A. BEY KAMAL: Livre des perles eufouies et du mystere précieux. I. (arab szöveg), II. (francia fordítás). Le Caire, 1907. Vö. KÁKOSY: i. m. 83 skk.

* *1 feddán* = 4200,833 m^2

[18] A. BEY KAMAL: i. m. I. 28. II. 38, § 81.

[19] 19 A problémát tárgyalja KÁKOSY L.: Archeologiai Értesítő 95. (1968) 82 skk. és uő: Antik Tanulmányok 16. (1969) 195 skk.

[20] GRAEFE: 1. In. 8 sk, 12, 36. AL-QAZWÍNÍ: *Kitáb ászár al-bilád* („Az országok emlékeinek könyve"). Kiadta: WÜSTENFELD: i. m. Zweiter Theil. Göttingen, 1848. 179. stb.

[21] T. RUSKA: *Tabula Smaragdina,* Ein Beitrag zur Geschichte der hermetischen Literatur. Heidelberg, 1926. 62.

[22] A tűz és ecet segítségével történő kőtörés régi múltra tekint vissza. Titus Livius (I. 21.) szerint, amikor Hannibál átkelt az Alpokon, égő sziklákra öntött ecet felhasználásával tört magának utat. Plinius; Nat. Hist. I, XXXIII. 21. Valójában az ecet semmivel sem hatásosabb ilyen esetben, mint a víz. L. még: M. BERTHELOT: La Chimie au Moyen Âge. Paris, 1893. I. 370 skk.

reinek a behatolásakor a mészkőlap lezuhant, és állítólag ez a zaj vezette őket a folyosó irányába. A gránittömbökkel nem tudtak mit kezdeni, ezért a puhább mészkőbe vágtak járatot, hogy megkerüljék őket.[23] Rábukkantak a sírkamrában a szarkofágra is, de benne mindössze néhány rongydarabot találtak. A kalifa próbálkozását tehát, legalábbis, ami a kincseket illeti, nem kísérte sok szerencse. A sikertelenség ellensúlyozására olyan meséket találtak ki, hogy a behatolók pontosan annyi pénzt zsákmányoltak a piramisban, amennyit a munkálatokra költöttek.

A felnyitott piramis csábításának sokan nem tudtak ellenállni. Számos történet keringett azokról, akik bemerészkedtek a piramis belsejébe, és ott mindenféle csodálatos dolog esett meg velük. Mesélik, egyszer húsz fiatalember, kéthónapi élelemmel felszerelve bement a piramisba. Egy mély aknához érve egyik társukat kötélen leeresztették, de aztán hiába erőlködtek, nem tudták kihúzni. Ijesztő hangot hallottak, mire rémülten kimenekültek a piramisból. Nem sokkal utánuk megjelent elveszettnek hitt társuk is, néhány érthetetlen szót mormolt, majd holtan esett össze. Szavait egy felsőegyiptomi ember fejtette meg. Jelentésük így hangzott: „Ez a jutalma annak, aki azt keresi, ami nem az övé."[24]

Más alkalommal a felfedezők valósággal a mesék birodalmába jutottak. Láttak edényt, melyből állandóan csorgott a víz, de soha nem fogyott ki, pompás veretű aranypénzek csábították őket, ám jaj volt annak, aki egyet is elvett belőlük, mert rögtön mozdulatlanná merevült. Megfigyelték egy kereveten ülő aggastyánnak zöld gránitból faragott szobrát, aki mintha az előtte sorakozó gyerekek szobrait tanította volna. Rémülten menekültek egy bezárt szoba közeléből, ahonnan félelmetes morgást és lihegést hallottak. Egy négyszögletes teremben zöld oszlopon álló, drágakőből készült kakast pillantottak meg: szemei bevilágították az egész szobát, és mihelyt közeledni próbáltak hozzá, borzalmas kiáltást hallatott, szárnyaival pedig csapdosni kezdett, végül fejtetőre fordított nőt ábrázoló, fehér kőbálványhoz értek, akit a két oldalán álló kőoroszlán mintha fel akart volna falni. Csak hosszas bolyongás után vetődtek el a kijárathoz, melyet két, dárdával felfegyverzett fekete kőszobor őrzött, és legnagyobb meglepetésükre egy homoksivatagban találták magukat, egynapi járóföldre a piramisoktól. Kalandjukat elmesélték a kormányzónak is; de az később hasztalan próbálta megkerestetni a kivezető nyílást.[25]

---

[23] Edwards: i. m., 121. old.
[24] Graefe: i. m., 9. old. és sk.; Carra de Vaux: *L'Abrégé des Merveilles*, Paris, 1898, 211. old és skk.
[25] Uo., 213. old. és sk.

Ahmed ibn Tulún (868–884) idejében néhányan egy üvegkancsót leltek a piramisban. Bámulatukra, a korsó vízzel megtöltve ugyanannyit nyomott, mint üresen.[26]

A piramis még erkölcsi büntetőhatalomként is szerepel. Egy történet szerint fekete fiatalember verte meg bottal azt a néhány embert, akik egy fiatal fiúval fajtalankodni akartak a piramisban.[27]

Az egyik legkülönösebb történet azt meséli, al-Ma'mún emberei a piramisban boltozatos építményt találtak, melyben három, márványból faragott ajtó tárult a belépők elé. Három napon keresztül hiába vesződtek az ajtók megnyitásával. Ekkor 10 ölnyi távolságban tőlük három márványoszlopot pillantottak meg. Minden oszlopon egy nyílás volt hosszirányban, és a közepében egy madár állott. Az első oszlopban zöld kőből készült galamb, a másodikban sárga kőből faragott sólyom, a harmadikban vörös kőkakas helyezkedett el. Amikor megmozdították a sólymot, megmozdult a vele szemben álló ajtó, és amikor felemelték a sólymot, felemelkedett az ajtó is. A galamb és a kakas szobrának segítségével nyitották ki a két másik ajtót. A középső ajtó mögötti helyiségben három fényes, átlátszó kőből készült kerevetet pillantottak meg, mindegyiken egy-egy holttesttel. A halottakon három rend ruha volt, fejük mellett ismeretlen írású könyv feküdt. A két szomszédos kamrában drágakövekkel kirakott, csodálatosan megmunkált aranyedényeket és különböző harci eszközöket találtak kőkosarakban. Al-Ma'mún parancsára a kincseket elszállították, és az ajtókat bezárták.[28]

Ha mesés kincsekre nem is bukkantak a piramisban, gyakran adtak hírt múmiákról. Al-Masz^{c}údí meséli, néhány ember a sziklába vájva boltozatos galériát fedezett fel. Itt falbemélyedéseket láttak, melyekben ember-alakú faszarkofágok állottak. Különböző formájúak voltak, öregeket, fiatalokat, asszonyokat és gyerekeket ábrázoltak, szemeik drágakövekből készültek, belsejükből megszáradt holttestek kerültek elő. Mindegyikük mellett smaragd vagy márványeszközök hevertek, és egy amfora, mely a balzsamozó anyag maradékát tartalmazta. Ez színtelen keveréknek tűnt, s ha tűzre tették, különböző szagokat árasztott. Minden szarkofággal szemben állt egy zöld márványból vagy más anyagból készült, ismeretlen jelekkel borított szobor.[29] An-Nadím elbeszélése szerint a piramis tetején is volt egy sír. Itt, egy

---

[26] Uo. 215.; vö. 284.

[27] Uo. 215. Az említett történetekre 1ásd még G. Wiet: *L'Égypte de Murtadi fils du Gaphiphe*, Paris, 1953, 49. old. és skk.

[28] Graefe: i. m., 35. old és sk. A mozgó szobrokra és a csodálatos üvegkancsóra 1ásd a 285. jegyzetünket.

[29] Al-Masz^{c}údi: *Murúdzs adz-dzahab* („Aranymezők"), kiadása és francia fordítása:

férfit és nőt ábrázoló kőszobor között aranyfedelű kőváza állt. Szagtalan, kiszáradt szurok volt benne és egy aranydoboz, mely friss, folyékony vért tartalmazott. Levegő hatására a vér összesűrűsödött. A sírban egy férfi ép és kiszáradt holtteste feküdt, mellette egy nőé.[30] Al-Qaiszí 1117-ben leszállt a nagy piramisba, és négyszögletes, kupolás terembe jutott. Közepén 10 öles kút volt, alul minden oldalán egy-egy ajtó, melyek holttestekkel teli, tágas kamrákba vezettek. A leplekbe burkolt halottak teljes épségben megmaradtak, öreg ember nem volt köztük, és az idők során olyan könnyűek lettek, mint az „áradat által sodort törmelék". Al-Qaiszí megjegyzi, az egyiptomiak állatokat is el szoktak temetni a homokban, ő például egyszer nagy halom vászonköteg belsejében halott vadgalambot talált. Tollazatából semmi sem hiányzott, mintha éppen akkor múlt volna ki. Befejezésül elmondja még, hogy al-Ma'mún idejében felmásztak a piramis felső részében levő boltozatos terembe, melyben malachithoz hasonló zöld kőből faragott szobrot (ember-alakú szarkofágot) találtak. Al-Ma'mún jelenlétében felnyitották, és belsejéből drágaköves aranypáncélt viselő holttest került elő, mellén markolat nélküli kardpenge, fejénél tyúktojás nagyságú, vörös zafírkő feküdt.[31] (Al-Qaiszí műve kéziratának egy lapja a 8. képen.)

A mesés elemeket leszámítva, a Nagy Piramisban talált múmiákról szóló történetek nem feltétlenül a képzelet szüleményei. A régi emlékek a késői, különösen a szaiszi korban (Kr. e. 664–525) nagy tiszteletet élveztek, szívesen temetkeztek a gízai piramisok közelébe és Szaggarába. Nem lehetetlen, hogy ekkor a Kheopsz-piramis belsejét is temetkezési helyül használták. Al-Qaiszí leírásából nem derül ki egész világosan, vajon az állat-temetkezésekkel kapcsolatban a piramis folyosóira gondol-e, de elképzelhető, hogy a késői korban állatmúmiákat helyeztek el a piramisban.

A beszámolók nemcsak al-Ma'mún kalandjáról emlékeznek meg, hanem nyomon követik a piramisok későbbi történetét is. Ebből kiderül, több évezredre visszatekintő múltjuk során a legnagyobb pusztítást az ajjúbida uralkodók alatt szenvedték el. Szaláh ad-Dín, a keresztesháborúk híres Szaladinja (1171–1193) leromboltatta a kisebb gízai piramisokat, és anyagukat felhasználta az 1176-ban elkezdett kairói citadella és a város harmadik falának épí-

---

Barbier De Meynard – Pavet de Courteille: *Les prairies d'or*, Paris, 1861–1877, II. köt., 417. old és skk.

[30] An-Nadím: *Kitáb al fihriszt* („A jegyzék könyve"), kiadta: G. Flügel, Leipzig, 1871–1872, I. köt., 352. old és sk; Graefe: i. m., 14. old. és sk.

[31] Uo., 20. old. és sk; Al-Qaiszí: *Tuhfat al-albáb* („A szívek ajándéka"), kiadta: G. Ferrand: *Journal Asiatique*, 207, 1925, 75. old. és skk.

téséhez.[32] Az építkezések felügyeletével Qaráqús eunuchot, a „Fekete Sas”-t bízta meg. Qaráqús egyébként nemcsak építkezéseivel tette magát híressé. Az ő személyével hozták ugyanis kapcsolatba azt a tréfás anekdotagyűjteményt, melyben a főszereplő a butaság megtestesítője. A „Fekete Sas” építkezései miatt meglehetősen népszerűtlenné vált az egyiptomiak körében, mert sokat zaklatta a lakosságot. Egy népi elképzelés ezért – és a névhasonlóság miatt – az ő alakját vélte felfedezni a mohamedán népek számára a 12. századtól ismert és valójában kelet-ázsiai eredetű árnyjáték bohócában, Qaragözben. A nép úgy állt „bosszút” Qaráqúson, hogy róla nevezte el közkedvelt mulattatóját.[33]

A régi emlékek módszeres pusztítása Szaláh ad-Dín után is folytatódott. Az uralkodó fia, al-ᶜAzíz (1193–1198) – meséli ᶜAbd al-Latíf al-Baghdádí – néhány ostoba ember biztatására elhatározta a piramisok lerombolását. A munkát Mükerinosz piramisán kezdték, nyolc hónapig dolgoztak rajta erejük teljes megfeszítésével, számottevő eredmény nélkül. „Ennek ellenére” – teszi hozzá ᶜAbd al-Latíf a csodálat hangján –

„…ha valaki csak a piramisból (kifejtett) köveket nézi, azt gondolja, földig lerombolták, de ha rátekint a piramisra, azt hiszi, hogy semmiféle csonkítást sem szenvedett...”

A kíváncsi tudós egy nap ellátogatott a munkálatokhoz és megkérdezte a kőfejtők elöljáróját, vajon 1000 dinárért vissza tudnának-e tenni egy piramisból kiemelt követ az eredeti helyére: Az elöljáró ekkor megesküdött Alláhra, erre még akkor is képtelenek lennének, ha az összeg többszörösét ajánlanák fel nekik.[34] Al ᶜÁdil uralkodása idején, 1200-ban Khephrén piramisát törték fel. Az eseményt megörökítő arab feliratot a piramis modern feltárója, Giovanni Belzoni olasz mérnök és volt cirkuszi súlyemelő 1818-ban még látta.[35]

Az arabok képzeletét természetesen nemcsak a piramisok jelene izgatta, hanem annál sokkal inkább a múlt: ki építette a piramisokat és miért? A 10. század nagy költője, al-Mutanabbí egy versében így sóhajt fel enyhe melankóliával:

---

[32] Graefe: i. m., I. old.; S. Lane-Pool: *Cairo*, London, 1898, 68. old.
[33] Qaragözre 1ásd *Encyclopaedia of Islam*, s. v. *Karagöz.*
[34] Graefe: i. m., 16, 42. old. és sk; Videan: i. m., 119. old. és skk.
[35] H. Vyse – J. Perring: *Operations carried on at the Pyramids of Gizeh*, London, 1840–1842, II.. köt., 297. old.

„Hol van az, ki felépítette a piramisokat? Ki volt népe, mikor volt halála napja? Túlélik az emlékek a halandókat egy ideig, de eléri őket is a romlás és követik alkotóikat."[36]

A vélemények jelentős része, helyesen, régi királyok sírjainak tekintette a piramisokat,[37] de számos elképzelés a mesék és legendák világába tartozik. Gondolták őket a bolygók megfigyelőhelyeinek, csillagtemplomoknak,[38] Nagy Sándor, illetve egy mondabeli egyiptomi királynő, Dalúká műveinek.[39] Megőrizték az arab források a Julius Honorius-féle keresztény hagyományt is, mely a piramisokat József gabonaraktárainak tekintette.[40] Ezt a legendát a középkori Európa jól ismerte, emléke fennmaradt a velencei Szent Márk-templom egyik mozaikján, mely azt ábrázolja, amint a kévékbe kötött gabonát éppen behordják a piramisokba (9. kép).

Az arab néphagyomány a dzsinnek utolsó fejedelmét, Dzsánn ibn Dzsánnt teszi meg a piramisok építőjének. Arab felfogás szerint Isten Ádám előtt kétezer évvel teremtette a dzsinneket. Negyven (vagy hetvenkét) uralkodójuk volt, akik a Szuleimán nevét viselték, az utolsó Szuleimánt hívták Dzsánn ibn Dzsánn-nak, és ő építette a piramisokat dzsinnjei segítségével.[41]

---

[36] Graefe: i. m., 31. old. és sk.

[37] Uo. 17. old.; Al-Masz^{c}údí: i. m., II. könyv, 404. old és skk; Ibn Khaldún: 286. old.; Ibn Taghríbirdí (megh. 1469): *An-nudzsúm az-záhira* („Ragyogó csillagok"), Kairó, 1963, I. könyv, 41. old.; Asz-Szujútí: *Huszn al-muhádara* („Az előadás szépsége"), Kairó, 1299 A. H., 43. old.

[38] Graefe: i. m., 48. old.; Al-Qaszí: i. m., 227. old.; Asz-Szujútí: i. m., 45. old.

[39] Al-Qaszí: i. m.. 226. old.

[40] Graefe: i. m., 13. old.; Al-Bírúní (megh. 1048): *Al-ászár al-báqija* („Fennmaradt emlékek"), kiadta angol fordítással: C. E. Sachau: *The Chronology of Ancient Nations*, London, 1879, 28/24. A modern európaiaknak a piramisokhoz fűzött fantasztikus magyarázatai semmivel sem maradnak le a régi, mesés elképzelések mögött. A múlt század fő „piramidológusa", Piazzi Smyth (aki egyébként kitűnő csillagász és matematikus volt) és társai szerint a gízai Nagy Piramis nem királysír volt, nem is a régi egyiptomiak tervezték, hanem isteni inspirációra jött létre, s méreteiben egy régmúlt idő matematikai és asztronómiai tudása van megörökítve. Smyth így „fedezte fel" pl. a piramis arányaiban a *pí* értékét, Kheopsz szarkofágjában meg – amit térfogatmértéknek tartott – a búza mérésére szolgáló angol *quarter* eredetét. Ezek után nem meglepő, hogy a piramis szűk folyosóinak és a monumentális Nagy Galériának a viszonyában az ember-alkotta vallások fölé magasodó kereszténység szimbólumát látta (Rühlmann: i. m., 17. old. és sk; Cottrell: i. m., 173. és skk.). Lásd még: A. Wibdemann: *Herodots zweites Buch*, Leipzig, 1890, 467. old. és sk.

[41] E. Lane: *The Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London, 1963, 230, 233. old.; és Uő.: *Arabian Society in the Middle Ages*, London, 1883, 29. old.

A 16. századi magyar utazó, Huszti György útleírásában feljegyzett monda Makkabeus Simonnal kapcsolja össze a piramisok építését.[42]

Az arab hagyományban legérdekesebb az a három legenda, melyben a három nagy, gízai piramis építése az özönvíz-motívummal fonódik össze. Az első legenda Hermésznek* tulajdonítja a piramisok építését, a második Egyiptom egyik özönvíz előtti királyának, Szúrídnak, a harmadik Saddád ibn ᶜÁdnak, a mitikus, dél-arábiai hősnek.[43] E legendák eredetének és egymáshoz való viszonyának vizsgálatával foglalkozik közelebbről könyvünk is.

A legeltérőbb nézeteket tartalmazó leírásoknak egyaránt közös vonása; hogy az elragadtatás hangján szólnak a piramisokról. Ismeretlen számukra az a kritikus szemlélet, melyet egyes klasszikus szerzőknél megtalálunk, mint például Frontinusnál, aki az ostoba piramisokat szembeállítja a római vízvezetékek hasznosságával, vagy Pliniusnál, aki a királyi gazdagság fölösleges és balga fitogtatásának tartja őket.[44]

A piramisokkal és általában az ókori Egyiptommal foglalkozó arab munkák közül Európa leghamarabb Murtadá ibn al-ᶜAfíf művét, az *Egyiptom csodái*-t ismerte meg. Pierre Vattier francia orvos és arabista; a Collège de France professzora fordította le franciára, és adta ki 1666-ban *L'Égypte de Murtadi fils du Gaphiphe* című, XIV. Lajosnak ajánlott munkájában.[45] A 16. századi kézirat, melyet Vattier Mazarin bíboros könyvtárában talált, sajnos elveszett. Ibn al-ᶜAfíf forrásként elsősorban Ibn ᶜAbd al-Hakam és Ibrahim ibn Waszíf Sáh munkáit használta fel. Az *Egyiptom csodái* nem eredeti mű, hanem kompiláció, a *Csodák rövidített könyve* című alkotás kivonatának tűnik. Ezt bizonyos fenntartásokkal Ibráhím ibn Waszíf Sáhnak tulajdonítják, 1898-ban Carra de Vaux, francia orientalista fordításban is megjelentette.[46] Az angol Vyse ezredes, aki 1835 és 1837 között jelentős feltáró munkát végzett a gízai piramisokon (noha nem mindig tudományosnak nevezhető módszerekkel, mert Kheopsz és Mükerinosz piramisának belsejében puskaporral robbantgatott, hogy rejtett folyosókat és kincseket találjon), összegyűj-

---

[42] Descriptio Peregrinationis Georgii Huszti. Kézirat a Vatikán Könyvtárában.

* Arabul *Hermesz,* hosszú magánhangzó nélkül.

[43] GRAEFE: i. m. 33.

[44] Frontinus: De Acq. Duct. I. 16; Plinius: i. m. 36, XVI. 76.

[45] A művet facsimilében ismét kiadta G. WIET (1. fent 27. jegyz.).

[46] L. fent 24. jegyz. A mű arab kiadását [ᶜARD AL-HAMÍD AHMED HANAFÍ: *Akhbár az-zamán* („A kor hírei"). Kairó, 1938.] nem volt alkalmam látni.

tötte, és munkálatairól beszámoló háromkötetes művében kiadta a fontosabb arab piramisleírásokat is angol fordításban.[47]

Az európai tudósok először csak nevetséges kitalálásokat láttak az arab piramis-történetekben és a régi Egyiptomról szóló értekezésekben. De Sacy, a kiváló francia arabista Váttier Murtadá-fordításával kapcsolatban megjegyzi, hogy az Egyiptommal foglalkozó írók inkább barátai a csodálatosnak, mint az igaznak, és erőfeszítésük legnagyobb részét annak szentelték, hogy gyermeki meséket gyűjtsenek össze, melyeknek jóformán semmiféle történeti alapjuk nincs.[48] Még a múlt század végén is akad olyan vélemény, mely a piramis-mondákat az arabok és A koptok egyszerű koholmányainak tartja, melyeket azért terjesztettek, hogy megvédjék a piramisokat az idegenektől, és saját maguknak biztosítsák a kincskeresés elsőbbségét. A legendák keletkezésének okát ilyen egyszerű lélektani tényezőben keresni teljesen elhibázott felfogás, mert ennek bonyolult organizmusuk már eleve ellentmond. Az ókori Egyiptomra vonatkozó arab leírások kezdettől fogva egységes képet mutatnak, s ez szintén régi eredetre utal.[49]

Nem véletlen talán, hogy az arabista de Sacy vetette el sommásan az arab leírásokat, és az egyiptológus Maspero látta meg, hogy jórészükben a preiszlamikus Egyiptom hagyományai élnek tovább, melyek gyakran a fáraók koráig nyúlnak vissza. Maspero éppen Murtadá művének elolvasása után határozta el, hogy könyvet ír az egyiptomi historiográphia deformációiról. Észrevette ugyanis, hogy az arab elbeszélésekben szereplő, furcsa nevű fáraók, akik mindig mágiával és alkímiával foglalkoznak, valójában nem esnek olyan távol az ókor autentikus fáraóitól, hanem egyenesen belőlük származnak a görög, latin, bizánci és kopt dekadencia századain keresztül. A kereszténység mindenáron ki akarta békíteni az egyiptomi hagyományokat a Bibliával, ezért a régi egyiptomi történelembe bevezette a teremtés, a patriarchák, az özönvíz fogalmát, és kronológiai konstrukcióival az egész valóságos történelmet eltorzította.[50] A szaiszi kortól kezdve már léteztek a piramisokról és a régi templomokról szóló mesés elbeszélések, melyek szájról szájra terjedhettek.[51] Az arabok tehát már kész történeteket kaptak a koptoktól, ahogy ők maguk is gyakran említik, hogy ezt vagy azt a „koptok lapjai”-

---

[47] Vyse – Perring: i. m., II. old.
[48] De Sacy: i. m., ix. old. és sk.
[49] G. Ebers: *Ägyptische Studien*, Stuttgart – Leipzig, 1900, 153. old. és skk.
[50] G. Maspero: *Études de mythologic et d'archéologie égyptiennes*, Paris, 1893, VII, 269. old. és sk.
[51] Uo. IV, 411. old.

ban olvasták. Az elbeszéléseket tovább alakítgatták, így többszörös átírás után az eredeti tulajdonnevek szinte felismerhetetlenné váltak.

Befejezésül szólnunk kell néhány szót az arab piramis-legendákkal kapcsolatos európai kutatás történetéről. Maspero elsősorban a legendákban szereplő őrök alakjával foglalkozott. Az egyiptológusok kezdeti kutatásai után ismét az arabisták tekintették feladatuknak a legendák vizsgálatát. Blochet, aki Hermész és Saddád ibn ᶜÁd legendáit a muzulmán gnoszticizmus keretei között tanulmányozta, először próbált rámutatni e mondák szélesebb vallástörténeti és történeti összefüggéseire. Ruska, az arab alkimista irodalom kiváló ismerője, majd később Plessner, a Hermész-legenda és az arab hermetikus irodalom kapcsolatait tárgyalta.[52] Habár Szúríd történetével nem foglalkoztak közelebbről, és a három legenda egymásközti viszonyát véleményünk szerint nem állapították meg helyesen, illetve ezt általában nem is tűzték ki célul, mindezek a kutatások jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy fény derüljön az arab szerzők által megőrzött, gyakran zűrzavarosnak és érthetetlennek tűnő legendák világára.

[52] E. BLOCHET: Rivista degli Studi Orientali 2. (1908–09) 717 skk, 3. (1910) 177 skk, 4. (1911–12) 47 skk, 267 skk, 6. (1913) 5 skk; RUSKA: i. m. 61 skk; M. PLESSNER: Studia Islamica 2. (1954) 45 skk.

I. A HERMÉSZ-LEGENDA

Hermész arab köntösben

Az arab szerzők jelentős része a pogány szábiusokra hivatkozva azt állítja, hogy a két nagy, gízai piramis (Kheopszé és Khephréné) Hermésznek és Agathodaimónnak a sírja, a harmadik (Mükerinosz) piramis pedig Hermész fiáé, Szábé (vagy Szábié).[53] A „szábius" elnevezés az észak-mezopotámiai Harrán (az ókori Carrhae) lakóira vonatkozik, akikről a későbbiekben még szó lesz.

Al-Masz^{c}údí szerint Agathedaimón és Hermész között 1000 év különbség volt, és a koptok a kereszténység felvétele előtt prófétáknak hitték őket, vagyis „a világ szennyeitől megtisztult lelkeknek, akikkel égi anyagok egyesültek, és akik hírt adtak a világ titkairól".[54] Ibn Zúláq (megh. 997) viszont úgy beszél Agathodaimónról, mint Hermész tanítványáról, tehát őt tekinti a fiatalabbnak.[55] Agathodaimónt a források Séth patriarchával, Ádám fiával azonosítják, akit Idrísz és mások mellett a szábiusok vallásalapítójának tartanak.[56] Az arab leírások általában csak annyit közölnek róla szűkszavúan, hogy a görögök és az egyiptomiak prófétája volt.[57]

A piramis-legenda főszereplője Hermész, Agathodaimón és Száb, Hermész fia mindvégig háttérben maradnak. Adjuk át a szót most Abú Ma^{c}sar al-Balkhínak (megh. 886), a kiváló csillagásznak, aki a Hermész-legendát legkorábbi és legteljesebb formájában megőrizte[58]:

---

[53] D. Chwolson: *Die Ssabier und der Ssabismus*, St. Petersburg, 1856, I. köt., 199. old. és sk, 250. old. és sk, 257, 492, old., II. köt., 409. old. és sk, 500, 617, 629. old és sk, 752. old.; Al-Masz^{c}údí: *Kitáb at-tanbíh wa-1-isráf* („Az intelem és áttekintés könyve"), Beirút, 1965, 19. old. Jáqút (megh. 1229): *Mu^{c}dzsam al-buldán* („Az országok lexikona"), kiadta: F. Wüstenfeld: *Jacut's Geographisches Wörterbuch*, Leipzig, 1867–1873, IV. köt., 965. old.; Graefe: i. m., 42. old.

[54] Uo., 18. old.; Al- Masz^{c}údí: i. m., 19. old. és sk.

[55] Jáqút: i. m., IV. köt., 965. old.

[56] Ibn Al-Qiftí : *Ta'ríkh al-hukamá'* („A bölcsek története"), kiadta: J. Lippert, Leipzig, 1903, 2. old.; Chwolson: i. m., II. köt., 500. old.

[57] Ibn Abí Uszaibi^{c}a (megh. 1270): *Kitáb ^{c}ujún al-anbá'* („A hírek forrásainak könyve"), Kairó, 1882, I. köt., 16. old.

[58] Uo., 16. old. és sk; vö. Ibn Al-Qiftí: i. m., 1. old. és skk, 346. old. és skk. Abú Ma^{c}sar szövegének elemzésével foglalkozik: Plessner: i. m., 53. old. és skk.

„...A Hermészek hárman voltak. Ami az első Hermészt illeti, aki háromszoros kegyelemmel lett felruházva, az özönvíz előtt élt. A *Hermész* szó valójában egy jelző, mint ahogy azt is mondják, hogy *Caesar* és *Khoszraw*. A perzsák életrajzaikban Hósangnak[59] nevezik, ez annyit jelent: Igazságos. Ő az, akinek a prófétaságát említik a harrániak. A perzsák azt mondják, hogy nagyapja Gajómarsz volt, vagyis Ádám. A héberek azt mondják, hogy ő Akhnúkh (Énókh), azaz Idrísz arabul. Ő volt az első, aki olyan fenti dolgokról beszélt, mint a csillagok mozgásai, és nagyapja, Gajómarsz, azaz Ádám megtanította neki a nappal és az éj óráit. Ő volt az első, aki templomokat épített, és dicsérte bennük Istent. Elsőnek tanulmányozta az orvostudományt, és beszélt róla. Kortársainak sok könyvet írt szabályos versekben és kortársainak nyelvében ismert rímekben a földi és égi dolgok megismeréséről. Ő volt az első, aki figyelmeztetett az özönvízre, és látta, hogy égi szerencsétlenség éri a földet vízzel és tűzzel. Lakhelye Felső-Egyiptom volt. Ezt kiválasztotta, és felépítette ott a piramisokat és a föld-városokat. Félt, hogy a tudomány elpusztul az özönvízben, ezért építette a templomokat, vagyis azt a hegyet, amit al-Birbá néven ismernek, Akhmím templomát. Felvéste bennük az összes mesterségeket és művelőiket, felrajzolta a mesteremberek összes szerszámait, megmutatta rajzokban a tudományok tulajdonságait azok számára, akik ő utána jönnek, mert meg akarta örökíteni a tudományokat a későbbi nemzedékeknek, félt ugyanis, hogy eltűnhet a nyomuk a föld színéről. Az ősöktől származó hagyományban azt állították, hogy Idrísz volt az első, aki tanulmányozta a könyveket, gondolkodott a tudományokról, és Alláh harminc lapot nyilatkoztatott ki neki. Ő volt az első, aki ruhákat varrt, és hordta azokat. Alláh magas helyre emelte őt.

Ami a második Hermészt illeti, ő babiloni volt. A káldeusok városában lakott, vagyis Bábelben. Az özönvíz után élt Nazír bálí idejében, aki elsőnek építette fel Bábel városát Nimród ibn Kús után. Kiváló volt az orvostudományban és a filozófiában, ismerte a számok tulajdonságait. Tanítványa volt Püthagorasz, az arithmetikus.[60] Ez a Hermész megújította az orvostudományból, a filozófiából és a számok tudományából azt, ami elpusztult az özönvíz idején Bábelben: Ez a káldeus város a Kelet népéből származó filozófusok városa. Az ő filozófusaik voltak az elsők, akik felállították a határokat és elrendezték a törvényeket.

---

[59] Az Ibn Abí Uszaibiʿánál eredetileg szereplő szónak nincs értelme. A szövegből világosan kiderül, hogy itt a perzsa Hósangról, Gajómarsz unokájáról van szó. Vö. C. F. Seybold: *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 57, 1903, 807. old.

[60] Ibn al-Qiftí szerint Hermész volt Püthagorasz tanítványa (i. m., 346. old.).

Ami a harmadik Hermészt illeti, ő Miszr (Memphisz) városában élt az özönvíz után. Ő a szerzője a mérges állatokról szóló könyvnek. Orvos és filozófus volt, ismerte a halálos orvosságok és az ártalmas állatok tulajdonságait. Vándorolt az országban, körüljárta, ismerője volt a városok alapításának, tulajdonságaiknak és lakóik tulajdonságainak. Írt egy szép és értékes művet az alkímiáról. E munka sok mesterséggel kapcsolatban van, mint például üveg, üvegtárgyak, agyag és hasonlók készítése. Volt egy tanítványa, akit Aszklépiosznak hívtak és Szíriában lakott."

A Hermész által épített templomok közül a felső-egyiptomi Akhmímban levőt tartják a leghíresebbnek. Egy legenda szerint Hermész nem tudta, hogy a földet víz- vagy tűzkatasztrófa pusztítja el, ezért megparancsolta, építsenek föld- es kőépítményeket, és felvésette bennük a tudományokat a későbbi nemzedékek számára. Úgy gondolta, a földépületek ellenállnak a tűz pusztításának, de szétesnek a vízözönben, a kőépítményekben viszont nem tesz kárt a víz. Így maradt meg az özönvízben többek között az akhmími, a denderai és az esznai *birbá* (templom) is.[61]

Előttünk van tehát legendánk fő motívuma: Hermész azért építette a piramisokat, hogy elrejtse bennük a tudományokat a világkatasztrófa elől. Olyan forrásunk is van, mely nem általában említi a vízözönt, hanem kifejezetten Noé özönvizéről beszél:

„Néhány ember azt állítja, hogy az első Hermész, akit a görögök Akhnúkh (Énókh) ibn Járed ibn Mahalá'él (Mahalalél helyesen) ibn Qénán ibn Enós ibn Séth ibn Ádámnak (Béke reá!) neveznek – és ő Idrísz – tudomást szerzett Noé özönvizéről, vagy kinyilatkoztatás útján, vagy mert erre következtetett a csillagok állapotaiból. Megparancsolta a piramisok felépítését, és hogy helyezzék el bennük a kincseket és a tudományok lapjait, hogy megőrizze azokat a pusztulástól, ügyeljen rájuk, és megtartsa őket."[62]

---

[61] Al-Idrískí (megh. 1166): *Szifat al-Maghrib wa ard asz-Szúdán wa Miszr wa-l-Andalusz* [„Maghrib, Szudán, Egyiptom és Andaluszia leírása", részlet a *Kitáb nuzhat al-mustáq fi ikhtiráq al-áfáq* („A látóhatárok áthatolására törő örömének könyve") c. nagy munkából], kiadta: R. Dozy – M. J. De Goeje: *Description de l'Afrique et de l'Espagne par Edrîsî*, Leyde, 1864–1866, 46. old. és sk. Hasonló történetre 1ásd még: Al-Masz^{c}údí: *Murúdzs adz-dzahab*, II. köt., 402. old.; A. Siggel: *Der Islam*, 24, 1937, 290. old és sk.

[62] Al-Qazwíní: i. m., 179. old.

Abú Ma^{c}sar elbeszélésében Hermész alakja az elsődleges, előfordulhat azonban az is, hogy Énókh és Idrísz kerül a középpontba, mint Murtadá ibn al-^{c}Afif leírásában:

„Járed fia volt Énókh, aki Idrísz. Apja megtanította neki Séth és Ádám lapjait. 40 éves korában Isten neki adományozta a prófétaságot, és 30 lapot küldött neki. Apja megtette követőjének, és ráhagyta azokat a tudományokat, melyeknek birtokában volt. Ő az első, aki szírül írt Séth után, és aki leírta a csillagok állapotát. Ő alapította meg a súlyokat és mértékeket. Ismerte az orvostudományt és az asztronómiai táblákat. Ismerte a csillagok jelentését, tudta, mi fog történni, és minden tudományt kövekre és téglákra vésett. Volt egy hosszú kalandja a halál angyalával. Meghalt, Isten feltámasztotta, látta a poklot, és belépett a paradicsomba, ahol még most is él. Idrískt azért nevezik így, mert sokat olvasott, és tanulmányozta a lapokat. 300 éves korában felvitetett a paradicsomiba. Hermésznek is hívják, ami Mercur neve. Megtanította az írást Szábínak, és Idrísz óta mindenkit, aki írni tud, Szábínak neveznek. Ő volt az első, aki megjövendölte az özönvizet és a világ pusztulását a víz által, ami a földre jön. A lapokat Methúsálahra hagyta, de megparancsolta Szábínak, hogy segítsen neki."[63]

Ez a történet nagyon hasonló Abú Ma^{c}saréhoz: itt is megtaláljuk a tudományok felfedezésének, illetve kinyilatkoztatásának, és az özönvíz előli megmentésüknek motívumát. Nincs szó viszont a piramisokról és Egyiptomról, a bibliai nevek említése arra mutat, hogy az egész elbeszélés inkább a sémi kultúrkörhöz kötődik.

Kiderül az idézett részletekből, hogy Hermészt a bibliai Énókh patriarchával és az arab Idrísz prófétával azonosították, tehát láthatóan egy bonyolult, több fejlődési fokon keresztülment legendával állunk szemben. Hermész alakja a legenda antik eredetére és alkotóelemeire utal, Énókh a késői zsidó és a bibliai apokrif irodalom hatását, Idrísz személye pedig az arab vonatkozásokat jelzi.

Hermésznek Idrísszel való azonosítása azt mutatja, hogy az arabok birtokba vettek egy számukra idegen hagyományt, iszlamizáltak egy nemmohamedán eredetű legendát. Idrísz rejtélyes alak, a Koránból mindössze annyit tudunk meg róla, hogy „igaz és próféta" volt, s Alláh „magas helyre emelte".[64] A Korán-utáni irodalomban két vonása kerül előtérbe. Ő a tudo-

[63] Wiet: i. m., 72. old. és skk.
[64] Korán 19, 56, 57; – 21, 85.

mányok felfedezője, aki először használt tollat, ő volt az első asztronómus és kronológus, ismerte az orvostudományt. A tudományokkal való kapcsolatát tükrözi nevének népies magyarázata is, mely az *Idrísz* szóban a *darasza* (tanulni) igét véli fellelni. Idrísz varrt először ruhákat, ezért a szabók patrónusának tartották. Másfelől Idrískt megtették egy Nap-mítosz főszereplőjének is. Nap-hős jellegére utal éveinek száma: Hermészhez hasonlóan 365 esztendeig tartózkodott a földön, mielőtt Isten magához vette.[65] Az esténként meghaló Napot szimbolizálja a halál angyalával megesett kalandja. Idrísz jámborsága ugyanis felkeltette az angyal bámulatát, aki Alláh engedélyével emberalakban meglátogatta őt. Este érkezett Idrískhez, ő azonban elkergette. Ugyanez történt a második estén is, de a harmadik alkalommal Idrísz megtudta, hogy kivel áll szemben. Ekkor megkérte a halál angyalát, vegye el tőle a lelkét egy időre, mert meg akarja ízlelni a halált.

Idrísz tulajdonságai elsősorban a késői zsidó és a bibliai apokrif irodalom Énókhjának alakjára vezethetők vissza. A Genezis még csak azt mondja Énókhról, hogy 365 évig élt, és utána Isten magához vette.[66] Ez a kijelentés magyarázza Hermész és Idrísz életének hasonló jellegzetességét is. Az ótestamentum-utáni időkben Énókh terjedelmes irodalom főszereplője lett. Itt már mint a kinyilatkoztatással nyert tudományok letéteményese és őrzője jelenik meg. Azt kell majd kiderítenünk, hogy ebben a minőségében miképpen kerülhetett kapcsolatba a piramisépítő Hermész legendájával, és milyen hatást gyakorolt rá. Hogy legendánk főmotívumának eredetét kinyomozzuk, Hermész alakját vesszük elsősorban vizsgálat alá.

Hermész, aki a források szerint „háromszorosan próféta, király és bölcs" volt,[67] az arabok számára kultúrhős lett. Ő az, aki különböző nevek alatt jelen van minden nép mitológiájában, mint a tudományok és az emberiség számára hasznos dolgok feltalálója és megmentője. Kifejezést nyer ez a gondolat abban a magyarázatban is, amit az arabok Hermész nevéhez fűztek: a *Hermész* név pusztán állandó jelző azok számára, akik a tudományok felfedezésével nagy szolgálatokat tettek az emberiségnek, maga a szó annyit jelent, hogy „tudó".[68] Ezért hittek több – Abú Ma^{c}sar szerint három – Hermész létezésében.

A piramis-legendában a tudományok elrejtésének csak egyik változatát láttuk. Előszeretettel használja a tudományok leírását saját sírjában elrejtő Hermész motívumát a középkori arab, hermetikus – főleg alkímiai jellegű –

---

[65] Ibn Abi Uszaibi^{c}a: i. m., 16. old. Idrískre 1ásd: *Encyclopaedia of Islam*: s. v. *Idrís.*
[66] Genezis 5, 21–24.
[67] Graefe: i. m., 33. old.; Chwolson: i. m., I. köt., 789. old.
[68] Siggel: i. m., 292. old és sk; és 1ásd: könyvünk **34???. oldalát**.

irodalom is, mely nevét onnan kapta, hogy benne a tudás kinyilatkoztatójának szerepében általában Hermész jelenik meg.[69]

Az egyik leghíresebb arab hermetikus irat, a *Kitáb dzakhírat al-Iszkander* („Nagy Sándor kincse") című értekezés kerettörténete elmondja, hogy miután al-Muᶜtaszim kalifa (833–842) elfoglalta a phrügiai Annoriumot, megtudta, van ott egy kolostor, amit Antiokhosz, Nagy Sándor „tanítványa" épített. Elkészülte után Antiokhosz embereket rendelt a kolostorba szolgálattételre, és megparancsolta nekik, hogy őrizzék azt az épületet, melyben próféták kinyilatkoztatásai és relikviái voltak, és senkit ne engedjenek a közelébe. A kalifának ez felkeltette a kíváncsiságát, és követséget küldött a kolostorba, az épület átvizsgálására. Embereinek meghagyta, ha valóban ereklyéket találnak, hagyják ott, de ha kincseket, akkor hozzák el. A kolostorbeliek ellenállását legyőzve végül is átkutatták az épületet, de nem találtak semmit. Al-Muᶜtaszim-nak azonban álmában megjelent al-Ma'mún kalifa, és felszólította, hogy rombolja le az épületet, mert egyik falában megtalálja Nagy Sándor kincsét, Arisztotelész és a nagy Hermész tudományát. A kalifa megfogadta az álombeli tanácsot, leromboltatta a megjelölt falat, melynek alapjából kínai vassal kivert rézdoboz került elő. Ez vörös aranyból készült ládikát tartalmazott. A ládika aranyzárral volt lelakatolva, az arany kulcs arany láncon lógott róla, fedelén görög felirat állott domború írással. Belsejében 1 rőf hosszú és 3 rőf széles arany könyv feküdt, 360 félujjnyi vastag arany lapja volt, és minden lapon 12 sor állt. Egyik része görögül, másik része latinul íródott. A ládika külső felirata így hangzott:

„Ez Iszkander Dzú-l-Qarnain (Nagy Sándor) kincse. Nem akarta, hogy halálával a méltatlanok kezére jusson, sem, hogy megsemmisüljön, ezért elrejtette."

A felirat pontosan megadta a könyv elrejtésének idején fennálló csillagkonstellációt is. Ennek kellett biztosítania, hogy a könyv megszerzése csak olyan királynak sikerüljön, aki az igazságot szereti. A ládika belső feliratában Antiokhosz elmondja, amikor Nagy Sándor a halálát érezte közeledni, megparancsolta neki, rejtse el ezt a ládát, melyben próféták ereklyéi fekszenek. Antiokhosz biztos volt benne, hogy a ládikában olyan bölcsesség rejtőzik, melyet az uralkodó távol akart tartani korának valamennyi emberétől.

[69] Az arab hermetikus irodalomra: L. Massignon: Inventaire de la littérature hermétique arabe, in: A.-J. Festugière: *La révélation d'Hermès Trismégiste*. I. (L'Astrologie et les sciences occultes) Paris, 1950, Appendice III., 384. old. és skk. Lásd még az 52. jegyzetet és Rusra: i. m., 48. old. és skk.

Al-Mu^{c}taszim lefordíttatta a könyvet arabra, és úgy találták, hogy a görög és a latin szöveg megegyezik. Ezután a bevezetés után kezdődik a tulajdonképpeni könyv, Arisztotelésznek Nagy Sándorhoz intézett szavaival. Elmondja a királynak, megérdemli, hogy örököse legyen annak az égi bölcsességnek, amelyet a nagy Hermész király helyezett el egy tengermelletti járatban, és amihez senki sem tudott hozzájutni, csak a bölcs Balínász, s tőle kapta Arisztotelész. Maga a könyv tíz fejezetből állt, és olyan dolgokkal foglalkozott, mint az elixírek készítése, mérgek és betegségek elleni talizmánok, a hét bolygó, füstölő szerek, növények és állatok sajátosságai.[70]

A könyv hitelét tehát a Hermész–Balinász–Arisztotelész–Nagy Sándor–Antiokhosz–al-Mu^{c}taszim hagyományozó lánc biztosítja. A Balínász név mögött az Kr. u. 1. században élt híres bölcs, Tüanai Apollóniosz rejtőzik, akinek nagy híre volt, mint csodatévőnek és a talizmán-művészet mesterének. Apollóniosz a Kelet számos országát beutazta, eljutott Indiába, Ethiópiába, Egyiptomba és Héraklész oszlopaihoz, mindenütt felkereste a helyi bölcseket, elbeszélgetett velük, így szívta magába Kelet bölcsességét. Az arabok számára ő lett a hermetikus tudomány örököse.[71] A „tanítvány" Antiokhosz, Nagy Sándor egyik utódjával, a szeleukida dinasztia megalapítójával, I. Antiokhosszal (Kr. e. 281–262) azonos.

Hasonló kerettörténete van a középkori európai alkímia alapiratának számító, látszatra obskurus kijelentéseket tartalmazó, latin nyelvű *Tabula Smaragdina* arab eredetijének is. A mű legrégibb változatában megtalálható már a khorászáni Dzsábir ibn Hajjánnál (8. század), az arab alkímia atyjánál, eredetileg azonban nem önálló irat volt, hanem a Balínúsznak (Tüanai Apollóniosz) tulajdonított *Kitáb al-^{c}ilal* („Okok könyve") című kozmológiai értekezés szerves részét alkotta. Apollóniosz bevezetőben elmeséli, hogy árvagyerekként élt szülővárosában, Tüanában, teljesen nincstelenül. Volt a városban egy arany oszlopon álló kőszobor, melynek talapzatán felirat adta hírül, hogy a bölcsességgel háromszorosan megáldott Hermész állította ezt a jelet, és bölcsességével takarta el, hogy csak hozzá hasonló tudós férhessen hozzá. A szobor mellére ez volt felírva az ősnyelven:

„Aki meg akarja ismerni a teremtmények titkait és a természet művét, az nézzen a lábam alá!"

---

[70] Uo., 69. old. és skk.

[71] Uo., 107. old.; M. Steinschneider: *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 45, 1891, 439. old. és skk; L. Leclerc: *Journal Asiatique*, Sixième Série 14, 1869, III. old. és skk.

Az emberek azonban hiába néztek oda, nem láttak semmit. Mikor Apollóniosz felnőtt, elolvasta a feliratot, és rájött valódi értelmére. Az oszlop alatt kezdett el ásni, míg eljutott egy sötét üregig, ahova hasztalan próbált belépni, mert az üreget talizmánként védelmező, heves szélroham mindannyiszor eloltotta lámpását. Apollóniosz ekkor elaludt, és álmában megjelent neki saját hasonmása, aki azt tanácsolta, lámpását helyezze átlátszó üvegedénybe, mert így a szél nem fogja tudni kioltani. Boldogan felébredt, és a kapott tanácsot megfogadva, belépett az üregbe, ahol aranytrónuson ülő aggastyánnal találta magát szemközt, aki kezében zöld smaragdtáblát tartott, melyre a természet leírása volt feljegyezve. Az aggastyán előtt egy könyv feküdt, ez tartalmazta a „teremtmények titkát és a dolgok okainak tudományát". Apollóniosz a könyvet magával vitte Hermész sírjából, és a belőle merített bölcsesség révén neve messze földön ismertté vált. A becses alkotást, melyet ő is örökségbe kapott, Apollóniosz eljövendő tudóstársaira hagyta örökül. Egy Szágijúsz an-Nábuluszí nevű pap fordította le az „Okok könyvé"-t arabra, és befejezésképpen arra intette a bölcseket, hogy a művet jól őrizzék még, majd közli a Hermész kezében tartott smaragdtábla ősnyelven írt szövegének arab fordítását, mely a rejtélyes szentenciákat tartalmazta.[72]

Nem véletlen, hogy a tábla smaragdból volt, mert az alkimista irodalomban ez Hermésznek a köve, ugyanúgy, ahogy a higany a féme.[73] Az „ősnyelven" a szírt értették, mivel egy elterjedt nézet szerint isten ezen a nyelven beszélt Ádámmal a paradicsomban. Szemmel láthatóan. a *Nagy Sándor kincsé*-nek bevezető története az „Okok könyvé"-nek keretelbeszélésére nyúlik vissza, melynek népszerűségét más alkímiai munkák is tanúsítják.[74]

A trónuson ülő, kezében feliratos táblát tartó aggastyán alakja nemcsak Hermész sírjával kapcsolatban jelenik meg, hanem feltűnik az égben, templomban vagy barlangban játszódó „találás-történetekben" is, melyek különböző alkímiai értekezéseket vezetnek be.

---

[72] Ruska: i. m., 134. old. és sk, 156. old. és sk. Keletkezése Ruska szerint (uo. 166. old.) a 6-7. századra tehető, valójában al-Ma'mún uralkodásának idején írták (Plessner: i. m., 49. old.). A smaragd tábla kijelentéseire emlékeztető, rejtélyes bölcsességeket tartalmazott állítólag görög és kopt nyelven a „memphiszi tábla" is, melyről Athanasius Kircher 1636-ban megemlékezett (E. O. Lippmann: *Entstehung und Ausbreitung der Alchemie*, I. köt., Berlin, 1919, 56. old. és sk.). Az Apollóniosz történetében szereplő, titkos értelmű felirat elolvasására hozzáférhetővé váló rejtekhely motívumára 1ásd még: Kákosy: *Varázslás az ókori Egyiptomban*, 81. old. és sk; és a 381. jegyzet.

[73] Ruska: i. m., 116. old.

[74] Uo. 108, 112. old és sk, 116. old.

A Kitáb Qarátísz al-hakím („A bölcs Kratész könyve") kerettörténete így hangzik: Egyiptom egyik tudós emírje felszólította az ország híres bölcsét, aki alkímiával foglalkozott, és ritka könyveket gyűjtött, hogy küldjön neki ajándékot könyveiből. Erre ez elküldte az emírnek a *Kanz al-kunúz* („Kincsek kincse") című könyvet, és megírta neki a könyv kalandos történetét is, melyet eredetileg az alexandriai Szarapieion templomában őriztek. Élt Alexandriában akkor egy szép ifjú, aki beleszeretett a templom főpapjának lányába, és feleségül vette. A lány megmutatta férjének a titkos könyveket, és amikor megtudták, hogy Nagy Konstantin Rómában tartózkodik, az asszony ellopta Szarapieion könyveit, közöttük a „Kincsek kincsé"-t is, azután mindketten elmenekültek. A „Kincsek kincsé"-t a királyok később is szorgalmasan tanulmányozták egészen az arab hódításig, míg végül az a tudós könyvgyűjtő birtokába jutott. Minthogy a könyv görögül íródott, az emír számára előbb le kellett fordítani arabra. Csak e bevezető rész után kezdődik a „Kincsek kincsé"-nek szövege, vagyis „Kratész könyve". Kratész elmondja, hogy miután befejezte a csillagászat, jog, logika és más tudományok tanulmányozását, elment a Szarapieionba imádkozni. A király kincstárában csodálatos könyvet talált, amit gondosan elrejtett a templom minaretjében. Miközben imáját végezte, látomása támadt, lelkét felragadták az égbe. Hirtelen a levegőben találta magát, és kezében könyvet pillantott meg, mely ezt a címet viselte: A sötétség eloszlatója és a fény terjesztője *(Mudzhib az-zulura wa munawwir ad-daw').* Ezután meglátott egy *minbar*-on (szószék mecsetben) ülő, szépséges aggastyánt, akin fehér ruha volt, kezében világító táblát tartott, melyen könyv feküdt, előtte csodálatos edények hevertek. Kérdésére azt válaszolták neki, hogy az aggastyán a jótéteményekkel háromszorosan megáldott Hermész, és a kezében levő könyv azokat a titkokat zárja magába, melyeket elrejtett az emberek elől. Végül megparancsolták Kratésznak, jól őrizzen meg mindent, amit lát, és írja le az utána következők számára.[75]

Az Egyiptomban játszódó Kratész-történet világító táblájában és az égben kapott könyvben a *Tabula Smaragdina* és az „Okok könyvé"-ben szereplő tábla őstípusát láthatjuk viszont. Az „Okok könyvé"-nek színhelye ugyan a kis-ázsiai Tüana városa, de Hermész sírjának leírásában nem nehéz felfedezni a tipikus egyiptomi sír és a halott szobrának őrzésére szolgáló *szerdáb* legjellemzőbb vonásait. *A Kitáb asz-szirr al-maktúm min ᶜilm al-káf* („A Káf tudományából való elrejtett titok feltárásának könyve") egyenesen

[75] Berthelot: i. m., III. köt., I. old és skk; Ruska: *Arabische Alchemisten*, I. köt., Heidelberg, 1924, 12. old. és skk. Keletkezését Ruska a 6. és 9. sz. közé teszi (*Tabula Smaragdina*, 52. old.), Plessner szerint (i. m., 50. old.) a 10. századnál későbbi.

szerdáb-nak nevezi azt a sötét kamrát, ahol Apollóniosz rábukkant a smaragd táblára.[76]

A szépséges aggastyán és a világító tábla motívumát dolgozza fel a *Kitáb Usztánisz* („Osztanész könyve") is. A bölcs Osztanész (10. kép) annyira átadta magát az alkímia tudományának, hogy heves nyugtalanság kezdte el gyötörni őt, nem tudott aludni, nem vett magához sem ételt sem italt, teste lefogyott, színe elváltozott. Böjtölt és imádkozott, kérve Istent, hogy szabadítsa meg szorult helyzetéből. Egy éjszaka álmában megjelent nála valaki, és így szólt hozzá: „Kelj fel és értsd meg, amit mutatok neked!" Osztanész követte vezetőjét, akivel egyszer csak hét csodaszép ajtó elé értek. Mikor meghallotta, hogy az ajtók mögött találhatók annak a tudománynak a kincseskamrái, melyet keresett, azonnal be akart lépni, de előbb meg kellett szereznie az ajtók kulcsait egy sasszárnyú, elefántfejű, óriási kígyófarkú állattól, melynek a testrészei egymást falták. Osztanész, vezetője bátorítására odalépett hozzá, és így szólt: „A hatalmas Isten nevében add nekem a bölcsesség kapuinak kulcsát!" Mikor a kulcsokat megkapta, és kinyitotta az ajtókat, fényes ragyogású, sokszínű tábla tárult elébe, hétnyelvű felirattal. Az első egyiptomi nyelven íródott, a test, szellem, lélek allegóriájával foglalkozott, s azt lámpához, bélhez és olajhoz hasonlította. A második felirat perzsa nyelven készült, Egyiptom és Perzsia bölcsességét dicsőítette. A harmadik, hindu nyelvű szöveg India tudományát magasztalta, és megemlítette, hogy egy idegen tudós azt kérte az indiai bölcsektől, küldjenek neki a fehér hímelefánt vizeletéből, sok betegség legkiválóbbnak tartott orvosságából. A tábla többi feliratát már nem lehetett elolvasni, mert valamennyi elpusztult. Osztanészt ekkor egy félelmetes hang távozásra szólította fel, és az ajtók újra bezárultak. Amikor kilépett, páratlan szépségű aggastyánnal találkozott, aki megígérte, hogy feltárja számára a homályos és rejtett dolgokat.[77]

---

[76] Ruska: i. m., 108. old. Ruska szerint az irat nem származhat a 12. sz. előttről (uo., 111. old.). A *Káf* a *kímíjá* („alkímia") szó kezdő betűjére vonatkozik. A drágakőtáblára írt hermetikus bölcsesség egyiptomi eredetére mutat a felső-egyiptomi Naga Hammadíban talált kopt könyvtár egyik hermetikus irata is, melyben Hermész arra utasítja tanítványát, hogy kinyilatkoztatását jáspis-táblákra írja. (J. Doresse: *Les livres secrets des gnostiques d'Égypte*, I. köt., Paris, 1958, 259. old.)

[77] Berthelot: i. m., III. köt., 83. old. és skk. A „hét ajtó"-ra **lásd még könyvünk 136. oldalát**. A motívum régi hagyományra tekint vissza. Az „Istár pokolra száll" c. mezopotámiai eposzban az alvilág úrnőjéhez igyekvő istennőnek hét kapun kell áthaladnia, miközben az ajtónálló őrök elveszik tőle egy-egy ruhadarabját (Rákos Sándor – Komoróczy Géza: *Gilgames*. Budapest, 1960, 53. old. és skk). A „hetes" szám motívumára lásd: J. Bidez – F. Cumont: *Les mages hellénisés*, Paris, 1938, 1. old., Index général s. v. *Sept nombre sacré.*

A 10. századi arab alkimista, Mohammed ibn Umail nevezetes munkájában, az *Al-md' al-waraqí wa-l-ard an-nadzsmijja* („Ezüst víz és csillagos föld") című kompendiumban – Európában *Tabula Chemica* címen latin fordításban vált ismertté – beszámol egy kirándulásról, melyet a *Szidzsn Jószuf* („József börtöne") nevű régi, memphiszi templomban tett: Az előcsarnok mennyezetén kilenc kiterjesztett szárnyú, karmai között íjat feszítő sasmadarat látott, a falakat két oldalt csodálatos szépségű emberábrázolások borították. Az alakok különböző színű ruhákba voltak öltözve, és kezükkel a templom belseje felé mutattak, egy szobor irányába, mely orvosi székhez hasonló alkalmatosságon ült, és térdein nyitott könyvre emlékeztető kőlapot tartott (12. kép). A falakon számos figura képe és hieroglif írásjegy volt látható. A kőtáblán is különböző jegyeket vett észre Ibn Umail, és ezek alkímiai jellegű magyarázata képezi könyvének fő tartalmát.[78]

A „Nagy Sándor kincsé"-nek, a *Tabula Smaragdiná*-nak, „Kratész és Osztanész könyvei"-nek keretelbeszélései csupán mesék, kitalált történetek. Nem lehet kétséges azonban, hogy Ibn Umail elbeszélésében valóságos esemény, egy régi egyiptomi templomba tett látogatás leírásáról van szó. A templom falait különböző jelenetek, az eget jelképező mennyezetet pedig a szokásos kiterjesztett szárnyú keselyűk képei (11. kép) díszíthették. Nechbet védőistennőt ábrázolták keselyűalakban, mely az örökkévalóságot szimbolizáló hieroglifa jelét szorította karmai közé. Mohammed ibn Umail ezeket a madarakat gondolhatta íjat tartó sasoknak. Hasonló pózban jelenik meg, uralkodók fejei fölött lebegve a keselyűn kívül (13. kép) a sólyomtestű Hórusz is. Az épület valószínűleg azonos a híres Imhotep templommal, mely valamikor a memphiszi Szarapieion közelében állt, az ülő szoboralak pedig nem más, mint Imhotep,[79] Dzsószer fáraó híres építőmestere és főminisztere, aki később isteni rangra emelkedett, és akit szívesen ábrázoltak trónuson ülve, könyvvel a kezében (15. kép). A kezében levő kőtáblára nevének hieroglifáit vésték fel, ezek a jelek szolgáltatták Ibn Umail alkímiai fejtegetéseinek alapját. Ez a valóságos figura került be a csodás kerettörténetekbe, és kölcsönözte alakját a bölcs Hermésznek.

Nem véletlen, hogy Egyiptomban kell keresnünk a tudományok felfedezéséről szóló történetek eredetét. Egyiptom volt az alkímia őshazája, és talán ez a hagyomány is közrejátszott abban, hogy az arab alkímiai irodalomban

---

[78] Mohammed Ibn Umail: *Kitáb al-mái al-waraqí wa-1-ard an-nadzs-mijja*, kiadta: M. Turábᶜali – H. E. Stapleton – M. Hidayat Husain: *Three Arabic Treatises on Alchemy by Muhammad bin Umail*, Memoirs of the Asiatic Society of Bengal, 12/1, 1933, 1. old és sk.

[79] B. H. Stricker: *Acta Orientalia*, 19, 1943, 101. old. és skk.

különösen szívesen szerepeltették a régi templomokat. An-Nadím, a kiváló bibliográfus szerint a templomok porok oldására, fixálására, desztillálására szolgáló helyiségeket tartalmaztak, vagyis alkímiai laboratóriumok voltak.[80] Egy Hermésznek tulajdonított alkímiai értekezést – mondja bevezetője – Akhmímban találtak meg egy kupolában fekvő, szépséges halott feje alatt, ismeretlen írásjegyekkel aranytáblára feljegyezve. Az éppen Egyiptomban tartózkodó al-Ma'mún kalifa az írást egy dél-arábiai himjaritával fejttette meg, aki jártas volta a hieroglifák tudományában. Egy másik alkímiai munkáról azt állítják, hogy Hermész rejtette el a denderai templom földalatti üregében Artemisz szobra alatt.[81] Általános volt az az elképzelés, hogy a templomok feliratai a régiek bölcsességét tartalmazzák.[82] Amikor a források a piramisokban felírt tudományokról beszélnek, tulajdonképpen ezekkel a templomi feliratokkal és a későbbi piramis-szövegekkel keverik őket össze, mert a három nagy piramisban sohasem voltak írott feljegyzések.

A Hermész sírjában talált tábláról és könyvről szóló történetek Egyiptomon kívül is messze elterjedtek. Már az „Okok könyvé”-ben láttuk, hogy Hermész sírját a kis-ázsiai Tüanába helyezték, de a motívum eljutott Ceylonba, Indiába, sőt Európába is.

Egy 13. század elejénél későbbi alkímiai irat elbeszéli, hogy Hermész Kína északi részében lakott, ahonnan az ország déli felébe, majd Indiába vándorolt. Mikor eljutott Szarandíbnak (Ceylon) ahhoz a hegyéhez, melyre Ádám leszállt, bement a Kincses Barlangba, ahol megtalálta a tudományok kincseit tartalmazó táblákat, és a bejárat melletti falon megpillantotta egy trónszéken ülő, kezében könyvet tartó embernek a képét, aki nem volt más, mint Ádám, a barlang ura.[83] Ceylon a Távol-Keletre irányuló arab kereskedelem fontos állomása volt, és ez a kereskedelem lehetett a közvetítő közege az egyiptomi történetnek, mely Ceylonba jutva összeolvadt a helybeli Ádám-mítosszal. A ceyloniak úgy hiszik, hogy a Paradicsom Ceylon szigetén volt, és az Ádám csúcsa nevű hegy tövében ma is mutogatják azt a barlangot, ahol Ádám lakott. Az arab monda szerint a hegy csúcsán látható Ádám lábnyoma, az emberiség ősapját ugyanis bűnbeesése után felragadta egy angyal, és itt helyezte ismét a földre.[84]

---

[80] An-Nadím: i. m., 353. old.
[81] Ruska: i. m., 66. old.
[82] An-Nadím: i. m., 358. old.
[83] Siggel: i. m., 293. és sk.
[84] Az Ádám-csúcsra tett kirándulását leírja Ibn Battúta: *Tuhfat an-nuzzár fi ghará'ib al-amszár* („A szemlélők ajándéka az országok Csodáiról”), kiadta fordítással: C. Defrémery – B. R. Sanguinetti: *Voyages d'Ibn Batoutah*, Paris, 1879, IV. köt., 179.

A „Negyven vezír története” című, arabból fordított, török mesegyűjtemény egyik elbeszéléséből kiderül, hogy ismerték a Hermész-sír motívumát Indiában is. A történet szerint a híres bráhmán, Padmanaba Damaszkuszban járva rábukkant Haszanra, egy csapos fiára, és elhatározta, hogy megtanítja művészetére. Magával hívta a fiút, és a városon kívül egy vízzel töltött kúthoz vezette. Miután Padmanaba varázserejével eltűntette a vizet, leereszkedtek a mélybe, és egy rézajtó elé értek, mely varázsszóra megnyílt. Az őrt álló szerecsen Padmanaba imájára és leheletére erőtlenül földre rogyott. Ezután kristály kupolához jutottak, melynek bejáratát két lángot okádó sárkány őrizte. A bráhmán varázslata ezeket is ártalmatlanná tette, majd továbbmenve, újabb, ezúttal rubinokból és karbunkulusokból álló kupolát pillantottak meg. Bejáratánál hat gyémánt nőalak állt csodálatosan díszített termen keresztül vezetett útjuk az utolsó kamrához, melynek egyik sarkában arany, a másikban rubin, a harmadikban vízzel telt ezüstkancsó, a negyedikben kis halom fekete föld hevert. A kamra közepén értékes koporsóban egy királynak a bebalzsamozott holtteste feküdt, mellette aranytáblán levő hieroglif felirat intő szózatot tartalmazott. Haszan megtudta, hogy a sír tulajdonosa Egyiptom egyik régi királya, aki birtokában volt a Bölcsek Kövének, és akinek minden gazdagsága a kamra sarkában látható kis halom fekete földből származott. Haszan kételkedésére Padmanaba közölte vele a Bölcsek Kövének egész titkát feltáró mondást:

„Egyesítsd Nyugat menyasszonyát Kína hercegével, és egy gyermek születik tőlük, a szép arcok szultánja.”

Ez a szimbolikus kijelentés arra vonatkozott, hogy az ezüstkancsó vize és a fekete föld egyesüléséből megszületik a Filozofikus Mercurius (a Bölcsek Köve), ami minden ércet ezüstté és arannyá, s minden követ gyémánttá és rubinná változtat. Haszan ekkor megpakolta magát rubinnal és arannyal, végül mindketten visszatértek a városba. A kincs felkeltette Haszan mostohaanyjának kapzsiságát, és férjével együtt rávette a fiút, csalja ki Padmanabától a varázsformulák titkát, amivel a kincshez férhetnek. Elhatározták, hogy megölik a bölcs bráhmánt is. Haszannak valóban sikerült megtudni a varázsszavakat, eljutottak a sírkamrába, a szülők összeszedtek egy csomó drága-

---

old. és skk. Modern útibeszámolóra: Köepe Viktor: Cejlon, az Éden szigete. Budapest, 1934, 123. old. és skk.

követ, Haszan pedig két marék fekete földet vett magához, de mikor vissza akartak térni, Padmanaba három szörnyeteggel széttépette őket árulásukért.[85]

A mese India mogul koráig nyúlik vissza, amikor törökök és hinduk közeli kapcsolatban álltak egymással. Végső kialakulását mohamedán indusoknál kell keresnünk, így magyarázható az a téves elképzelése, hogy Damaszkusz Egyiptomban van. A kétségtelen egyiptomi eredetre utal viszont a sírkamra és a hozzávezető út leírása, mert ez pontosan olyan, mint egy egyiptomi síré. A kamrában eltemetett régi egyiptomi király természetesen Hermésszel azonos.

Motívumunk legkésőbbi megjelenési formáját Európában láthatjuk viszont. Egy középkori legenda szerint Michael Scot (megh. 1232 körül), a mágus hírében álló, skót matematikus és asztrológus, aki Toledóban megtanult arabul és II. Frigyes szicíliai udvarában számos arab munkát fordított latinra, minden varázskönyvét magával vitte a sírjába.[86]

A Vergilius-mondakör, a középkorban híres varázslónak tartott költő sírjában is találtak könyvet: Egyszer beállított Roger szicíliai királyhoz egy tudós angol, és megkérte az uralkodót, adományozza neki Vergilius földi maradványait. Roger beleegyezett a kívánságba, és az angol a királyi engedélylyel felszerelve Nápolyba ment. A nápolyiak ugyan nem ismerték Vergilius sírját, de megígérték neki, hogy mindenben segítségére lesznek. A tudósnak végül művészete segítségével sikerült rábukkannia egy hegy belsejében a költő sírjára, ahol megtalálták Vergilius teljesen ép holttestét, és a feje alatt egy *Ars Notoria* című könyvet. Ekkor azonban a nápolyiaknak eszébe jutott a sok jó, amit a város Vergiliusnak köszönhet, és mivel féltek, hogy a költő holttestétől megfosztott Nápoly elpusztulna, úgy döntöttek, megtagadják a királyi parancs végrehajtását. A holttestet nem adták ki, hanem elhelyezték egy kastélyban, ahol látogatók is megnézhették. Az angol tudós, aki Vergilius földi maradványaiból a költő egész művészetét akarta megismerni bizo-

---

[85] R. Reitzenstein: *Alchemistische Lehrschriften und Märchen bei den Arabern: Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten*, 19/2, 1923, Giessen, 77. old. és skk. Vö. E. J. W. Gibb: The History of the Forty Vezirs. London, 1886.76 skk, 413, ahol a hindu bráhmán helyett egy mór varázsló szerepel. Az alkímiai tanítást szimbolikusan magába rejtő kijelentés („Nyugat menyasszonyának egyesítése Kína hercegével") egy régi, szír eredetű vallási hagyomány, az ún. *hierosz gamosz* („szent nász") gondolatát tartalmazza. Ezt használták fel egy alkímiai tanirat beöltöztetésére, mely eljutott Egyiptomba, lefordították görögre, majd arab fordításban bekerült a meseirodalomba, és az egész mohamedán világban elterjedt (Reitzenstein: i. m., 81. old.).

[86] R. Ganszyniec: *Archiv für Religionswissenschaft*, 22, 1923–1924, 354. old.

nyos formulák segítségével, végül is beérte a könyvvel, és elhagyta a várost.[87]

Hasonló motívumot dolgoz fel – talán a Vergilius-monda hatására – a 17. században létrejött, titkos Rózsakeresztes testvériség megalapítójának és egykori nagymesterének, Christian Rosen Creuznak a históriája, melyet Szerb Antal is beleszőtt pompás regényének, *A Pendragon legendá*-nak a cselekményébe. Érdemes Rózsakereszt történetét közelebbről megvizsgálnunk, mert sírjának leírásában az eredeti Hermész-sírra ismerhetünk. 1614-ben megjelent egy német nyelven írt könyvecske, melyben először történt említés a rózsakeresztesekről. A könyv bevezető része a *Farna Fraternitatis* („A testvériség hírneve") címet viselte, ehhez kapcsolódott a *Confessio Fraternitatis* („A testvériség hitvallása"). A *Confessio*-ból megtudjuk, hogy Christian Rosen Creuz 1378-ban született, és 106 évet élt, a *Farna* pedig a mester életét ismerteti.[88]

Rosen Creuz szülei szegénysége miatt már gyermekkorában kolostorba került, ahol megtanult görögül és latinul. Fiatalon elhatározta, hogy meglátogatja a jeruzsálemi Szent Sírt, útra kelt egy kolostorbeli társával, aki azonban Ciprus szigetén meghalt, így Rosen Creuz egyedül érkezett meg Damaszkuszba. Jeruzsálembe végül is nem ment tovább, mert megismerkedett a damaszkuszi bölcsekkel, akik befogadták őt maguk közé, és beavatták tudományuk titkaiba. Megtanult arabul, majd háromévi damaszkuszi tartózkodás után áthajózott Egyiptomba, itt azonban csak rövid időt töltött. Innen a marokkói Fezbe vezetett útja, ahol az arabok és afrikaiak minden évben összejöttek, hogy kikérdezzék egymást a tudományok állása felől, és tudásukat gyarapítsák matematikában, fizikában és mágiában, melyben különösen a fezbeliek voltak kiválóak. Rosen Creuz két évet szentelt ismeretei bővítésére Fezben, azután átkelt Hispániába, és elkezdte tanítani a tudósokat. Sok fáradságos utazás után végül hazatért Németországba, és segítőtársként magához vette először három, majd még négy szerzetestársát korábbi kolostorából, akiknek az lett a feladata, hogy minden tanítását pontosan lejegyezzék az utókor számára. Mikor munkájukat bevégezték, szétszéledtek különböző országokba, de előbb megegyeztek a következőkben: évente egyszer, C. na-

[87] D. Comparetti: *Virgil im Mittelalter*, Leipzig, 1875, 235. old. és sk.

[88] A mű népszerűségére jellemző, hogy 1614 és 1617 között hétszer jelent meg. Az általam használt kiadás: *FAMA FRATERNITATIS*. Oder Entdeckung der Bruderschafft des löblichen Ordens des Rosen Creutzes. Beneben der CONFESSION. Oder Bekanntnuss derselben Fraternitet an alle Gelehrte und Haupter in Europa geschrieben. Franckfurt am Mayn, 1617, lásd különösen: 11. old és skk, 45. old. A szerző szerint a könyv öt nyelven jelent meg (uo., 32. old.).

pon (Christian napján) összejönnek németországi otthonukban, a Sanctus Spiritus Házában, mindenki kiválaszt egy megfelelő utódot a maga helyére, a testvériség létét még 100 évig titokban tartják. Miután Rosen Creuz és az alapító testvérek meghaltak, a rend későbbi tagjai hosszú ideig nem tudták, hol keressék első nagymesterük sírját. Sok év múlva a véletlen jött a segítségükre. Egy rózsakeresztes testvér kőművesmunkát végzett a rend házában, és eközben falba épített emléktáblára bukkant. A táblából egy nagy szög állt ki, s amikor erőszakkal kihúzták, magával rántott egy követ a vékony falból, vagy egy incrustatiót, ami egy rejtett ajtó felett volt. Az ajtó meglepetésükre láthatóvá lett, mire a testvérek örömmel és vágyakozással lebontották az egész falat, és megtisztították az ajtót, melyre nagy betűkkel ez volt felírva:

Post CXX. Annos Patebo

(Százhúsz év múlva kinyílok.) A testvérek hálát adtak Istennek a felfedezésért, és a következő nap reggelén megnyitották az ajtót. Hétoldalú és hétsarkú, boltozatos terembe léptek be, minden oldala öt láb széles és nyolc láb magas volt. A helyiség fényben úszott, noha a Nap sohasem sütött be, de a boltozat tetejében egy másik Nap világított. Középen kerek oltárt láttak, rajta rézlapot latin felirattal:

A. C. R. C. *Hoc universi compendium vivus mihi sepulchrum foci*

(Ezt a sírt építettem élve magamnak a világmindenség kompendiumaként.) A boltozat teteje, mely az égboltnak felelt meg, háromszögekre volt osztva, az oldalfalak tíz–tíz négyszögletes részre, a padló, mely a földet jelképezte, szintén háromszögekre. A falakat különböző figurák és bölcs mondások borították. A teremből hét ajtó nyílt, mögöttük egy-egy láda feküdt, melyekben különböző tárgyakat találtak, mint például a *Fraternitas* könyveit, köztük Rosen Creuz *Itinerarium*-át és *Vitá*-ját, gyermekjátékokat, harangocskákat, égő lámpásokat. Mikor a testvérek elmozdították az oltárt, felemelkedett egy erős rézlap, és megpillantották Rosen Creuz holttestét teljes épségben, díszruhába öltöztetve. Kezében arannyal írt pergamen könyvecskét tartott, a híres T. könyvet, mely ettől kezdve a Testvériség számára a Biblia után a legnagyobb kincset jelentette. A latin szöveg zárszavából megtudták, hogy Christian Rosen Creuz, aki „isteni kinyilatkoztatások, a legéleselméjűbb képzelet és a legfáradhatatlanabb erőfeszítések révén” bebocsátást nyert az égi és földi titkokba, itt rejtőzött el övéitől 120 évre. Ezután a testvérek visz-

szahelyezték az oltárt, újra lezárták az ajtót, lepecsételték, és elváltak egymástól. Rendházuk helyét azóta sem sikerült kideríteni.

Minthogy Rózsakereszt 1484-ben halt meg, és sírjának 120 évig kellett zárva maradnia, a sír felfedezése 1604-ben történhetett meg. Lehetséges, hogy Rózsakereszt nem volt élő személy, legendája mindenesetre keleti eredetű, és éppúgy az isteni eredetű tudás birtokbavételét szimbolizálja, mint az arab környezetben keletkezett Hermész-történetek. Rózsakereszt is keleti utazásai során szívja magába az igazi bölcsességet, mint Hermész vagy Tüanai Apollóniosz, és Hermészhez hasonlóan rejti el titkait az utókor beavatottjai számára sírjában, mely egy jelenetekkel és hieroglif feliratokkal díszített egyiptomii sírkamrának is beillene, ahol egy múmia alussza örök álmát.

Számos történetet vonultattunk fel az eddigiekben annak illusztrálására, hogy a tudományok leírását a piramisokban elrejtő Hermész legendája általánosan elterjedt motívumot dolgoz fel. A piramisépítő Hermész azonban egy vonatkozásban különbözik a rejtett bölcsességet kőtáblára vagy könyvbe író hasonmásától: az előbbi az özönvíztől való félelmében akarja megmenteni a tudományokat az *egész* emberiség számára, az utóbbi csak az avatatlanok elől óhajtja megőrizni őket.

Az idézett történetekben a központi probléma mindenütt valamilyen titkos tudományt – Hermész bölcsességét – tartalmazó felirat, könyv felfedezése sírban, barlangban, égben, tehát a tudásnak kinyilatkoztatás útján történő megszerzése. Az eltérő helyszín, a változó szereplők ellenére számos más hasonló vonást is észrevehetünk. Gyakori motívum, hogy a főhősnek valamilyen akadályt kell legyőznie az óhajtott cél elérése előtt, álomba merül, víziója támad, égbe ragadják. Megjelenik a mester és tanítvány páros is. Mindebből azonban a bevezető elbeszélés után következő tulajdonképpeni értekezések valódi eredetéről semmit sem tudunk meg. A sűrűn szereplő fordítás-motívumnak az a célja, hogy a távoli múltba vigye vissza az olvasót, a könyv régi eredetét hangsúlyozza, habár az értekezések tartalma ennek már eleve ellentmond, és az idegen nyelvről arabra történő fordítást is valószínűtlenné teszi.

Az azonos sémák ellenére a kerettörténetek többet jelentenek, mint üres sablonokat. Az iszlám ideológiája, melyben mindennek alapja és mércéje a Koránon nyugvó isteni kinyilatkoztatás, nem tűrte meg az önálló megismerésre törő emberi tevékenységet, és különösen nem nézte jó szemmel a mágiához és alkímiához hasonló titkos tudományok művelőit, akik felett állandóan a hitetlenség vádja lebegett. Az alkimista művek arab vagy arabul író szerzői a keretelbeszélések segítségével elérték, hogy saját személyük isme-

retlenségben maradjon, ugyanakkor Hermészre való hivatkozásukkal – aki Istentől nyerte el tudományát – biztosították könyvük kinyilatkoztatás jellegét és isteni eredetét.

Érthető, hogy Hermész sírjának legendája megtalálta az útját Európába Vergilius és Rosen Creuz történetében, hiszen a keresztény ideológia éppúgy többre becsülte az isteni tudást az emberinél, mint az iszlám. Ez a gondolat nyer kifejezést a 16. századi Faust-legendában is, mely az isteni tekintély ellen lázadó ember elkerülhetetlen bukását szimbolizálja. A *Fama Fraternitatis* szerzője, Rosen Creuz sírjának leírása után arra buzdítja kortársait, hogy keressék meg más rózsakeresztes testvérek sírját, mert a bennük elrejtett tudományokkal tovább gyarapíthatják saját bölcsességüket.

A felhívás azonban elkésett. Európában nem hallunk többet titokzatos sírok és könyvek felfedezéséről: az újkor embere már nem így akar a tudás birtokába jutni. A 18. században megszületik az új Faust, a kielégíthetetlen emberi tudásvágy szimbóluma, aki az ördöggel is hajlandó szövetséget kötni, és aki eszménnyé emeli az isteni tekintély elleni lázadást.

Az egyiptomi Hermész

Az arab Hermész figurája mögött, aki felfedezte a tudományokat és elrejtette őket, Hermész Triszmegisztosznak és egyiptomi elődjének, Thothnak, az istenek írnokának alakja rejtőzik. Thoth szerepe különösen fontos volt egy olyan országban, ahol az írásnak óriási a jelentősége az élet minden területén. Az Újbirodalom egyik papirusza így fogalmazza ezt meg:

„Az ember elpusztul és teste földdé lesz, minden embertársa porrá esik. De az írások továbbéltetik őt a felolvasó szájában. Hasznosabb egy könyv, mint egy építőmester háza, mint kápolnák Nyugaton (sírkápolnák), jobb az, mint egy megerősített vár, mint emlékkő a templomban ... (Az emberek) elmentek, nevük eltűnne, de az írások ébren tartják emléküket."[89]

Thoth eredetileg a felső-egyiptomi Khmonu, a görög Hermupolisz (a mai Asmunein) helyi istene volt.[90] Gyakran ibiszfejjel ábrázolták (14. kép) vagy

[89] J. Leipoldt – S. Morenz: *Heilige Schriften*, Leipzig, 1953, 12. old.

[90] Thothra: H. Bonnet: *Reallexikon der Ägyptischen Religionsgeschichte*, Berlin, 1952, 290. old. és skk; Festugière: i. m., I. köt., 67. old. és skk; P. Boylan: *Thot, the Hermes of Egypt*, Oxford, 1922. Thot-Hermésznek, mint a tudományok felfedezőjének az antik és a középkori Európában megnyilvánuló tiszteletére lásd_ S.

pávián alakjában. Őt tartották a kronográfia felfedezőjének, aki kiszámította az időt, és meghatározta minden ember számára létezésének időtartamát. Idővel Ozirisznak* az írnoka lett, s megtették az írás és minden tudomány felfedezőjének.

A görögök, akik már korán kapcsolatba kerültek Egyiptommal, vallását is meg akarták ismerni. Hasonlóságokat kerestek a görög és az egyiptomi istenek között; s így jutottak el oda, hogy Thothot Hermésszel azonosítsák, amit a két isten rokon-vonásai megkönnyítettek. Tulajdonságaik részben keveredtek is, amint ez Diodórosz leírásából kiderül. Szerinte Hermész különleges leleményességgel volt megáldva, hogy olyan dolgokat fedezzen fel, amelyek hasznosak az emberek életében. Ő volt az, aki az emberiség nyelvét továbbfejlesztette, sok névtelen dolognak nevet adott, felfedezte az ábécét, rendelkezéseket hozott az isteneknek járó áldozatokról, elsőnek figyelte meg agycsillagok elrendezését, a zenei hangok harmóniáját és természetét, birkózóiskolát alapított, háromhúros lantot készített, és megtanította a görögöket, hogyan fejtsék ki gondolataikat. Ozirisz, mint írnokával, minden dologban tanácskozott vele. Ő fedezte fel az olajfát is, és nem Athéné, ahogy a görögök hiszik.[91] Mnevész király, az egyiptomiak első törvényhozója azt állította, hogy tőle kapta a törvényeket.[92]

Piramis-legendánk szempontjából igen érdekesnek tűnik, hogy a Középbirodalom után a nép képzelete a Kheopsz piramis építését Thoth istennel hozta kapcsolatba.[93] A Westcar-papírusz egyik meséjében (Kr. e. XVIII–XVII. század) Dzsedefhór királyfi elmondja apjának, Kheopsznak, hogy él még egy nagy varázsló, aki „ismeri Thoth szentélye kamráinak a számát". Az uralkodó ugyanis

„…már régen kutatott Thoth szentélye kamráinak a száma után, hogy hasonlót készítsen magának horizontja (vagyis piramisa) részére".[94]

Kheopsz végül megszerezte a titkot, tehát piramisának belseje Thoth szentélyéhez hasonlít.

Morenz: *Die Begegnung Europas mit Ägyptea*, Berlin, 1968, 31. old. és sk, 56, 125. old. és sk; Lippmann: i. m., III. köt., Weinheim, 1954. 77. old.

* A görög Oszirisz, Ízisz, Hórosz neveket a magyarban használatos Ozirisz, Ízisz és Hórusz alakban írtuk át.

[91] Diodórosz I. 15–16.

[92] Uo., I. 94.

[93] Kákosy: *Archeologiai Értesítő*, 95, 1968, 84. old.

[94] Dobrovits Aladár: *A paraszt panaszai*, Budapest, 1963. 50. old. (Az idézett „Khufu és a varázslók" c. mesét Kákosy László fordította.)

Thoth nemcsak az írás istene volt, hanem számos könyvet is tulajdonítottak neki, melyeket saját kezűleg írt. Már a „Halottak Könyvében" találunk ilyenre utalást:

„Ezt az írást Hórdzsedef herceg találta Smunban (Asmunein), őfelsége, e felséges isten lábai alatt egy felső-egyiptomi gránittömbön, magának az istennek az írásában, a megboldogult Mükerinosz idejében, amikor azzal volt elfoglalva, hogy ellenőrzést tartson a templomban."[95]

Leghíresebb könyve talán a Ptolemaiosz-kori „Szetnaregény"-ben szereplő varázskönyv. A történet szerint a régi iratok után kutató Nanoferkaptah királyfi találta meg a könyvet egy pap útmutatása alapján. Thoth eredetileg Koptosz városánál, a „tenger" (a Nílus) közepén rejtette el csodás hatalmú művét egy nagy vasládában. A vasládán belül egy bronzláda, ezen belül szikomorfa-doboz, abban elefántcsontláda, benne ezüstdoboz, belsejében aranyládácska volt, és ebben feküdt a könyv. Az isten ráadásul egy mérföldnyi körben mindenféle férget, kígyót, skorpiót és egy „végtelen hosszú kígyót" rendelt a láda őrizetére. A könyvben kétféle írás volt. Ha valaki elolvasta az elsőt, varázshatalma alá került az ég, föld, hegy, víz és az alvilág, megértette a férgek és madarak beszédét. A második írás elolvasásával, még akkor is, ha már az alvilágban volt valaki, újra felölthette földi alakját, és megláthatta Rét, a Napistent az égen és a tündöklő Holdat. Nanoferkaptahnak le kellett győznie a vasládát védelmező férgeket és a végtelen kígyót, mielőtt megszerezte a világító varázskönyvet. Vakmerőségéért azonban életével lakolt, és halála után egy memphiszi sírban temették el a könyvvel együtt. Itt talált rá sok évszázaddal később Szetna királyfi, de a könyv birtoklása rá is csak szerencsétlenséget hozott.[96]

Az arab Hermész-történetek jellegzetes vonásait látjuk viszont Nanoferkaptah kalandjában: a ládába rejtett könyv, a védő talizmán, a világító könyv, a főhős bűnhődésének és a sírban talált könyvnek a motívumát.

Egy levél, melyet tévesen Manethón, egyiptomi történetírónak (Kr. e. III. század) tulajdonítanak, már az özönvízzel is kapcsolatba hozza Thothot. A levelet állítólag Manethón intézte II. Ptolemaiosz Philadelphoszhoz (Kr. e. 285–247), egy művét ajánlva az uralkodónak. Manethón egyik késői átdolgozója a következő sorokat írta a levél elé:

---

[95] Leipoldt – Morenz: i. m., 28. old.; Kákosy: *Varázslás az ókori Egyiptomban,* 40. old.

[96] A „Szetna-regény" magyar fordítása: Wessetzky Vilmos: *A varázskönyv*, Budapest, 1962, lásd különösen: 12. old. és sk, 16. old. és sk.

„A szebennütoszi (modern Szamannúd) Manethón műveiből való kivonatok készítése marad most hátra Egyiptom dinasztiáival kapcsolatban. Ptolemaiosz Philadelphosz idejében őt Egyiptom pogány templomai főpapjának címezték, és a Szériasz-i földön (Egyiptomban) levő feliratokból írt, melyeket – mondja – Thoth, az első Hermész jegyzett le szent nyelven és szent írásjegyekkel, s melyeket az özönvíz után lefordítottak... hieroglif jegyekbe. Mikor a művet Agathodaimón, a második Hermész fia és Tat apja könyvekbe rendezte Egyiptom templom-szentélyeiben, Manethón a fenti II. Ptolemaiosz Philadelphosz királynak ajánlotta azt a »Szóthisz könyvében«, a következő szavakat használva..."[97]

Itt azonban nincs még szó arról, hogy Thoth az özönvíztől való félelmében készítette volna a feliratokat. Idővel megszaporodtak a Hermész–Thothnak tulajdonított könyvek. Clemens Alexandrinus (Kr. u. II. század) egy Ízisz menet leírásával kapcsolatban elmondja, hogy a papok Hermész 42 könyvét viszik.[98] Ezek istenhimnuszokat, asztrológiai tudnivalókat, egyiptomi földrajzot, kultuszok leírását, törvényeket és orvosi ismereteket tartalmaztak. Minden lényeges tudás megtalálható volt bennük, amire egy papnak szüksége lehetett. Egyes elképzelések 20 000-re, sőt 36 525-re tették Hermész könyveinek számát.[99]

Thothnak Hermésszel való azonosítása az Kr. e. III. században válhatott általánossá. Nem sokkal később már Hermész állandó jelzője, a Triszmegisztosz („háromszorosan a legnagyobb") is megjelenik a forrásokban. A Rosette-i papok Kr. e. 196-ból származó dekrétumában „Hermész, a nagy, a nagy" elnevezés alatt találkozunk Thoth-tal,[100] egy néhány évvel ezelőtt Szaqqarában talált, Kr. e. 160 körüli, görög nyelvű *osztrakon*-on (cserépdarabon) pedig már Hermész Triszmegisztosz néven szerepel.[101] Hermész Triszmegisztosz egy terjedelmes, változatos tartalmú, görög nyelvű irodalom főszereplője lett, melynek néhány darabját közelebbről is megvizsgáljuk, miután megismerkedtünk e hermetikus irodalom másik gyakori szereplőjével, a piramis-legendában is megjelenő Agathodaimónnal.

---

[97] W. G. Waddell: *Manetho*, London, 1964, 208. old.
[98] Clemens Alexandrinus: Strom. VI. 4, 35,3–37,3 Vö. Festugière: i. m., I. köt., 75. old.
[99] Iamblikhosz: De Myst. VIII. 1. Vö. Leipoldt – Morenz: i. m., 30. old. A 36 525-ös számra lásd még 205. jegyzetünket.
[100] Festugière: i. m., I. köt., 70, 73. old. és sk.
[101] T. C. Skeat – E. G. Turner: *The Journal of Egyptian Archeology*, 54, 1968, 207. old. és sk.

Az egyiptomi isten, akit a görögök Agathodaimón („jó szellem") néven ismertek, többek között Khnummal azonos.[102] Khnutn (Khnubisz vagy Khnuphisz más néven) Egyiptom déli részének ura volt, egy kosfejű isten. Két fő tulajdonságát tartották számon: ő a víz adója és az élőlények teremtője. Vízadó jellege főleg Elephantinéhez kapcsolódott. Az elképzelés szerint az élőlényeket fazekaskorongon formálta, és ő alkotta az isteneket is.

A görög–római korban az egész világ teremtőjeként jelenik meg. Fontos szerepet játszott a hellenisztikus kor kinyilatkoztatás-irodalmában is. Tudunk asztrológiai beszélgetésekről, melyeket Ozirisszal folytat, valamint papoknak adott kinyilatkoztatásokról. Már a „Halottak Könyve" úgy ír róla, mint a földkerekség uráról, aki „az istenek szavát Réhez hozza".[103] Ezt az üzenetközvetítő szerepet lehet esetleg kapcsolatba hozni későbbi, kinyilatkoztatásokat közlő tevékenységével.

Manethón történeti munkájában Agathodainiónt teszi meg Egyiptom harmadik özönvízelőtti királyának.[104] A Ptolemaiosz Philadelphoszhoz intézett levélben már Hermésszel kapcsolatban, de mint nála fiatalabb istenről történik ott róla említés.

Khnubiszt más istenekkel is azonosították. Minthogy a hellenisztikus korban gyakran kígyóként ábrázolták, a görögök saját, kígyóalakú védőistenükkel, Agathodaimónnal állították párhuzamba. Agathodaimónnal való összeolvadásához hozzájárult Földisten és teremtő elv (Nílus) jellege is. Ízisz fiával, Hórusszal is összekapcsolták, ilyenkor a kígyót sólyomfejjel látták el. A Napistennel való azonosulása során a kígyó sugaraktól körülvett oroszlánfejet kapott.

A hermetikus irodalom kialakulása

A görög nyelvű hermetikus irodalom az egyiptomi gnoszticizmus, a hermetizmus terméke. A gnoszticizmus alapvetően pesszimista vallásának és filozófiájának megértéséhez az időszámításunk kezdetét közvetlenül megelőző és követő századok történetéhez kell visszanyúlnunk.[105] A görög polisznak

---

[102] Khnumra: Bonnet: i. m., 135. old. és skk; Reitzenstein: *Poimandres*, Leipzig, 1904, 125. old. és skk; R. Ganszyniec – Pauly – Wissowa: *Realenzyklopädie*, Supplement, bd III., 48. old és skk. s. v. *Agathodaimon.*

[103] Bonnet: i. m., 139. old.

[104] Waddell: i. m., Fr. 3, 15. old.

[105] Hermetizmusra: Festugière: i. m., I. köt.; és a további kötetek: II. köt. (*Le Dieu cosmique*), Paris, 1949; III. köt. (*Les doctrines de l'âme*). Paris, 1953, IV. köt. (*Le*

az Kr. e. IV. században kezdődő hanyatlásával eltűnik az ókori világnak az a fajta államszervezete, melyben a polgárok beleszólhattak saját sorsuk intézésébe, mert a polisz kis kiterjedése, ügyeinek viszonylagos egyszerűsége biztosította szervezetének áttekinthetőségét valamennyi polgára számára. A szabad emberek joggal érezhették úgy, hogy nincsenek kiszolgáltatva valamilyen felsőbb, megfoghatatlan hatalom kénye-kedvének.

Nagy Sándor hódításai végleg megszüntették a poliszokat, ledöntötték a kis városállamok közötti határokat, megsemmisítették a helyi jellegű keleti birodalmakat. Kialakultak a nagykiterjedésű, a Földközi-tenger egész keleti medencéjét magukba foglaló hellenisztikus birodalmak. A görög polisz ideálisan egyszerű felépítését felváltotta az új államok bonyolult szervezete, az alattvalók többé nem képesek részt venni az államügyek intézésében, a korábbi magabiztosság helyett a bizonytalanság érzése vesz rajtuk erőt. Az állandó háborúk, hódítások csak növelik az emberek kiszolgáltatottságát, a számukra érthetetlen és ellenőrizhetetlen hatalmaktól való függésnek az érzését. A római uralomnak az egész Földközi-tengerre és a környező területekre történő kiterjesztése betetőzte az Kr. e. IV. században elkezdett folyamatot.

A régi országhatárok ledőlésével meggyorsult az eszmei áramlatok mozgása, kialakult egy szinkretisztikus kultúra. A társadalmi–politikai változásoknak megfelelően átalakultak a vallási képzetek is. A hagyományos kultuszok elvesztik régi befolyásukat, a helyi államok eltűnésével a helyi istenek jelentősége is csökken. Felfedezik Ízisz, Démétér, Kübelé, Juno, Aphrodité és Ozirisz, Baál, Zeusz, Szabaziosz, Jupiter hasonló tulajdonságait. Terjednek a hellenisztikus misztérium-vallások, melyek vigasztalást és a földi bajoktól való megváltást ígérik híveiknek. A megváltást, a beavatottak a lét legrejtettebb titkainak megértésén, a gnózison keresztül érik el. Ezekkel a misztérium-vallásokkal rokon a gnoszticizmus vallása és filozófiája. A gnosztikusok tanainak végleges kialakulására hatással volt az iráni dualizmus és a platóni idea-tan is. Tanításaik szerint létezik egy alacsonyrendű, látható, anyagi világ, mely a rosszat jelképezi, és egy magasabbrendű szellemi világ, mely a tökéletes szellemi lény alkotása. Az ember célja az, hogy megszabaduljon a földi világból és felemelkedjen a szellem világába.

Dieu inconnu et la gnose). Paris, 1954; és Uő: *Hermétisme et mystique païenne*, Paris, 1967. Magyar nyelven: Hahn István: *Világosság*, 8, 1967, 650. old és skk. Festugière nem a társadalmi–politikai válságban látja a hermetizmus létrejöttének fő okát, hanem a görögök filozófiai és tudományos gondolkodásának jellegében: a konkrét kísérletezést elvető, alapvetően deduktív jellegű görög gondolkodásmód csődjében (*La révélation d'Hermès Trismégiste*, I. köt., 7. old. és sk).

A gnoszticizmus pesszimista világfelfogása a szellemi élet más területein is éreztette hatását. A régi eszmék és normák megrendültek, az emberek úgy érzik, hogy a racionális tudomány képtelen a kor kérdéseinek megválaszolására, bizalmatlanokká válnak az ésszel szemben, úgy látják, csalódtak a tudósokban és a tudományokban, ezért más utakat kezdenek keresni a megismerésben. Az önmagukba és a világ megismerhetőségébe vetett hitüket elvesztve, a különböző istenektől személyes kinyilatkoztatás formájában kérik azt, amit korábban az ész erejével kívántak megszerezni. Az ismeretek szerzésének fő forrásaként a kinyilatkoztatás lép a filozófiai érvelés, a tudományos bizonyítás helyére. Csak azt tartják megismerhetőnek, amit az isten kinyilatkoztat, ez viszont nem szorul bizonyításra, hanem hinni kell benne. Keresni kezdték tehát az isteni revelációt, és mivel úgy gondolták, hogy minél régebbi, annál nagyobb a tekintélye, az ősi keleti kultúrák felé fordultak.

A keletiek bölcsessége mindig elkápráztatta a görögöket. A tudományok eredetét Egyiptomban, Khaldeában, Perzsiában, Indiában keresték, és különösen Egyiptomra tekintettek úgy, mint minden tudás forrására. A hagyomány szerint Lükurgosz és Szolón Egyiptomból kölcsönözték törvényeiket, s itt tanult Püthagorasz, Platón és Tüanai Apollóniosz is.

Minthogy a titkok kevesek számára tárulhatnak fel, csak egy kiválasztott elit juthat a tudás birtokába. Ezért tisztelik a keleti papokat, akik tiszta életet folytatnak, közel vannak istenhez, és misztikus úton tudják megismerni őt. A valósággal szemben érzett elégedetlenség az emberektől való elfordulás, a magány és az aszkétikus életmód eszményítésére vezetett. A tudós helyébe a próféta, a mágus, az alkimista lép.

„Ez a gnózisnak, az apokalipsziseknek és a koholt jóslatoknak az ideje" – jellemzi a kort Festugière, a kiváló francia vallástörténész.[106] Terjednek a káld jóslatok, a zsidó apokalipszisek (Énókh, Mózes, Barukh, Salamon) és annak a hatalmas irodalomnak a termékei, melyeket a keleti bölcseknek, Hüsztaszpésznek, Osztanésink, Zoroaszternek és a leghíresebbnek, Hermész Triszmegisztosznak tulajdonítanak. Ezekben az isteni eredetű kinyilatkoztatásokban keresik a választ a vallás, a filozófia, az asztrológia, az alkímia, a mágia nagy kérdéseire.

A Hermész nevéhez fűzött tanítások rendkívül bonyolultak, gyakran ellentmondásosak. Közös bennük az, hogy mindig kinyilatkoztatás alakjában jelennek meg. A kinyilatkoztatás általában véve a legkülönbözőbb formákat öltheti fel, melyek két nagyobb csoportra oszthatók, a közvetlen és a közve-

[106] Uo., 41, 42. old.

tett revelációra.[107] A közvetlent a próféta álomban, extázisban, istennel folytatott beszélgetés során, csodás könyv felfedezésével, vagy égi jelek segítségével kaphatja. A közvetett kinyilatkoztatás magában foglalja a szóbeli vagy levélbeni instrukciót, amit egy bölcs intéz egy királyhoz, vagy más nagy személyiséghez, vagy apa a fiához, vagy mester a tanítványához.

Az álomban kapott kinyilatkoztatás nagyon elterjedt az egész ókori világban, elég, ha csak a Biblia olyan híres álomjeleneteire gondolunk, mint József vagy a Fáraó álma, vagy Dániel álomfejtései.

Az Kr. u. 3. századi görög papiruszon fennmaradt Fazekas-jóslat bevezetője arról szól, hogy Alnenophisz király (valószínűleg III. Amenhotepről van szó, aki Kr. e. 1408–1372 között uralkodott) idejében élt egy művészetében jártas fazekas, akit azzal vádoltak, hogy szentségtörő cselekedetet követett el. Amikor a király elé vitték, extázisba esett, és jövendölésbe fogott.[108]

Az extázis módosulhat is: a kinyilatkoztatásban részesülő úgy érzi, felragadják az égbe, és hallja isten hangját. Ez az apokaliptikus műfaj egyik jellemző vonása. Az istennel való beszélgetés álomban vagy extázisban is lefolyhat, de az istent néha angyal helyettesíti.[109] Az isten vagy az angyal le is diktálhatja a kinyilatkoztatott tudást könyv formájában.[110]

Előfordul, hogy a könyvet az isten nem diktálja le, hanem saját maga írja, és elrejti valahol, később aztán ezt fedezi fel egy próféta, aki belőle meríti tudását. A tudás leírása nemcsak könyvbe, hanem sztélére is történhet. A kinyilatkoztatásnak ez a formája rendkívül fontos az arab hagyomány szempontjából, ezért részletesebben kell vele foglalkoznunk. A motívumot már láttuk a „Szetna-regény”-ben, de Egyiptomon kívül is szinte mindenütt megtalálható az ókori világ területén.

A sírokból előkerült könyv motívuma különösen népszerű. Démokritosz állítólag Dardanus varázsló sírjában lelt iratokat tanulmányozott.[111] Nagy

---

[107] F. Boll: *Aus der Offenbarung Johannis*, Leipzig – Berlin, 1914, 4. old. és skk; Festugière: i. m., I. köt., 309. old. és skk. Ruska: *Annales Guébhard-Séverine*, 7, 1931, 168. old. és sk. a következő kinyilatkoztatásformákat különbözteti meg az arab hermetikus irodalomban: vízió templomban, elrejtett könyv felfedezése templomban, sírban, barlangban, apa testamentuma fiának, levél egy személyhez vagy csoporthoz, dialógus.

[108] A. F. von Gall: *Baszileia tu theu*, Heidelberg, 1926, 69. old. és skk.

[109] 109 Egy alkímiai iratban Ízisz elmondja fiának, Hórusznak, az arany- és ezüstcsinálás titkát Amnaél angyaltól szerezte meg, szerelme árán. L. M. Berthelot – C.-E. Ruelle: *Collection des anciens alchimistes grécs*, Paris, 1888, 28. old. és skk; Festugière: i. m., I. köt., 256. old. és skk.

[110] János Jelenései 1, 11, 19.

[111] Plinius: Nat. Hist. 30, II. 9.

Sándor sírjában is fedeztek fel titkos iratokat.[112] Numa Pompilius sírjában Kr. e. 181-ben a papi joggal és a püthagoreus filozófiával kapcsolatos feljegyzéseket találtak. Mivel az iratok tartalma veszélyesnek tűnt, nyilvánosan elégették őket.[113] A boiótiai Haliartoszban Ageszilaosz spártai király katonái ismeretlen írású érctáblát találtak Alkméné sírjában, amikor a csontokat Spártába akarták szállítani. Ageszilaosz elküldte a táblák másolatát Egyiptomba, hogy a papok fejtsék meg az írást.[114] A hagyomány szerint Platón sírjából is előkerült egy feliratos aranyfólia.[115] Diktüsz, a trójai háborúval foglalkozó munkájában elmondja, hogy a háború történetét hat kötetben írta meg, föníciai betűkkel. Művét, kívánságára sírjába is betették. Nero uralkodása alatt egy földrengés következtében a sír Knósszoszban elpusztult, és napvilágra kerültek az ólomtokba rejtett iratok. A császár parancsára először görögre, majd latinra fordították őket.[116] Antóniosz Diogenésznek a Thulén túli csodadolgokról szóló könyvében a főhős, Deiniasz két ciprusfa táblára írta útiélményeit. A táblákat magával vitte sírjába, és csak Nagy Sándor idejében kerültek elő.[117] Bizánci hagyomány szerint Máté evangéliumát Barnabás sírjában találták meg.[118] A *Küranidesz* című orvosi–mágikus értekezésre Küranosz, legendabeli perzsa király trójai sírjában bukkantak rá.[119]

A sírban talált könyv mellett kedvelt motívum a templomban felfedezett irat is. Hérodotosz a boiótiai Thébaiban, Apollón Iszméniosz templomában látott „kadmoszi" (föníciai) betűkkel írt feliratot három tripuszon.[120] Platón Kritiaszában, Atlantisz leírásakor szó esik Poszeidon dekrétumairól, melyek a tíz király hatáskörét szabályozták. Ezeket a dekrétumokat a sziget közepén, Poszeidón templomában írták fel egy oszlopra.[121] Euhémerosz, görög szerző szent történetét az ősi időkből származó feljegyzésekre vezeti vissza, melyeket Boldog Arábiából kelet felé hajóztában, egy Indiához közeli szigeten, Pankhaián talált, amikor Zeusz Triphüliosz templomában szent betűkkel vé-

---

[112] Dio Cassius: Hist. Rom. I, LXXV. 13.
[113] Plinius: i. m., 13, XXVII. 84–88; F. Pfister: *Der Reliquienkult im Altertum*, Giessen, 1909, 503. old.; Ganszyniec: *Archiv für Religionswissenschaft*, 22, 1923–1924, 353. old.
[114] Pfister: i. m., 503. old.; Ganszyniec: i. m., 353. old.
[115] Uo., 353. old.
[116] Pfister: i. m., 503. old. és sk.
[117] Uo., 504. old.
[118] Ganszyniec: i. m., 353. old.
[119] Festugière: i. m. I. köt., 203. old.
[120] Hérodotosz V. 58–61.
[121] Platón: Kritiasz 119 cd.

sett aranysztélét fedezett fel.[122] A Fazekas jóslatát Amenophisz király parancsára Héliupolisz szent archívumaiban helyezték el. Hasonlót állítanak az asztrológiai kéziratok egy lunáriumról, melyet Pszammetik fáraó idejében készítettek, és a héliupoliszi templom legbelső szentélyében rejtettek el, ahol később meg is találták.[123] A Bibliában Hilqijáhú főpap így adja tudtul a Tóra megtalálását Sáfánnak, az írnoknak: „A törvénykönyvet megtaláltam az Úr házában". Aranyszájú Szent János, Keresztelő Szent Jánosról írt *Encomium*-ában[124] régi kéziratokra hivatkozik forrásként, melyeket az apostolok írtak és helyeztek el Jeruzsálemnek a könyvtárában. Ő maga a jeruzsálemi templomban találta meg az apostolokról szóló régi könyvet.[125]

Az alkímiai irodalomban Osztanésznek, a perzsa bölcsnek a nevéhez fűződik az egyik leghíresebb templomban talált könyvnek az esete, mely a memphiszi templomban játszódott le. Egy valószínűleg az Kr. e. II. századból származó görög alkímiai mű szerzője, Pszeudo-Démokritosz elmondja, hogy mestere, Osztanész meghalt, mielőtt teljesen be tudta volna őt avatni a fémek ötvözésének titkába. A tudás iránti heves vágyától vezérelve megidézte a halott Osztanészt, aki csak ennyit mondott neki: „A könyvek a templomban vannak."

Pszeudo-Démokritosz és a többi tanítvány azonban hiába kutatott a templomban, nem találtak semmit, mert Osztanész halála előtt megtett minden óvintézkedést, hogy saját fián kívül senki se juthasson a könyvek birtokába. A tanítványok továbbra sem tudtak rájönni a különböző szubsztanciáknak egyetlen szubsztanciává való egyesítésének. titkára. Egyszer, amikor ünnepi banketten vettek részt a templomban, hirtelen megnyílt egy oszlop, de belseje már üres volt. Osztanész fia ekkor elmondta, hogy itt találta meg apja könyveit. Mikor elővette az iratokat, a meglepett tanítványok rábukkantak a híres formulára: *Hé phüszisz té phüszei terpetai kai hé phüszisz tén phüszin nika kai hé phüszisz tén phüszin kratei,* vagyis „Egy természet örül egy másik természetnek, egy természet legyőz egy másik természetet, egy természet uralkodik egy másik természeten".[126] Itt ismét „A Perdragon legendá"-ra kell utalnunk, ahol Osztanész bölcs mondásának szerepeltetése nagyszerűen beleillik a regény misztikus hangulatába. Szerb Antal hőse csak egy „értel-

---

[122] Diodórosz V. 46. 47; VI. 1.
[123] FESTUGIÈRE: i. m. I. 320.
[124] Királyok II. könyve 22, 8; Krónika II. könyve 34, 14. Vö. LEIPOLDT – MORENZ: i. m. 29, 28. jegyz.
[125] Saint John Chrysostom: Encomium on Saint John the Baptist. 343 sk (koptul).
[126] FESTUGIÈRE: i. m. I. 228 skk; vö. BIDEZ – CUMONT: i. m. I. 203 sk; II. 311, 317 skk.

metlen, de szép jelmondatot" lát az egész kijelentésben, mely valójában a fémeknek az alkímiában – különösen az aranycsinálásban – fontos, okkult szimpátiáira és antipátiáira vonatkozó, egyetemes érvényű törvény akart lenni.

A talált, illetve elrejtett könyv, vagy sztéle természetesen nemcsak sírban vagy templomban fordulhatott elő. Diodórosz azt írja, hogy egyesek szerint az egyiptomiak azért tisztelik a sólymot, mert a régi időkben sólyom hozott a thébai papoknak egy szertartásokkal foglalkozó könyvet.[127] A perzsa mágus, Gobrüasz Déloszban talált két érctáblát, melyek egy túlvilágról szóló tanítást is tartalmaztak.[128] A zsidó „Jubileumok könyvé"-ben (i. e. II. század) Arpaksád fia sziklán fedezett fel egy asztronómiai tárgyú feliratot.[129] Jellemző a régi írások tekintélyére, hogy Ptolemaiosz (i. sz. II. század) is talált könyvre hivatkozik, amikor *Tetrabiblosz*-ában kijavítja egy egyiptomi asztrológiai tan hiányosságait.[130]

A közvetlen reveláció utolsó formája az ég jelei által történő kinyilatkoztatás, ezzel foglalkozik az asztrológia. Mint láttuk, Hermész is a csillagok állásából következtetett az égi katasztrófa jövetelére.

A közvetett reveláció gyakori módozata; amikor egy próféta vagy bölcs tanít egy királyt. Ez történhet előszóban, de a leggyakoribb a levél, mely nemcsak királyhoz, hanem más nagy emberhez is szólhat. Az apáról fiúra való hagyományozás sajátosan keleti forma. Osztanész fiának szállja könyveit, Hermész leggyakrabban fiához, Tathoz, vagy Aszklépioszhoz intézi tanításait, Izráel patriarcháinál a későbbi legenda szerint apáról fiúra száll az asztrológia tudománya.[131] A mester–tanítvány viszony számos példáját láttuk megjelenni az arab hermetikus irodalom idézett darabjaiban.

Hermész a görög Hermeticában

A kinyilatkoztatásnak ezekből a formáiból merít a görög nyelvű hermetikus irodalom is. A legkorábbi iratok asztrológiai jellegűek voltak, és valószínűleg visszanyúlnak az Kr. e. III–II. századba.[132] Az írások jórészét Hermész

---

[127] Diodórosz I. 87.
[128] Pfaister: i. m., 505. old.
[129] Jubileumok könyve 8, 3: R. H. Charles: *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*, Oxford, 1913, II. köt., 25. old.
[130] Ptolemaiosz: Tetrabiblosz I. 21.
[131] Festugière: i. m., I. köte., 332. old és skk.
[132] Uo.. 77. old.

kinyilatkoztatásának tulajdonították, de szerepel mellette a legendás Nekhepszó király és Petoszirisz próféta is.[133] Más okkult tudományok, melyek például a növények és kövek titkos értékeivel foglalkoztak, szintén a hermetikus irodalomban találták meg kifejezési formájukat.

Az asztrológiai, orvosi Hermész-irodalomnál valamivel később jelent meg a hermetikus filozófiai és teológiai jellegű irodalom. Sztrabón szerint a thébai papok bölcsességüket Hermészre vezetik vissza.[134] Lehetséges, hogy itt már filozófiai tartalmú iratokra kell gondolnunk. Az Kr. sz. I. és különösen a II. századtól kezdve egyre gyakrabban történik utalás hermetikus filozófiai művekre.

A hermetikus iratok sokféle témával foglalkoznak, gyakran egymással ellentétes tanokat közölnek, egyedül a hermészi reveláció közös bennük. Festugière a tartalom szerint kétféle hermetizmust különböztet meg, az ún. „népi" (*hermétisme populaire*) és a „tudós" hermetizmust (*hermétisme savant*).[135] A népi hermetizmusba tartoznak az asztrológiával, alkímiával, mágiával és más okkult tudományokkal foglalkozó munkák, a tudós hermetizmusba pedig a filozófiai és teológiai írások.

A tudós hermetizmus alkotásait különféle gyűjteményekben is elrendezték. Legismertebb közöttük a *Corpus Hermeticum*, melyet a bizánci Mikhael Pszellosz (1050 körül), a platonizmus feltámasztója őrzött meg számunkra.[136] Ez a *Corpus* 17 darabból áll, az egyes libellusok mai formájukban valószínűleg az Kr. sz. II–III. században jöttek létre. A gyűjtemény története kb. Kr. u. 550-től egészen Pszelloszig teljesen homályos. A *Corpus* mellett a leghíresebb filozófiai tartalmú hermetikus iratok egyike a latinul és részben koptul fennmaradt *Asclepius.* Számos hermetikus szöveget találunk Sztobaiosz (Kr. sz. 500 körül) *Anthologium*-ában is, közöttük a nevezetes *Koré Koszmu*-t. A témák a legváltozatosabbak, érintik például a dékán-tant, a lélekvándorlást, az eszkatológiát, a kozmogóniát. Ezekben a filozófiai alkotásokban leggyakrabban a dialógus-formát alkalmazták. A főszereplők egyiptomi istenek voltak: Hermész, fia Tat, vagy Aszklépiosz (Imhotep), Ammon, Agathodaimón (Kneph), Ízisz és Hórusz. A keret teljesen egyip-

---

[133] Reitzenstein: i. m., 4. old.

[134] Sztrabón: i. m., 17, I. 46. Feliratok találására lásd még: Bidez – Cumont: i. m., I. köt., Index général s. v. *Stèles.*

[135] Festugière: i. m., I. köt., vii. old.

[136] A filozófiai tartalmú hermetikus iratok kiadása: W. Scott: *Hermetica*, Vol. I–III., Oxford, 1924. Vol. II–IV., Oxford, 1925–1936. (Completed after the editor's death by A. S. Ferguson); A. D. Nock – A.-T. Festugière: *Corpus Hermeticum*, I–IV. köt., Paris, 1954, 1960.

tomi, a művek tartalma a görög népszerű filozófia eszméinek, a platonizmusnak, arisztotelizmusnak, sztoicizmusnak, a judaizmusnak és az iráni eszmevilágnak a hatását mutatja. Az egyiptomi befolyást sokan tagadták, vagy minimálisnak vélték,[137] ma már azonban bizonyosra vehető, hogy jelentős szerepet játszottak az eredeti egyiptomi gondolatok is.

Volt olyan kutató, aki feltételezte, hogy léteztek hermetikus vallási közösségek, melyek ezeket az iratokat szent könyvekként használták.[138] Az ilyen jellegű közösségek létének eleve ellene szól az, hogy a hermetikus művek annyira különböző kérdésekkel foglalkoznak, gyakran egymásnak is ellentmondóan, és nyoma sincs bennük különleges ceremóniáknak vagy papságnak.[139]

A legfontosabb hermetikus alkotások kerettörténeteiben az arab Hermész-legenda jellemző motívumait is felfedezhetjük. Habár a főszereplő szinte mindig Hermész, Agathodaimónnak és Hermésznek az arab piramislegendában látott mester–tanítvány viszonyával szintén találkozunk. A *Corpus Hermeticum* egyik könyvében Hermész e szavakkal vezeti be fiához, Tathoz intézett tanítását:

„Elmondom neked, fiam, amit Agathosz Daimóntól hallottam. Ha lefektette volna írásban, amit mondott, nagy jót cselekedett volna az emberi fajjal, mert – lévén az elsőszülött isten – ő, egyedül látott, fiam, minden dolgot és beszélt szavakat, melyek valóban isteniek."[140]

A *Koré Koszmu* („A mindenség pupillája") főszereplője Ízisz, aki fiát, Hóruszt tanítja, elmondva neki, hogy ő Hermésztől kapta a tudást, és elmeséli, hogyan jutott Hermész annak a birtokába:

„Kezdetben az emberek nem ismerték az Istent. Ha felnéztek az égre, nem értették a csillagok mozgását, félelem töltötte el őket, szüntelenül kérdéseket tettek fel, de nem tudtak felelni rájuk. Mikor az isten elhatározta, hogy feltárja magát az embereknek, néhány kiváló emberben heves vágyat keltett, hogy megismerjék őt, értelmüket kitágította, hogy keresni akarják az ismeretlen Istent, és legyen hatalmuk megtalálni őt. Ez nem lett volna lehetséges a halandó emberek számára, ha nem lett volna valaki, akinek lelke fogékonnyá vált a menny szent hatalmának hatására. Ez az ember Hermész

[137] J. Kroll: *Die Lehren des Hermes Trismegistos*, Münster, 1914, 386. old. és skk.
[138] Reitzenstein: i. m., 146, 248. old.
[139] Festugière: i. m., I. köt., 82. old. és skk.
[140] Scott: i. m., I. köt., 226, 228. old.; Nock – Festugière: i. m., I. köt., 177. old.

volt, aki elnyerte mindennek a tudását. Látott minden dolgot, megértette, amit látott, és képes volt arra, hogy másoknak kinyilatkoztassa és megmutassa, amit megértett. Felfedezéseit táblákra véste, és elrejtette, nagyobb részüket elmondatlanul hagyva. Ekkor Hermész felment a csillagok közé, hogy kísérője legyen az isteneknek, és fiát, Tatot hagyta követőül Aszklépiosszal és másokkal együtt, hogy örököljék a tudományokat. Mivel Tat még túl fiatal volt, Hermész nem hagyta rá az egész tudást, és a kozmikus elemek szent szimbólumait (vagyis Hermész hieroglifákban írt műveit) Ozirisz szent tárgyai mellett helyezte el. Imát mondott felettük, melyben az kérte, hogy a könyvek látatlanul és felfedezetlenül maradjanak mindaddig, amíg olyan emberek nem születnek, akik méltóak lesznek megtalálásukra.[141]

Hermész itt a gnózis, a rejtett titkok ismeretének birtokosaként, első és legnagyobb tanítójaként jelenik meg. A könyvbe, vagy sztélére írt, elrejtett tudást fedezi fel később valaki, és ez a motívum alkotja, mint láttuk, a közvetlen kinyilatkoztatás egyik kedvelt formáját.

Az arab Hermész valamennyi lényeges tulajdonságát felfedezhetjük ebben a történetben, de az alapvető azonosságon túl, egy fontos különbséggel: Hermész Triszmegisztosz nem az özönvíztől és a tudományok pusztulásától való félelmében rejtette el a táblákat (éppúgy, mint Thoth sem a könyvét), hanem mert nem akarta, hogy avatatlanok a birtokukba jussanak. Az alapgondolat az, hogy csak a kiválasztottak érhetik el a legmagasabb gnózist. Ez a motívum él tovább viszont az arab hermetikus irodalom néhány említett, jellemző alkotásában.

A *Koré Koszmu* koncepciójától eltérő felfogást mutat az *Asclepius* próféciája. Itt Hermész megjósolja Asclepiusnak, hogy Egyiptomot borzalmas szerencsétlenségek fogják sújtani, csak a kövekre vésett szavak fognak fennmaradni (*solaque supererunt verba lapidibus incisa*), és isten a gonoszságot el fogja pusztítani özönvízzel vagy tűzzel vagy fertőző betegségekkel (*vel inluvione diluens vel igne consumens vel morbis pestilentibus*).[142] Hermésznek ebben a jóslatában már megtaláljuk a tudományok kőre vésésének és a kettős, tűz- és vízkatasztrófa pusztításától való megőrzésének gondolatát.

Teljessé válik az arab piramis-legenda eredetének képe a római Ammianus Marcellinus (Kr. sz. IV. század) történetírónak a piramisokról adott le-

---

[141] SCOTT: i. m. I. 458 skk; NOCK – FESTUGIÈRE: i. m. IV. I skk; vö. SCOTT: i. m. I. 492. és NOCK – FESTUGIÈRE: i. m. IV. 21.

[142] Asclepius 24–26: SCOTT: i. m. I. 340 skk; NOCK – FESTUGIÈRE: i. m. II. 326 skk.

írásával, ahol elmeséli, hogy a földalatti járatokat a hagyomány szerint azok ásták,

„…akik ismerték az ősi rítusokat, mert tudták, hogy özönvíz jön és féltek, hogy a szertartások emléke elpusztul.”[143]

Ez a részlet még nem említi a piramisokat, de kiderül belőle, hogy az Kr. u. 4. században már elterjedt az a legenda, mely a régi emlékek építését az özönvíztől való félelemnek tulajdonítja.

A világot sújtó kozmikus katasztrófák gondolata azonban nem egyiptomi, eredetét máshól kell keresnünk.[144]

Énókh a késői, zsidó apokrif irodalomban

A különböző prófétáknak tulajdonított reveláción alapuló írások nemcsak a hermetizmus sajátjai. Mindenütt megtalálhatók, ahol a szerzőnek valamilyen okból el kellett rejtenie; nevét. Az időszámításunkat megelőző századokban kedvelt kifejezési formája a zsidó, apokaliptikus irodalomnak is, de más okból; mint azt a hermetizmus esetében láttuk. Az Kr. e. III. század előtti zsidó, apokaliptikus művek nemi pszeudonimek (álnéven írottak), csak ettől kezdve válnak azzá. Ennek okát a judaizmusban bekövetkezett változásokban találhatjuk meg.[145]

A Törvényt Ezsdrás és Nehémiás óta úgy fogták fel, mint Isten végső kinyilatkoztatását, mely örök érvényű. Ez lehetetlenné tette, hogy a próféták, akik Isten nevében szóltak az emberekhez, éppúgy megjelenjenek mondanivalójukkal, mint a babiloni fogság (Kr. e. 586–538) előtti időkben. A Törvény fennhatóságát és örökérvényűségét elismerte a judaizmuson belüli apokaliptikus és legalisztikus irányzat is. Az apokaliptikus judaizmus azonban ragaszkodott a prófétai tanítás érvényességéhez, mint új igazság forrásához. A Törvény abszolút jellege miatt az új próféták, akik úgy érezték, hogy mondanivalójuk van, nem állhattak a nép elé a saját nevükkel, prófétálásuk csak úgy nyert meghallgatást, ha valamely régi nagy próféta vagy patriarcha neve alatt közölték azt.

---

[143] Ammianus Marcellinus 22, XV. 30.

[144] Az egyiptomi világvég-elképzelésekre Iásd: Kákosy L.: *Acta Antiqua Hung.*, 19, 1963, 17. old. és skk; S. Schott: *Analecta Biblica* 12, 1959, 319. old. és skk.

[145] Charles: i. m., II. köt., VII. old. és skk.

A Törvény örökérvényűségét ugyanakkor súlyosan fenyegette a hellenisztikus szellem támadása, amely azt hirdette, hogy a Törvény előírásai csak átmeneti jellegűek, a régiek sem tartották meg őket, itt az ideje, hogy lemondjanak alkalmazásukról. Ezek a nézetek alapjaiban fenyegették a zsidó vallást, a Törvényt tehát meg kellett védeni, és erre kitűnő lehetőség kínálkozott az apokaliptikus, pszeudonim kinyilatkoztatásokban, melyek a régi próféták nevei alatt hirdethették a Törvény mindenekfelett valóságát.

E pszeudepigráf irodalomból számunkra legfontosabb az Énókhnak tulajdonított két könyv és a „Jubileumok könyve". Énókh könyve az Kr. e. II. század legfontosabb pszeudepigráfja volt. Legkorábbi részei még a Makkabeusok előtti korra nyúlnak vissza, mások akkor íródtak, amikor Judás Makkabeus még harcolt (Kr. e. 165–161 között), legkésőbbi részei az Kr. e. II. század végén és az I. század elején keletkezhettek.[146] A mű célja ebben az esetben is a Törvény védelme a hellenizmussal szemben. A szerző először a hellenisztikus irodalmat támadja, majd azokat, akik pogány szokásokat vesznek fel, és hitehagyottak lesznek. Fenyeget, jaj lesz azoknak, akik áthágták az örök Törvényt,[147] megjósolja, hogy a bűnösök el fogják torzítani az igazság szavait, de Énókh írásai szembe fognak velük szállni.[148]

A „Jubileumok könyvé"-t a Kr. e. II. század végén írták.[149] A Törvény abszolút jellegét akarja bemutatni, hogy védelmezze a judaizmust a hellenisztikus szellemmel szemben. A könyv újra elmondja a teremtéstől a Törvénynek a Sínai-hegyen történt kinyilatkoztatásáig eltelt eseményeket, és úgy állítja be magát, mint Istennek Mózeshez intézett revelációját.

Énókh második írása, az ún. „Énókh titkainak könyve", időszámításunk kezdete körül íródott. Szerzője, vagy legalábbis végső szerkesztője egy alexandriai zsidó volt.[150]

E művekben Énókh legfontosabb tulajdonsága, hogy ő az írnok, aki a tudományokra megtanítja az embereket. A „Jubileumok könyve" így rajzolja meg alakját, mely nagyon emlékeztet a *Koré Koszmu* Hermészére:

„És ő volt az első a földön született emberek között, aki megtanulta az írást, a tudást, a bölcsességet, és aki leírta az ég jeleit hónapjaik rendje szerint egy könyvbe, hogy az emberek megismerhessék az évszakokat egyes hónapjaik rendjének megfelelően. És ő volt az első, aki tanúságot írt, s bizony-

[146] Uo., 164. old.
[147] Énókh I. könyve, 98, 15; 99, 2: Charles: i. m., II. köt., 269, 270. old.
[148] Énókh I. könyve 104, 10–13: Charles: i. m., II. KÖT., 277. old.
[149] Uo. 6.
[150] Uo. 429.

ságot tett az emberek fiainak a föld nemzedékei között, és előszámlálta a jubileumok heteit, és ismertté tette nekik az évek napjait, elrendezte a hónapokat, és újra felsorolta az évek sabbatjait, úgy ahogy mi ismertté tettük azokat neki. És ő látta álmának egy víziójában, ami volt, és ami lesz, ahogy az történni fog az emberek gyermekeivel, nemzedékeiken keresztül az ítélet napjáig; ő látott és megértett mindent, és leírta tanúságát, s tanúbizonyságát a földre helyezte az emberek minden gyermeke és nemzedékeik számára. És a tizenkettedik jubileumban, annak hetedik hetében, feleséget vett magának, és az ő neve Ední volt, Dánél lánya, az ő apja bátyjának lánya, és a hatodik évben, ugyanezen a héten fiat szült neki, s nevezte az ő nevét Methúsálahnak. És azonfelül ő az Isten angyalaival volt az éveknek ebben a hat jubileumában, és ők megmutattak neki mindent. És tanúbizonyságot tett a Vigyázóknak, akik vétkeztek az emberek lányaival, mert egyesülni kezdtek az emberek lányaival, úgy hogy bemocskolták magukat, és Énókh tanúságot tett valamennyiük ellen. És ő kivétetett az emberek gyermekei közül, s mi az Éden kertjébe vezettük őt magasztosságban és tiszteletben, és íme, ott írja le a világ elítéltetését és ítéletét, s az emberek gyermekeinek összes gonoszságát. És ennek következtében (Isten) az áradat vizeit bocsátotta Éden egész földjére; mert ő jelként volt odaállítva, és hogy tanúságot tegyen az emberek minden gyermeke ellen, hogy előszámlálja a nemzedékek minden cselekedetét az elítélés napjáig:"[151]

A második Énókh könyv szerint Énókh úgy szerzi meg a tudást, hogy két angyal felviszi az égbe Istenhez, és egy arkangyal lediktál neki mindent, ami a mennyei könyvekben volt. Harminc nap és harminc éjjel beszélt neki az angyal, Énókh pedig 366 könyvet írt tele.[152] Különösen érdekes ez a szám, ha arra gondolunk, hogy az egyiptomi felfogás szerint Hermész 36 525 könyvet írt. A két adat hasonlósága nyilvánvalóan nem véletlen egybeesés, mindkettő az év napjainak számára utal, ugyanúgy, mint a Genezis említett verse, mely Énókh éveinek számát 365-re teszi.

Az arab Hermész-legendában láttuk, hogy a Hermész által az utókor számára megőrzendő tudományok között fontos szerepet kapott az asztrológia is. A „Jubileumok könyvé"-nek már idézett részéből, de különösen az Énókh-könyvekből az derül ki, hogy itt tevékenységének ez a legfontosabb oldala, mellette szinte minden más háttérbe szorul. Második víziójában

---

[151] Jubileumok könyve 4, 17–25: Charles: i. m., II. köt., 18. old és sk.

[152] Énókh II. könyve 1, 4–10; 23, 1–6: Charles: i. m., II. köt., 431. old. és sk; 443. old és sk.

Énókh elmondja, hogy látta a villámlás és mennydörgés, a szelek és a felhők titkait.

„És láttam a Nap és Hold kamráit, ahonnan előjönnek és ahova újra mennek, és dicsőséges visszatérésüket, s ahogyan az egyik fölötte áll a másiknak, es méltóságteljes pályájukat, és hogy ők nem hagyják el pályájukat, és nem adnak semmit pályájukhoz, s nem vesznek el belőle semmit ...”[153]

Az asztronómiai szempontból legfontosabb részletben Énókh égi útra kel Uriel kíséretében, és vezetője tanítja meg a csillagok törvényeire. Foglalkozik többek között az égitestek pályájával, egymáshoz való viszonyukkal, a Nap és Hold fázisaival. Elmondja, hogyan halad keresztül a Nap az állatöv jegyein, és hogy nőnek ennek megfelelően a nappalok és éjszakák. Leírja a Hold pályáját, tárgyalja a napév és holdév közti különbségeket. Szó esik az egyes évszakok és hónapok jellemző csillagairól is. Mindazt, amit Uriel mondott, Énókh leírta.[154]

Fontos oka volt annak, hogy Énókh tevékenységében ilyen jelentős szerepet játszott az asztronómia. A Törvény örökérvényű jellege megkövetelte, hogy morális és rituális előírásait pontosan kövessék, éppúgy, mint a régi időkben a patriarchák. Az ünnepek megtartása elsőrendű fontosságú a Törvény szempontjából. Isten felszólította Mózest, parancsolja meg Izraelnek, hogy 364 napot számláljanak egy teljes évben, ne hagyjanak ki egyetlen napot sem, és ne zavarják meg az ünnepeket. Ha nem így cselekszenek, összezavarják az évszakokat, az évek kimozdulnak rendjükből, és az emberek el fogják hanyagolni kötelességeiket. Az ebből származó legnagyobb veszély az lesz, hogy a pogányok ünnepei szerint fognak cselekedni, összekeverik a szent és tisztátalan napokat.[155] A Törvény által előírt ünnepek időpontjának meghatározásához szükséges, pontos időszámításokat csak a csillagászat segítségével tudták elvégezni:

Az arab Hermész az orvostudományban is kiváló volt, ezért érdekes, hogy a „Jubileumok könyvé”-ben szintén fontos szerepe van ennek a tudományágnak. Isten megparancsolta az angyaloknak, tanítsák meg Noét az orvoslás tudományára. Az angyalok elmagyarázták neki a betegségek orvosságait, és hogy milyen módon gyógyíthatók meg a föld növényeivel. Noé az angyalok utasítása szerint leírt mindent egy könyvbe a gyógyszerek összes

[153] Énókh I. könyve: 41, 5; Charles: i. m., II. köt., 212. old.
[154] Énókh I. könyve 72–82; CHARLES: i. m. II., köt., 237. old. és skk.
[155] Jubileumok könyve 6, 30–38; CHARLES: i. m., II. köt., 22. old. és sk.

fajtájáról. Ez megakadályozta a gonosz szellemeket abban, hogy ártsanak fiainak. Noé végül mindazt, amit leírt, legidősebb fiának Sémnek adta.[156]

Énókh nemcsak a tudományokba nyer beavatást, hanem hírt kap az özönvíz bekövetkezéséről is. A zsidó apokaliptikus irodalom előszeretettel hangsúlyozta, Isten a Vigyázók bűne miatt bocsátotta az özönvizet a földre. A Vigyázók azok az angyalok voltak, akik lejöttek az égből, és a tiltott tudást közölték az emberekkel, hogy egyesülhessenek az emberek lányaival, s ezáltal bemocskolták magukat. Büntetésből nem tudtak többé Istennel beszélni, és nem emelhették fel tekintetüket az égre. A bűnös angyalok ezért Énókhot kérték meg, legyen a küldöncük Istennél, és kérje számukra bocsánatát. Énókh leírta kérelmüket és elment Istenhez, aki így válaszolt neki:

„Énókh, igazságosság írnoka, menj, mondd meg a menny Vigyázóinak, akik elhagyták a magas eget, az örök szent helyet, és bemocskolták magukat az asszonyokkal, s úgy tettek, ahogy a föld gyermekei tesznek, és feleséget vettek maguknak: És nem lesz békétek, sem bűnbocsánatotok..."[157]

Már a Genezisben szó van az Isten fiairól, akik leszálltak a földre, és az emberek lányaival házasodtak,[158] de sem ők, sem Énókh nincsenek az özönvízzel kapcsolatban megemlítve.

A földi bűnök rendellenességeket okoznak a természetben és az égitestek járásában is. Megrövidülnek az évek, a Hold megváltoztatja rendjét, és nem lesz látható időben, a csillagok átlépik előírt pályájukat, és nem jelennek meg évszakjaikban.[159]

Énókh egy vízión keresztül is tudomást szerzett az özönvízről, amikor egyszer nagyapjának, Mahalalélnak a házában álmot látott. Fiának, Methúsálahnak ezekkel a szavakkal számolt be az eseményről:

„...Láttam egy vízióban, hogy a menny összedőlt, kimozdult (a helyéből), és ráesett a földre. És amikor a földre zuhant, láttam, ahogyan a földet elnyelte egy nagy mélység, hegyek kerültek egymás fölé, hegységek süllyedtek egymásra, magas fák szakadtak ki törzsükből, és lehajítva, lesüllyedtek a mélybe. És ekkor egy szó tört ajkamra, s felemeltem (hangomat), hogy fenn-

---

[156] Jubileumok könyve 10, 10–14; Charles: i. m., II. köt., 28. old.
[157] Énókh I. könyve 12, 1–5; 13, 4–6; Charles: i. m., II. köt., 195. old. és sk.
[158] Genezis 6, 1–4.
[159] Énókh I. könyve 80, 2–8; Charles: i. m., II. köt., 245. old. Lásd még: L. THORNDIKE: *A History of Magic and Experimental Science*, New York, 1958, I. köt., 345. old.

szóval kiáltsak, és azt mondtam : »A föld elpusztult«. És nagyapám, Mahalalél felébresztett, minthogy hozzá közel feküdtem, s így szólt hozzám: »Miért kiáltasz fiam, és miért siránkozol?« És elmondtam neki az egész víziót, amit láttam, s ő így beszélt hozzám: »Rettenetes dolgot láttál fiam, és súlyos pillanatot jelent álomvíziód a föld minden bűneinek titkait illetően: le kell süllyednie a mélységbe, és nagy pusztulásnak kell azt lerombolnia. És most fiam, kelj fel, és intézz kérelmet a dicsőség Urához, mivel te hívő vagy, hogy egy rész maradjon meg a földön, és ne pusztítsa el az egész földet. Fiam, mindez a menyből fog a földre jönni, és a földön nagy pusztulás lesz.« Azután felkeltem, imádkoztam, esedeztem, könyörögtem, és leírtam imámat a világ nemzedékei számára, és meg fogok mutatni neked mindent, fiam, Methúsálah."[160]

Isten és az angyalok felszólították Énókhot, minden tudását közölje fiával, Methúsálahhal. Egy évet kapott arra, hogy vele lehessen, parancsolatokat adhasson neki, taníthassa gyermekeit, és tanúságot tehessen nekik. A második évben Énókhot újra felvitték az égbe.[161] Énókh átadta könyveit Methúsálah-nak, és intette, őrizze meg őket a világ nemzedékei számára.[162]

Énókh tehát álomban, vagyis isteni kinyilatkoztatás során szerez tudomást az özönvízről, ugyanúgy, mint Hermész, de a tudás elrejtésének a hermetikus és az arab hagyományban látott formája itt még nem jelenik meg. A „Jubileumok könyvé"-nél és a két Énókh-iratnál későbbi zsidó hagyományban viszont az özönvíz és a tudás elrejtésének motívuma már együtt található meg.

Josephus Flavius szerint Seth leszármazottai egy agyag- és egy kő-sztélét állítottak fel Szeirisz földjén (Egyiptomban), és felírták rájuk felfedezéseiket, mert féltek, hogy kozmikus tűz- és vízkatasztrófa semmisíti meg őket, s úgy vélték; hogy az agyag-sztéle elviseli a tűzvész, a kő-sztéle pedig az özönvíz pusztítását.[163] Az *Asclepius* próféciájának alapgondolatát látjuk itt viszont. Josephus elbeszélése azért is fontos, mert benne a világot sújtó katasztrófa eszméje már Egyiptommal kapcsolódik össze. Az agyag- és kő-sztéle motí-

---

[160] Énókh I. könyve 83, 3–10; Charles: i. m., II. köt., 248. old. Vö. Énókh II. könyve 34, 1–3; uo. 452 sk.

[161] Énókh I. könyve 81, 5–6; Charles: i. m., II. köt., 246. old. Vö. Énókh II. könyve 36, 1–2; uo. 453.

[162] Énókh I. könyve 82, 1–3; Charles: i. m., II. köt., 246. old. és sk.

[163] Josephus: Ant. I. köt., 71. old. Séth utódainak szeiriszi sztéléit Ganszyniec kapcsolatba hozza a Tízparancsolatot tartalmazó két kőtábla bibliai motívumával (i. m., 352 old.).

vumra vezethető vissza a föld- és kőtemplomokat építő Hermész arab hagyománya is.

A zsidó özönvíz-történet további fejlődése döntő szerepet játszhatott a piramis-legenda kialakulásában. Johafinész Kasszianosz (Kr. u. 4. század) szerint Hám a mágia tudományát különböző ércekből készült táblákra vésette, és az özönvíz idején Noé tudta nélkül megőrizte. További változata ennek a történetnek, amikor azt mesélik, hogy Noé az Ádámtól örökölt, mágiával foglalkozó könyveket és Énókh mágikus írásait bárkájában elrejtette, Hám azonban felfedezte, és ellopta őket, majd fiának ajándékozta, akinek a révén Egyiptomba kerültek.[164] A Biblia magyarázatával foglalkozó midrás-irodalom szerint Noé bárkájában gyöngyszem, illetve – más változatban – egy szent könyv árasztott fényt, melyet Noé Ráfael (helyesen Raziel) arkangyaltól kapott. Zafírokba volt kötve, s a csillagok, a gyógyítás meg a démoni mágia minden titkát tartalmazta. A könyvet Noétól Sém örökölte, majd Ábrahám, Jákób, Lévi, Mózes, Józsua és végül Salamon birtokába jutott, aki bölcsességének java részét ebből merítette.[165] A lényeges mozzanat az, hogy az elrejtendő könyveket bevitték a bárkába, ez ugyanis már a piramis-legenda fő gondolatát tartalmazza.

A földet fenyegető világkatasztrófa ellen menedékhelyül szolgáló, monumentális építmény motívuma is felbukkan a zsidó hagyományban. Josephus Flavius szerint Bábel tornyának építői egy második vízözöntől való félelmükben akartak olyan magas tornyot emelni, melyet a víz nem tud elborítani. Ez az elképzelés általánosan elterjedt a midrás-irodalomban, és innen bekerült a szír–keresztény és arab forrásokba is.[166] Habár tudományelrejtésről nincs szó, az elbeszélésnek a piramisépítéssel való párhuzama félreérthetetlen.

A tudományok özönvíz elől való megmentésének motívuma a zsidó hagyománynál korábban megtalálható Mezopotámiában. Csírájában már ki-

---

[164] Lippmann: i. m., I. köt., 294. old.

[165] R. Graves – R. Patai: *Héber mítoszok*, Budapest, 1969, 100, 105. old. Vö. Plessner: i. m., 53. old. és sk.

[166] Josephus: i. m., I. köt., IV. 2; Graves – Patai: i. m., 111. old.. A motívummal részletesen foglalkozik: Scheiber Sándor: *IMIT Évkönyv*, 61, 1939, 196. old. és skk. A vízözön ellen épített torony fikciójával még az amerikai földrészen is találkozunk. Egy mexikói monda szerint a föld első korszakát lezáró özönvíz után csak kevés ember maradt életben. Ezek megsokasodtak, és felépítették a *zacuali*-t, egy magas tornyot, hogy odameneküljenek, ha a világot másodszor is pusztulás fenyegeti. A zsidó irodalomban a 13. századtól kezdve, valószínűleg a kabbala hatására, a toronyépítés okaként a tűzvész is megjelenik.

mutatható a Gilgames-eposzban, habár nem könyvelrejtés-formájában. A hős Um-napisti, amikor megtudja, hogy özönvíz fenyegeti a földet, bárkát épít, és nemcsak a családját, az állatokat és a madarakat viszi magával, hanem a *kézműveseket* is.[167]

Bérósszosz (Kr. e. III. század) „Babilóniai történet"-ében így meséli el az özönvizet: Bábilón egyik özönvíz előtti királya, Xiszuthrosz álmában figyelmeztetést kapott Kronosztól az özönvíz jöveteléről. Kronosz azt is megparancsolta neki, hogy írja le „minden dolog kezdetét, közepét és végét" és temesse el Szipparban, a Napisten városában. Xiszuthrosz bárkát épített, majd háznépével, barátaival együtt beszállt hajójába, ahova élelmet, italt, vadállatokat és madarakat vittek magukkal. Xiszuthrosz háromszor bocsátott ki madarakat a bárkából, míg végül megbizonyosodott, hogy az ár elvonult. A bárka egy hegyen feneklett meg az örmények földjén. A király ekkor feleségével, lányával és a hajómesterrel kiszállt, imádkozott, oltárt emelt, s áldozatot mutatott be. Ezután Xiszuthrosz társaival együtt eltűnt a bárkában maradottak elől, és ezek hiába szólongatták, nem találtak rá. Egy égi hang azonban intette őket, legyenek istenfélők, és közölte velük, hogy Xiszuthrosz az égben lakozik az istenekkel. A hang ezután megparancsolta, menjenek viszsza Szipparba, ássák ki az elrejtett könyveket, és adják át az emberiségnek. Xiszuthrosz követői teljesítették a parancsolatot, elővették a könyveket, városokat építettek, és templomokat emeltek az isteneknek.[168]

Xiszuthrosz éppúgy álomban értesül az özönvízről, mint Énókh, vagy Hermész, és ő is elrejti a könyveket, de a nagy különbség az, hogy nem viszi be őket a bárkába. Ez a mezopotámiai történet eljuthatott a zsidó hagyományba – mint láttuk, ez egy idő után változáson megy keresztül –, és innen az egyiptomiba is, de nem egyszerűen egy motívum mechanikus átvételéről van szó, mert az arab legenda eredete szervesen az egyiptomi és zsidó hagyományhoz kapcsolódik. A babiloni hatás inkább kimutatható a kettős, tűz- és vízkatasztrófa említésében. Seneca szerint Bérósszosz is beszélt periodikusan megismétlődő tűz- és vízkatasztrófákról.[169] Az arab legendában azonban a tűzvész mindvégig alárendelt szerepet játszik az özönvíz mellett, s ez szintén a babiloni befolyás másodlagosságát jelzi. Az özönvíz-elbeszélés, amellyel Thoth–Hermészt kapcsolatba hozták, a kései, zsidó, apokrif iroda-

---

[167] Rákos – Komoróczy: i. m., 170. old.

[168] P. Schnabel: *Berossos und die babilonisch–hellenistische Literatur*, Leipzig – Berlin, 1923, Fr. 34, 264. old. és skk; vö. Plessner: i. m., 55. old.

[169] Seneca: *Questiones Naturales*, III. 29. A kettős katasztrófa tárgyalására még visszatérünk a Szúríd-történet kapcsán.

lomban szereplő – a Vigyázók bűne miatt bekövetkező – vízözönre nyúlik vissza.

A zsidó, apokrif irodalomnak ez a motívuma megtalálható a hermetikus irodalomban is. A híres, egyiptomi alkimista, Zoszimosz (Kr. u. 3-4. század) egyik értekezésében így mondja el nővérének a kémia művészetének eredetét:

„A Szent Iratok, ó asszony, azt állítják, hogy van a démonoknak egy fajtája, amely az asszonyokkal érintkezik, és őket irányítja. Hermész említést tesz erről a természet(tudományokról) szóló művében (*Phüszika*), s egész könyve egyszerre világos és rejtett értelmet ad. Ezekkel a szavakkal emlékezik meg róluk: A régi és isteni könyvek azt mondják, hogy bizonyos angyalokat szenvedély kerített hatalmába az asszonyok iránt. Leszálltak a földre, és megtanították nekik a természet összes művészetét. Ennek okából – mondja az írás – mivel megsértették Istent, kívül maradtak az égen, mert megtanították az embereknek az összes rossz művészetet, melyek nem szolgálják a lelket. Ezek azok, akik a (kémiai) műveket alkották, és tőlük származik az első hagyomány e művészetekről. Könyvüket »Cheroa«-nak (*kumu*) hívják, és innen kapta a kémia (*kumia*) a nevét."[170]

Hermész itt Énókh helyét foglalta el, és tulajdonképpen azonosult vele. Ezek szerint a két alak szinkretizálása nem az arabok műve, eredetét egy sokkal korábbi időszakban kell keresnünk.

Az egyiptomi zsidó közösségek már az időszámításunk előtti századoktól kezdve mindent megkíséreltek, – ennek a tárgyalására a későbbiekben még visszatérünk –, hogy a régi Egyiptom történetét összeegyeztessék a Bibliával. A Kr. u. 3. század második felétől Egyiptomban megerősödő kereszténység számára is fontos volt a pogányság elleni harcában a Szentírás egyetemességének, a bibliai és az egyiptomi kronológia azonosságának bizonyítása. Így a történelmi emlékek létrejöttét is a Biblia alapján akarták megmagyarázni. Ennek a ténykedésnek egyik fontos mozzanata az volt, hogy az egyiptomi történelembe bevitték az özönvíz eszméjét abban a változatban, ahogy az a zsidó, apokrif irodalomban szerepelt.[171]

Az arab piramis-legendának az alapjául tehát a tudomány-elrejtés és a zsidó özönvíz-történet motívumának összekapcsolása szolgált. Egy új özön-

---

[170] Berthelot: *La Chimie au Moyen Âge*, II. köt., 238. old. és sk; vö. Festugière: i. m., I. köt, 256. old.

[171] Waddell: i. m., XV. old. és sk, 6, 8, 10, 12, 14, 24 stb.

víz-monda alakult így ki, melyben az ősi egyiptomi építmények, főleg a piramisok játszották el a bibliai bárka szerepét, és a bárkaépítő Noé helyét a piramisépítő Hermész foglalta el.

Ezen túlmenően, az új legenda egy igen lényeges vonatkozásban különbözik az eredeti, bibliai özönvíz-mondától. Noé az állatfajtákból visz egy-egy párt a bárkára, a primitív társadalom számára ugyanis ezek jelentik az élet folyamatosságának biztosítékát. A piramisokat középpontba állító özönvíz-történet már egy könyvkultúrának, egy fejlett társadalomnak a terméke, mely a reveláción alapuló és további revelációk forrásául szolgáló, tudományokat tartalmazó könyvek és feliratok megőrzését tekinti a legfontosabbnak. A régi forma ezáltal új tartalommal töltődött meg.

Hogyan került Hermész sírba?

A gnosztikus, zsidó és mohamedán hagyomány szerint Isten Hermész–Énókh–Idrószt magához vette az égbe. Ez nyilvánvaló ellentmondásban van azzal a legendával, mely a gízai piramisokat Hermész és Agathodaimón próféták sírjainak tekinti.[172]

Megemlékezik a Hermész-sírról már Pseudo-Clemens (Kr. u. 350–400 között működött) is, aki *Recognitiones*-ában ezt írja:

„Jupiter fiainak – akiket a pogányoknál isteneknek tartanak – a síremlékeit úgyszólván minden helyen a legnyíltabban mutogatják: Mercurét (vagyis Hermészét) Hermopolisnál ...”[173]

Ez a hagyomány továbbélhetett, de a Hermész-sírt a piramisokban kereső elképzelés kialakulásában több tényező is közrejátszott. Az arab felfogás Hermészben nem egyszerűen prófétát lát, hanem királyt és bölcset is. Erre utal a *Triszmegisztosz* jelző magyarázatos arab fordítása: „a jótéteményekkel háromszorosan megáldott” (*al-muszallasz bi-n-ni*ᶜ*am*).[174] Ez a háromszoros megjelölés szintén antik hagyományra mehet vissza: Josephus Flavius írja

---

[172] Érdekes, hogy Éliás prófétának is, akit Isten szintén magához vett a mennybe (Királyok II. könyve 2, II), földi sírt tulajdonítanak Baalbekben (Jáqút: i. m., I. köt., 675. old.).

[173] Th. Hopfner: *Fontes historiae religionis Aegyptiacae*, Romae, 1922–1925, 565. old.

[174] Graefe: i. m., 33. old.; Asz-Szujúti: i. m., 36. old. és sk.

„A zsidó háború”-ban, hogy Johannész Hürkanosz „király, főpap és próféta” volt.[175]

A sok mesés elgondolás mellett a legelterjedtebb vélemény a piramisokat régi királyok sírjainak tekintette.[176] Ebbe a képbe teljesen beleillik a piramisokat építő Hermész *király* alakja, akit az egyik piramisban el is temettek. A legendában Hermész, mint a bárkaépítő Noé tükörképe emeli a piramisokat, de egyiptomi uralkodóként való felfogása szerepet játszhatott ennek a motívumnak a létrejöttében.

Manethón dinasztia-listáiban találunk egy Athóthisz, illetve Athóthész nevű uralkodót, akiről könnyen azt hihették, hogy neve mögött Thoth, tehát Hermész rejtőzik.[177]

A régi Egyiptom történetével foglalkozó kopt hagyományon alapuló arab forrásokban szereplő egyiptomi uralkodók és Hermész között meglepőek a hasonlóságok. Naqráwusz, Egyiptom első özönvízelőtti királya városokat épített, összegyűjtötte a tudományokat, szabályozta a Nílust, csatornákat ásatott, tornyokat emeltetett, és felvésette rájuk a tudományok titkait.[178] Hasonló dolgokat tulajdonítanak fiának is.[179] Unokája, Miszrám templomot épített a Napnak, titkok felfedezője volt, és végül eltűnt az emberek szeme elől.[180]

An-Nadím a babiloni Hermészről adott beszámolójában elmondja, hogy különféle okok miatt Egyiptom földjén telepedett meg, és ott uralkodott. Több fia volt, közöttük Tá, Szá, Asmun, Atríb és Qift. Halála után abban az építményben temették el, melyet Miszr városában (Kairó vagy Memphisz) *Abú Hirmísz* néven ismernek, s melyet a köznép „a két piramis”-nak nevez. Az egyik piramis az ő sírja, a másik feleségéé vagy fiáé.[181]

Ibn al-Qiftí szerint van olyan vélemény, mely Hermész–Idrísz szülőföldjének Bábelt teszi meg, és azt állítja, hogy Idrísz követőivel elment a Nílushoz, s a földet négy részre osztotta fel.[182] Idrísz ebben a legendában Séth-től kapta a tudományt, teljes neve Idrísz ibn Járed ibn Mahalá’él (Mahalalél) ibn

---

[175] Josephus: B. I. I., 68. old.; vö. REITZENSTEIN: i. m., 175. old.
[176] Lásd könyvünkben: a 37. jegyzetet.
[177] Waddell: i. m., 28, 30, 32, 214. old. Vö. Maspero: *Journal des Savants*, 1899, 167. old.
[178] Carra de Vaux: i. m., 174. old. és sk.
[179] Uo., 177. old. és skk. Ez az uralkodó felállította Hermésznek, a királynak (!) a szobrát (uo.. 179. old.).
[180] Uo., 180.old. és skk.
[181] Graefe: i. m., 14. old.; An-Nadím: i. m., I. köt., 352. old.
[182] Ibn Al-Qiptí: i. m., 2. old. és sk.

Qénán ibn Enós ibn Séth, vagyis a babiloni Hermész alakja mögött itt Énókh rejtőzik.

A zsidó és keresztény harmonizáló törekvéseken alapuló kopt hagyományban Micrajim – aki, hol mint Hám fia, hol mint unokája szerepel – az özönvíz után Egyiptomba ment, megalapította Memphiszt, és Egyiptom első özönvíz utáni uralkodója lett. Halála előtt felosztotta az országot fiai, Qobtím, Asmun, Atríb és Szá között.[183] Ibn ᶜAbd al-Hakam viszont úgy tudja, hogy Micrajim apja, Baiszar telepedett le először Egyiptomban, és halála után őt temették el Abú Hirmíszben.[184]

An-Nadím és Ibn al-Qiftí történetében a babiloni Hermészből a Micrajimmal, illetve Baiszarral való azonosulás során Egyiptom uralkodója lett. A babiloni Hermész rendkívül összetett figura, a bibliai és mezopotámiai hagyományt együttesen jelképezi. Egyiptomba menetele, melynek alapját Micrajim Egyiptomba történő vándorlása szolgáltatta, az egyiptomi és mezopotámiai kultúra összekapcsolását szimbolizálja. Szintén a Nílus-völgybe vándorló Hermész alakja jelenik meg egy első pillantásra szokatlannak tűnő keretben, amikor János nikiui püspök (7. század) „Króniká”-jában arról beszél, hogy Hermész, miután megtudta, hogy bátyjai irigyek rá, és meg akarják ölni, megijedt ,és félelmében Egyiptomba menekült, ahol jóslással foglalkozott, és az emberek istenként tisztelték.[185] Ebben a leírásban nem nehéz a bibliai József történetét felismernünk, akit irigy testvérei adtak el Egyiptomba.[186]

A Hermész-legenda útja az arabokhoz

Ibn ᶜAbd al-Hakam, Egyiptom első arab történetírója, aki jól ismerhette a helyi viszonyokat, mert maga is egyiptomi családból származott, azt állítja, az egyiptomi tudósok semmit sem tudnak a piramisokról.[187] Ibn Tulún, Egyip-

---

[183] Carra de Vaux: i. m., 231. old. és skk; Al-Maszᶜúdí: i. m., II. köt., 380. old.
[184] Jaqút: i. m., I. köt., 103. old. és sk; Asz-Szujútí: i. m., 20. old.
[185] R. H. Charles: *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, London, 1916, IX. fejezet.
[186] Genezis 37, 18–28. Reitzenstein az asztrológiát Egyiptomba vivő Ábrahámot állítja párhuzamba a babiloni Hermész egyiptomi útjával (i. m., 174. old.), Plessner Bérósszosz vízözön-története Egyiptomba kerülésének szimbólumát látja benne (i. m., 57. old.).
[187] Graefe: i. m., 28. old.; Jáqút: i. m., IV. köt., 966. old.; Asz-Szujútí: i. m., 41. old.

tom 9. századi helytartója is kifaggatott egy öreg koptot a piramisokról, de az nem említette meg egyik piramis-legendát sem.[188]

A legenda fő hordozója, a kialakulásában is szerepet játszó hermetikus irodalom lehetett. A „népi hermetizmus" fő tartalmát alkotó alkímia és asztrológia olyan világnézettel kapcsolódott össze, melyet az orthodox kereszténység üldözött. E nyomás elől a hermetizmus a Bizánci Birodalom határain túlra, keletre szorult. A hellenisztikus hagyománynak, különösen az alkímiának, asztrológiának és a gnosztikus tanoknak az arabok felé történő közvetítésében e területek lakói, főleg a perzsák és a harráni szábiusok játszottak szerepet.[189] Itt, keleten alakult ki az a gnosztikus tanokat is felhasználó filozófia, mely jelentősen hozzájárult az iszlám misztikus átalakulásához.

A Hermész-sírban talált smaragd tábla története a khorászáni Túsz városából származó Dzsábir ibn Hajján egyik művéből került elő. A Hermész piramisépítésére vonatkozó legrégibb és legteljesebb arab hagyomány Abú Ma^{c}sartól ered, aki az északkelet-perzsiai Balkh-ban, e fontos kultúrközpontban született, ahol továbbélt a görög, buddhista, zoroasztriánus, manicheus és nesztoriánus kultúra öröksége.[190] Így érthető, hogy ő volt a három Hermészről szóló egyiptomi hagyomány fő közvetítője az arabok irányában. Neki köszönhető, hogy ezzel a legendával az iszlám keleti területén találkozunk először. Ő semmit sem tett hozzá, csak az első Hermésszel kapcsolatban említi meg perzsa tükörképét, Hósangot, mintegy magyarázatképpen honfitársai számára. Hósang az első ember, Gajómarsz unokája volt, és Hermészhez hasonlóan városalapításokat tulajdonítanak neki. Ő parancsolta meg kortársainak, hogy építsenek mecseteket, ő maga két várost alapított, melyek elsők voltak a világon: Bábelt és al-Szúszt (Susa).[191] Hósang tanította meg az embereknek a kovácsmesterséget, a földek öntözését és megművelését, s neki köszönheti az emberiség a tüzet is.[192]

Nem véletlen, hogy Hamza al-Iszfahání (10. század) Abú Ma^{c}sarra hivatkozik, amikor régi iratok találásáról beszél: 961-ben a perzsiai Iszfáhán városában ledőlt a Szárawaih nevű épület egyik oldala, és ötven kötegnyi, ismeretlen jelekkel teleírt bőrt találtak egy ládában. Mikor Hamza al-

---

[188] AL-MASZ^{c}ÚDÍ: i. m. II. 378 sk.

[189] RUSKA: i. m. 38 skk; H. CORBIN: Histoire de la philosophic islamique. Paris, 1964. 36 skk.

[190] RUSKA: i. m. 175 sk; CORRBIN: i. m. 38.

[191] AT-TABARÍ: *Ta'rikh ar-ruszul wa-l-mulúk* („A próféták és a királyok története"). Kairó, 1967. I. 128.

[192] FIRDAUSZÍ: *Sáhnáme* (Királyok könyve). Magyar ford: DEVECSERI Gábor. Budapest, 1959. 13 skk.

Iszfahánít megkérdezték, mit tud erről az építményről, elővette Abú Ma^{c}sar egyik munkáját, és idézte azt a részletet, ahol a híres csillagász elmesélte, sok évvel ezelőtt beomlott a Szárawaih oldala, és egy boltozatos helyiségből számos könyv került elő, melyek az ősök tudományait tartalmazták, és régi perzsa írással a *tűz* nevű fakéregre voltak feljegyezve. Az egyik könyv hírt adott arról, hogy a tudományokat és művelőiket szerető Tahmúrasz király, aki az özönvíz előtt 231 évvel és 300 nappal kezdett uralkodni, tudomást szerzett a nyugatról fenyegető katasztrófa jöveteléről. Mivel az asztrológusok nagyon megrémítették őt jövendölésükkel, megparancsolta, válasszák ki a legegészségesebb talajú és levegőjű helyet számára. Így esett a választás Iszfahánra, ahol felépítették a Szárawaihot. Elkészülte után, kincstárából idehordatta a *tűz* kéregre írt tudományokat, hogy megmaradjanak az emberek számára a katasztrófa után is. A régi bölcsek könyvei között volt egy kiváló asztronómiai munka, mely csillagászati táblázatokat tartalmazott.[193]

A történetnek a piramis-legendához való hasonlóságát még fokozza, hogy Hamza al-Iszfahání befejezésül a Szárawaihot a piramisokkal állítja párhuzamba. Az elbeszélés fő motívuma a piramis-legendára mehet vissza, a perzsa eredet azért sem valószínű, mert maguk a perzsák tagadták az özönvizet, és csak egy részük ismerte el, hogy Tahmúrasz idejében vízkatasztrófa sújtotta a földet, az ő országukat azonban nem érte el.[194]

Tahmúrasz, a régi iráni történet mitikus királya jól beleillik a tudományok elrejtésével foglalkozó elbeszélések fő alakjának, Hermésznek a szerepébe. A monda szerint Perzsia harmadik királya volt, Gajómarsz és Hósang után harminc évig uralkodott.[195] A hagyomány számos, az embereknek hasznos dolog felfedezését tulajdonítja neki. Ő vezette be a lovak felszerelését, felnyergelését és felkantározását. Ő tanította meg, hogyan kell idomítani a tevéket, öszvéreket, ökröket és más állatokat. Ő volt az első ember, aki páncélt viselt, és ő szőtt először ruhát a birkák gyapjából: Egyszer a gonosz szellemek, a *dév*-ek fellázadtak ellene, de leverte őket, és csak azzal a feltétellel kegyelmezett meg nekik, ha beavatják őt a rejtett dolgokba. A *dév*-ek ekkor

---

[193] Hamza Al-Iszfahání: *Kitáb ta'ríkh sziní mulúk al-ard wa-l-anbijá'* („A földi királyok és a próféták évei történetének könyve"), Berlin, 1340 A. H, 127. old. és skk; vö. Al-Bírúní: i. m., 28/24.; Blochet: *Rivista degli Studi Orientali*, 2, 1908–1909, 730. old. és skk. szerint valószínűleg zend vagy pehlevi betűkkel írt kézirattöredékek kerülhettek elő, melyek az *Aveszta* szövegeit és közép-perzsa könyveket tartalmaztak.

[194] Graefe: i. m., 29. old.; Al-Bírúní: i. m., 27. old. és sk; Carra de Vaux: i. m., 231. old.

[195] Al-Masz^{c}údí: i. m., II. köt., 111. old.

megtanították Tahmúraszt többek között az arab, perzsa, hellén, kínai, pehlevi (közép-perzsa) és az ind írásra.[196]

Abú Ma^{c}sar és a többi arab szerző is sűrűn hivatkozik a Hermész-legendával kapcsolatban a harráni szábiusokra. A Koránban több ízben történik említés szábiusokról, akik a zsidók és a keresztények mellett „könyves" – vagyis kinyilatkoztatott, szent iraton alapuló vallással rendelkező – népként szerepelnek.[197] Ezek a szábiusok, akikről Mohammed beszél, a Mezopotámia déli részén, a mocsaras területeken élő mandeusok voltak. A *manda^{c}* arám szó, jelentése „gnózis". A szábius elnevezést szomszédaiknak köszönhették vallásuk egy fontos rítusa miatt: a megkeresztelendőket vízbe merítették (az *sz-b-^{c}* gyök annyit jelent, hogy „alámerít"). Tanaik zsidó, keresztény, babiloni és zoroasztriánus elemeket tartalmaztak.[198]

A Korán szábiusainak semmi közük sem volt az észak-mezopotámiai harrániakhoz, akik az arab hódítás után is még hosszú ideig pogányok maradtak, és csak 830-ban vették fel a szábius nevet. A legenda szerint névleges megtérésük így történt: Al-Ma'mún kalifa 830-ban hadjáratot indított a bizánciak ellen, és seregével keresztülvonult Harránon is. Mikor megtudta, hogy az itt lakók nem tartoznak egyik „könyves" néphez sem, megfenyegette a harrániakat, ha nem térnek át az iszlámra, vagy nem veszik fel valamelyik, az iszlám által elismert vallást, akkor egy szálig kiirtatja őket.[199] A harrániak erre félelmükben felvették a szábius nevet, melyet ők a *szaba'a,* „elhajolni" (ti. Isten vallására) igéből magyaráztak.[200]

830-tól kezdve tehát a szábius elnevezés kettős értelmet kapott: jelentette egyrészt a mandeusokat, másrészt a pogány harrániakat. Kb. 1000-től, a név még szélesebb értelmezést nyert, mert az arab szerzők ebben az időben már általában használták a pogányok vagy csillagimádók megjelölésére.[201]

Az arabok számára ugyanis a harrániak vallásának fő vonása a csillagimádás volt, és úgy gondolták, minden pogány csillagimádó. A harrániak a hét bolygónak templomokat építettek, és azt tartották, hogy mindegyikben egy angyal lakik, aki a csillagnak a lelke és a csillag a háza.[202] Ez a csillagtisztelet az ősi helyi kultuszok maradványait őrzi: különösen a Holdisten imádata régi Harránban. Emellett azonban jelentős szerepet kapott a keresz-

---

[196] Firdauszí: i. m., 15. old. és skk.
[197] Korán 2, 59; 5, 73; 22, 17.
[198] Chwolson: i. m., I. köt., xix, 193. old.
[199] Uo., II. köt., 14. old. és skk.
[200] Uo. I. köt., 640. old.
[201] Uo., I. köt., 193. old. és skk.
[202] Uo., II. köt., 439. old.

tény területekről kiszorult, pogány, görög filozófia és tudomány, mely a harrániaknál talált menedékre. A szábizmus doktrínái egyesítették a régi káldeus csillagkultuszt, matematikai és asztronómiai tanokat, neopüthagoreus, neoplatonikus és gnosztikus elemeket.[203]

Sahrasztání vallástörténész (megh. 1153) értékes beszámolót közöl vallásuk általános jellegű elképzeléseiről.[204] A szábiusok azt vallják, hogy a Teremtő egy és sok. Egy, mert ő a lényeg, az eredeti, az örökkévaló. Sok, mert az emberek szeme előtt számos testi alakot ölthet, ilyenek lehetnek például a bolygók és a földi, „jó testek". Ő teremtette meg az égi világot, s benne minden csillagot, akiket a világ vezetőivé tett. Úgy gondolják, hogy a természet minden 36 425 évnyi periódusban valamennyi élőlényből egy-egy párt hoz létre, mely ez alatt az időszak alatt megmarad, és a következő periódusban egy-új pár teremtődik.[205] A szellemi lények a semmiből keletkeztek, nem anyagból. Szubsztanciájuk tiszta fény, sötétség nélkül, és fényük erőssége miatt az értelem nem foghatja fel őket. A látható, testi világ szemben áll a szellemi világgal, mely egyedül tökéletes. Közöttük helyezkedik el a közvetítő, mely azonban a szellemi szférához tartozik. Az emberi világ anyagból és formából áll, a szellemi lények viszont tiszta formák. Az anyag a rossz forrása, és a tökéletesség minden anyaginak az elhagyásában van. A próféták azok, akik az emberekkel megismertetik a szellemi világot, és közöttük is legfontosabb a rejtett dolgok két kinyilatkoztatója, Hermész és Agathodaimón.

A szábiusok Hermészt tartják egyik vallásalapítójuknak, aki isten egységét hirdette nekik.[206] Agathodaimónnak, másik fő prófétájuknak és vallásalapítójuknak tulajdonítják azt a mondást, mely szerint kezdetben öt princípium volt (a teremtő, az értelem, a lélek, a tér és az űr), az összetett dolgok csak ezután keletkeztek.[207] Ez a részlet feltehetően egy görög hermetikus iratból származik, ahol Agathodaimón szerepelt tanítómesterként.

E két próféta mellett tisztelik még Aszklépioszt, Tatot, Homéroszt, Zoroasztert, Orpheust és másokat:[208] jórészt ugyanazokkal a nevekkel találkozunk itt, mint a hermetikus iratokban. Elterjedt nézet volt a szábiusok kö-

---

[203] Corbin: i. m., 34. old. A gnózis továbbélésére: J. Doresse: i. m., 353. old. és skk.
[204] Chwolson: i. m., II. köt., 442. old. és skk; Reitzenstein: i. m., 169. old. és skk.
[205] A szám egyiptomi eredetű lehet, mert majdnem 25 Szóthisz-periódusnyi időszakot tesz ki: 25-ször 1461 = 36 525.
[206] Chwolson: i. m., I. köt., 196. old. és sk; II.. köt., 616. old.
[207] Uo., I. köt., 749. old.; Scott: i. m., I. köt., 549. old.
[208] Chwolson: i. m., I. köt., 780. old. és skk.

zött az Agathodaimón–Seth és a Hermész–Énókh–Idrísz azonosság is.[209] Hermész örökösének fiát, Szábot (Szábít) tartották, akinek apja nyilatkoztatta ki az írás tudományát.[210] Ez a Száb nem más, mint az egyiptomi Hermész fiának, Tatnak a tükörképe.

Gyakran találunk utalást az arab forrásokban a szábiusoknak a piramisokhoz tett zarándoklataira.[211] Nemcsak a piramisokat, hanem a Szfinxet is nagy tiszteletben részesítették, fehér kakast áldoztak neki, és *szandarak*-ot füstöltek.[212] Egy beszámoló elmondja, hogy ilyen alkalmakkor a szábiusok és mágusok a világ minden tájáról a piramisokhoz zarándokolnak tevéken, fáklyákat gyújtanak, és imádkoznak a Szfinxhez. Egyszer az általuk gyújtott tűztől valamennyien elégtek, csak egy ember maradt életben. A királyhoz vezették, akinek elmondta, hogy azért zarándokolnak a piramisokhoz, mert imádják a bennük lakó angyalokat. Erre a király parancsára őt is megégették.[213] Kétséges, hogy ezekkel a zarándoklatokkal kapcsolatban gondolhatunk-e a harráni szábiusokra, ugyanis a „világ minden tájáról" összegyűlő szábiusokon inkább általában vett pogányokat kell érteni.[214]

A harráni szábiusok, akik hermetikus–gnosztikus és neoplatonikus tanokat közvetítettek az arabok felé, szerepet játszottak a piramis-legenda továbbadásában is. Láthatóan azt az elképzelést, hogy a piramisok Hermész, Agathodaimón és Hermész fiának, Szábnak a sírjai, szintén nem közvetlenül Egyiptomból vették át az arabok, hiszen a szerzők, akik ezt a hagyományt közlik, általában a szábiusokra hivatkoznak forrásként.

A harráni szábiusoktól és más csatornákon keresztül jövő gnosztikus tanokat az iszlám világában elsősorban a síʿiták fogadták be, ők voltak az első mohamedánok, akik „hermetizáltak", mert profetológiájuknak különösen megfelelt a hermetikus kinyilatkoztatás jellege és az a prófétai kategória, melyhez Hermész tartozott, akit azért küldtek, hogy szervezze meg az első városok életét, és tanítsa meg az embereknek a mesterségeket.[215] Feltételezhetjük, hogy a Hermész-legenda is, melynek hordozói a hermetikus tanok voltak, főleg síʿita környezetben terjedt el. An-Nadím, a babilóni Hermész

---

[209] Uo. H. 496, 635.
[210] Uo. II. 534 sk.
[211] GRAEFE: i. m. 42; vö. CHWOLSON: i. m. I. 493.
[212] Uo. II. 605; vö. AL-QAISZÍ: i. m. 223.
[213] CHWOLSON: i. m. II. 636, 837.
[214] Uo. I. 494 skk.
[215] MASSIGNON: i. m. 385; CORBIN: i. m. 179. Mohamedánok hermetizmus ellenességére: MASSIGNON: i. m. 386.

történetének elbeszélője sí^{c}ita volt, és sí^{c}ita környezetben működött.[216] Mint láttuk, ő közli azt a véleményt is, hogy a régi egyiptomi templomok, melyeknek falaira az ősi tudományokat jegyezték fel, alkímiai laboratóriumok voltak. Ez a megállapítás mutatja az alkímiai hagyománynak Egyiptomtól keletre való elterjedését, és azt is jelzi, hogy ez a hagyomány fontos szerepet játszhatott a Hermész-legenda terjesztésében.

Mindez nem jelenti azt, hogy Egyiptomban semmi nyoma sem maradt a piramisok és Hermész közötti kapcsolatnak. A mai gízaiak között él még egy történet arról, hogy a Kheopsz piramis alatt sziget van, rajta egy aggastyán lakik, aki az előtte levő gömbből le tudja olvasni a jövendő eseményeit.[217] Ebben a néphitben valószínűleg a Kheopsz sírboltját a piramis alatti szigetre képzelő hérodotoszi legenda talál visszhangra, de nem lehetetlen, hogy az agg alakjában Hermészre ismerhetünk, hiszen az aggastyán-jelleg és a jóslási képesség jól beleillik az arab hermetikus iratok főszereplőjének tulajdonságai közé.

Ibn ^{c}Abd al-Hakam és an-Nadím elbeszéléséből az is nyilvánvaló, hogy a két nagy piramisnak Abú Hirmísz-ként való elnevezése általánosan ismert volt. Jóllehet ennek a névnek nincs köze Hermészhez – később még látni fogjuk, ki rejtőzik mögötte –, az arabok mégis úgy tekintették, mint a görög *Hermész* szó szabályos arab átírását, és saját, hosszú magánhangzó nélküli *Hermesz* szavukat a görög névalak arabosított formájának tartották.[218]

Az arab Hermész-legenda eredetét és útját kutató nyomozásunknak ezzel végére érkeztünk. Láttuk, hogy a piramisokba az özönvíz miatti félelmében a tudományokat felíró és elrejtő Hermész alakja csak az arab, hermetikus irodalom és előzményének, a görög hermetizmusnak a keretében érthető meg. A piramisépítő; tudományokat elrejtő Hermész ugyanaz, akivel a *Koré Koszmu*-ban, mint a tudás megőrzőjével találkoztunk, vagy akitől Kratész szerzi meg a könyvbe írt tudományt, vagy aki birtokában van az alkímia alapiratának a *Tabula Smaragdiná*-ban, vagy akinek a sírjában Padmanaba bráhmán kinyilatkoztatja a „nagy titkot". Az arab piramis-legendában azonban a zsidó, apokrif irodalom hatására az özönvíz-motívum került előtérbe, itt Hermész már nemcsak a kiválasztottak, hanem az egész emberiség számára akarja megmenteni a tudományokat.

---

[216] L. Encyclopaedia of Islam: s. v. *An-Nadím.* Vö. Turáb ^{C}all – H. E. Stapleton – M. Hidayat Husain: i. m., 118. old.
[217] Sch. Allam: *Zeitschrift für Ägyptische Sprache*, 91, 1964, 139. old. és sk.
[218] Ibn Al-Qiftí: i. m., 2. old. Lásd még a 261. jegyzetet.

A Hermész-legenda motívumát használja fel, az egyiptomi nemzeti történelem keretei közé ágyazva, az a legenda is, mely a piramisok építését az özönvíz-előtti Szúríd királynak tulajdonítja.

II. A SZÚRÍD-LEGENDA

A fáraókori Egyiptom története az arab források alapján

Az arab történetírók és geográfusok gyakran hivatkoznak forrásként a „koptok lapjai”-ra, amikor Egyiptom régi történetéről írnak. Minthogy a fáraók Egyiptomára vonatkozó arab tudósítások kezdettől fogva nagyjából egységesek – tehát már jóval korábban kialakult formát mutatnak –, hinnünk kell az arabok állításainak, hogy tényleg kopt művekből és kopt szájhagyományból merítették leírásaikat.[219] Dzsawwání (megh. 1192) a régi Egyiptom gazdasági életéről írt munkáját egy sza^{c}ídi dialektusban írt, kopt mű fordítása alapján készítette.[220] Az araboknak az ókori Egyiptom után tanúsított érdeklődését illusztrálja a már idézett elbeszélés Ibn Tultín kormányzóról, akinek egy százharminc éves kopt mesélt az ország ősi történetéről.

Az arab leírások egyes részletei szintén megerősítik a kopt eredetet. Beszámolnak például arról, hogy Egyiptom özönvíz utáni első királya, Micrajim harminc társával együtt várost épített, és *Máfá*-nak nevezte el, ez a szó ugyanis az ő nyelvükön „harminc”-at jelent, a város pedig Memphisszel azonos.[221] Csak egy kopt gondolhatott erre a városnév magyarázatra, mert koptul *maab* tényleg „harminc”-at jelent.[222] Kopt eredetű a *birbá (‹perpe)* szó, amit az arab szerzők a régi templomok jelölésére használnak, és a kopt nyelvből származik a piramis arab neve, a *haram* is.[223]

Az arab történetírásban szokásos hagyományozó lánc helyett tehát a „koptok lapjai”-ra való hivatkozás biztosítja a hitelességet. Fokozza ezeknek a „lapok”-nak az autentikusságát, hogy az arabok szerint a régi királyok feljegyzéseket készítettek a fontos eseményekről, és a tekercsekre írt feljegyzéseket megőrizték.[224] Néhány bizánci krónika szolgálhatott alapul az arab le-

---

[219] Carra de Vaux: i. m., xxiv. old.; Maspero: i. m., 70. old.. Reitemeyer: i. m., 81. old.
[220] Wiet: i. m., Intr. 56. old. és sk.
[221] Carra de Vaux: i. m., 233. old.;Wiet: i. m., 116. old. és sk.
[222] Maspero: i. m., 85. old.
[223] L. Vollers: *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 50, 1896, 654. old.; A *piramis* név magyarázatára lásd: De Sacy: Observations sur le nom des Pyramides... in: *Magasin Encyclopèdique*, 1801, VI., 456. old. és skk); Edwards: i. m., 284. old. és sk.
[224] Wiet: i. m., Intr., II. és sk.

írások számára.[225] Ezek a kopt elbeszélések részben még a fáraókorra nyúlnak vissza, de ahogy a hieroglifák tudományának ismerete megszűnt (Kr. u. 3–4. század), nagyobb szerepet kapott a képzelet, a mesés elem; a valóságos történeti eseményeket kezdték elfelejteni, megnőtt a görög és a keresztény hatás jelentősége.

A fáraókori hagyomány kettős közvetítéssel érkezett el az arabokhoz: görög könyveken keresztül, ahol az ország mesés történetét beszélték el, és e könyvek kopt fordításai révén, melyekben az eredeti szövegeket újabb legendákkal gazdagították. Az Amba Senuda kolostorban megtalálták például a Pszeudo–Kalliszthenesz-féle Nagy Sándor-regény kopt verziójának (Kr. u. 4. század) egy régebbi görög munkát felhasználó részleteit.[226]

Az arab szerzők lényegében változtatás nélkül vették át a kopt hagyomány Biblia-központú történelemszemléletét, melynek legjellemzőbb vonása, hogy a régi Egyiptom történetét özönvíz előtti és özönvíz utáni korra osztja fel.

Az egyiptomi kultúra és az Egyiptomban élő zsidó közösségek között fontos kapcsolatok alakultak ki már az időszámításunk előtti századokban.[227] Ekkor készítették el az ótestamentum görög fordítását, a Septuagintát is Alexandriában. Ebben a zsidó környezetben már akadtak olyanok, akik megpróbálták összhangba hozni a Bibliát a fáraókori krónikákkal. Eupolemosz történetíró Mózest, mint az első bölcset, a betű felfedezőjét, Hermész tükörképeként ábrázolta. Artapanosz, időszámításunk kezdetén azt akarta kimutatni, hogy az egész egyiptomi kultúra zsidó eredetű: Ábrahámot megtette a fáraók asztronómusának, és Mózes, Thott–Hermésszel azonosulva, a filozófia, a hieroglifák és az állatkultusz felfedezője lett. Az egyiptomi és a bibliai kronológia végül úgy összekeveredett, hogy a bibliai Micrajimot nevezték ki a fáraók birodalmának megalapítójává, s bekerült Manethón krónikájába is.[228] A történelem heves vita tárgya lett zsidók és egyiptomiak között. Megpróbálták eldönteni, a két nép közül ki dicsekedhet ősibb múlttal, és ez csak elősegítette a történelem célzatos átformálására irányuló erőfeszítéseket.

A keresztények tovább folytatták ezt a harmonizáló irányzatot. Manethón történetének dinasztia-listáit a keresztény kronográfusok, elsősorban Aphrikanosz és Euszebiosz őrizték meg. Céljuk az volt, hogy a keleti népek kro-

---

[225] Uo., 9. old.
[226] Maspero: i. m., 85. old. és sk.
[227] Doresse: Des hiéroglyphes à la croix, 12. old. és skk.
[228] Waddell: i. m., Fr. 1., 6, 8. old. stb.

nológiáját összhangba hozzák a Bibliával.[229] Szünkellosz, Kr. i. 800 körül szintén felhasználta Manethónt Ádámtól Diocletianusig terjedő történetében, melyben azt akarta igazolni, hogy az inkarnáció Anno Mundi 5500-ban következett be.

Szünkellosz krónikájának egy részlete jól érzékelteti, hogy a keresztények számára milyen fontos kérdésekről volt itt szó:

„Mivel az egyiptomi dinasztiák korszakainak ismerete Mestraimtól (Micrajim) Nektaneboszig sokszor szükséges azoknak, akik kronológiai vizsgálatokkal foglalkoznak, és minthogy a Manethón történetéből vett dinasztiákat az egyházi történészek eltérésekkel adják elő, mind a királyok neveit, mind uralkodásuk hosszát, s azt a királyt illetően, amikor József volt Egyiptom kormányzója, továbbá, hogy kinek az uralkodása alatt vezette ki Mózes – aki látta Istent – a hébereket exodosukban Egyiptomból, szükségesnek ítéltem, hogy kiválasszam a két leghíresebb szöveget, és egymás mellé tegyem őket – gondolok itt Aphrikanosznak és Euszebiosznak, Pamphilosz úgynevezett »fiá«-nak beszámolóira –, hogy megfelelő alkalmazással az ember megismerje azt a véleményt, mely legjobban megközelíti a Szentírás igazságát."[230]

Az arab források nem beszélik el Egyiptom egész történetét, csak a birodalom kezdetétől az Exodus koráig követik nyomon az eseményeket. Szerintük az özönvíz előtt a következő, furcsa nevű fáraók uralkodtak: Naqráwusz, II. Nagráwusz, Miszrám, ᶜAngám, ᶜArbáq, Lúdzsim, Khaszlím, Harszál, Qadrasán, Samrúd, Búszaidún, Sarbáq, Szahlúq, Szúríd, Hardzsít, Menáwusz, Afráwusz, Armálínúsz, Farᶜán.[231] Farᶜán uralkodása alatt következett be az özönvíz. A valóságos egyiptomi történet számára idegen özönvíz-fikció bevezetését nehezítette, hogy egyrészt ott volt Micrajim, Noé unokája, aki az özönvíz után jött Egyiptomba, és akit a bibliai hagyomány az egyiptomiak őseként szerepeltet, ezért őt Menesszel, az első autentikus fáraóval kellett azonosítani, tehát az özönvizet ő elé helyezték, másrészt ott volt az a hagyomány, mely szerint a piramisokat egy egyiptomi király építette az özönvíztől való félelmében. Hogy ezt az ellentmondást megoldják, az egész történelmet megkettőzték, így csináltak Micrajimból is több személyt.[232] Az első uralkodók óriások voltak, ők tanították meg az embereknek a különböző

[229] Uo., xvi. old és sk.
[230] Uo., Fr. 6., 24. old.
[231] Carra de Vaux: i. m., viii. old. és sk.
[232] Uo., 173. old. és sk, 180. old. és skk, 231. old. és sk; vö. Maspero: i. m., 161. old. és skk.

tudományokat. Jól ismert motívummal találkozunk itt újra, a zsidó, apokrif irodalom Vigyázóinak és a Genezisben szereplő istenfiaktól és földi lányoktól származó óriások alakja jelenik meg bennük.

Az özönvíz utáni első uralkodó Micrajim, majd fia, Qoftím következik; ő birodalmát négy fia, Qoftarím, Asmun, Atríb és Szá között osztotta fel, akiknek dinasztiái egymással párhuzamosan uralkodtak.[233] Ez a felosztás is régi hagyományra mehet vissza, mert már Euszebiosz közöl egy hasonló elrendezést thinitiek, memphisziek, szaisziak és etiópok részvételével.[234] Szá utódjai között uralkodott Ábrahám fáraója, s végül az amálekiták inváziója vetett véget a dinasztia uralmának.[235] Az amálekita uralkodók közül került ki József és Mózes fáraója, s az arabok számára ezzel be is fejeződik Egyiptom fáraókori történelme.

Az uralkodók nevei gyakran toponimeknek, helyneveknek tűnnek,[236] mint például Asmun (Asmunein, a görög Hermupolisz), vagy Qoftím (Koptosz) esetében. Találunk néhány arab eredetűt is, mint al-Walíd az amálekita dinasztiában. Egyiptomi eredetre nyúlik vissza, habár arabizált alakban van, az al-Búdasír (*pu-tasir* jelentése: „piros ház),"[237] vagy Afráwusz (Apriesz – Uafresz). Görög név a Philémón, Biszaidún (Poszeidon), héber a Micrajim, Khaszlím, Lúdzsím. A Genezis szerint ugyanis Micrajimnak volt egy Lúdím, egy Kaszluhím és egy Kaphtórím nevű fia.[238] Kaphtórím adott alkalmat az araboknak forrásul szolgáló krónika szerzője számára arra, hogy Koptot, az egyiptomiak görög eponimját becsempéssze Micrajim gyermekei közé Qobtím alakjában, Kaphtórím pedig az ő fia lett Qoftarím néven. Itt nem közvetlenül zsidó kölcsönszavakról van szó, hanem olyanokról, melyek a Septuagintából és annak kopt fordításából származnak.[239]

Az arab szerzők piramisépítő Szúrídjának legendáját ebbe, az alapjaiban nem arab eredetű, hanem korábbi görög–kopt hagyományra épülő történeti keretbe kell belehelyeznünk.

---

[233] Carra de Vaux: i. m., 234. old.; Al-Masz^{c}údí: i. m., II. köt., 396. old.
[234] Waddell: i. m., Fr. 1., 8. old.; vö. Maspero: i. m., 166. old. és sk.
[235] Carra de Vaux: i. m., 327. old. és skk.
[236] A nevekkel részletesebben foglalkozik: Maspero: i. m., 155. old. és skk; lásd még: C. E. Dubler: *Studia Islamica*, 7, 1957, 70. old.
[237] Ruska szerint a szó a Petoszirisz név eltorzult alakja [Isis 24. (1936), 333].
[238] Genezis 10, 13–14.
[239] Maspero: i. m., 158. old.

A Szúríd-legenda az arab forrásokban

Az arab leírások szerint a leghíresebb király Szúríd volt.[240] Igazságosan uralkodott, törődött a föld megművelésével, szelídséggel kormányozta alattvalóit. Ő vezette be elsőnek a pénzadót Egyiptomban, és ő adóztatta meg először a kézműveseket képességeik szerint. Adományokat juttatott a betegeknek és a nyomorékoknak. Felső-Egyiptomban három várost épített. Tornyokat, templomokat és emlékműveket emeltetett. A nép szerette és dicsérte őt. Egyik nevezetes cselekedete az volt, hogy tükröt készített, melyben a világ valamennyi klímáját (területét) figyelhette, s meg tudta állapítani, hol van bőség vagy terméketlenség, és mi történik a különböző országokban. Ezt a tükröt egy réztorony tetejére állították Amszúsz városának a közepén. Az Egyiptomba tartó utazók is látszottak benne, így elővigyázatossági intézkedéseket lehetett foganatosítani velük szemben. Szúríd volt az első, aki regisztereket készített, és felíratta bennük minden nap eseményeit. Az egyes lapokat könyvtárában őrizte, s minden hó végén kincstárába vitette őket a régi királyok feljegyzései mellé; végül azt, ami a legjobb volt ezekben az évkönyvekben, kőre vésette.

A város közepén felállította egy kisgyermeket szoptató, ülő nőnek a szobrát. Ha bármely beteg asszony megérintette a szobron azt a testrészt, amelyre panasza volt, azonnal meggyógyult. Hasonló, gyógyító hatással bírt a kezében tartott kisgyerek is.[241] Ebben a szobor-együttesben nem nehéz felismerni Ízisz istennő és a gyermek Hórusz egy kedvelt ábrázolási formáját (16. kép).

Szúríd a piramisok építése révén vált a leghíresebbé. Ezt a legendát két változatban közöljük, melyek jól kiegészítik egymást. Al-Qudá^{c}í beszámolója elsősorban a bevezető történetet mondja el részletesen:[242]

»^{c}Alí ibn al-Haszan ibn Khalaf ibn Qudaid hagyományozta Jahjá ibn ^{c}Uszmán ibn Szalihra való hivatkozással, aki Mohammed ibn ^{c}Alí ibn Szakhr at-Tamímíre hivatkozott. Mondta: Egy ember mesélte nekem, aki Egyiptom nem-arab lakosságából, Qiftnek nevezett városából (Koptosz) származott, ismerte Egyiptom dolgait és állapotát, régi könyvei és kincslelőhelyei után kutatott. Mondta: A következőket találtuk régi könyveinkben:

---

[240] CARRA DE VAUX: 200 skk; WIET: i. m. 31 skk.
[241] Gyógyító szobrokra: KÁKOSY: Varázslás az ókori Egyiptomban. 170 skk.
[242] GRAEFE: i. m. 21 skk. Vö. CARRA DE VAUX: i. m. 203 skk; WIET: i. m. 35 sk.

Ami a piramisokat illeti, néhány ember kiásott egy sírt Abú Hirmísz kolostorában, és egy holttestet talált benne halotti leplekben. Mellén rongyokba burkolt papirusztekercs feküdt. Kivették a rongyból, és ismeretlen írást pillantottak meg. Az írás a régi kopt írás volt. Kerestek valakit, aki elolvassa azt nekik, de nem találtak senkit. Azt mondták nekik, hogy a Fajjúm földjén levő al-Qalamún kolostorban van egy szerzetes, aki elolvassa. Elmentek hozzá, bár azt hitték, hogy képtelen lesz rá, azonban mégis elolvasta. Ez állt benne:

Ezt az írást Diocletianus király uralkodásának első évében írták. Egy olyan iratról másoltattuk le, melyet Philipposz király uralkodásának első évében írtak. Philipposz egy arany lapról másoltatta le, melynek írását betűről betűre vésték be. Ősrégi írás volt. Két, a koptok közül való testvér fordította le neki. Az egyiket Ílúnak, a másikat Barszának hívták. Philipposz király megkérdezte őket, mi az oka annak, hogy ők olyat is el tudnak olvasni, amit az emberek nem tudnak. Elmondták, hogy ők egy, Egyiptom legrégibb lakóihoz tartozó férfitől származnak. Az egyiptomiak közül senki sem menekült meg az özönvízből, csak ő. Menekülésének oka az volt, hogy elment Noéhoz (Béke reá!), és hitt benne. Az egyiptomiak közül csak ő ment el hozzá. Ez pedig magával vitte a bárkába. Mikor az özönvíz eltűnt a földben, eljött Egyiptomba, és vele együtt Hámnak, Noé fiának néhány fia. Ott élt, amíg meg nem halt. A fia örökölte Egyiptom ősi népe írásának ismeretét. Mi pedig tőle örököltük apáról fiúra.

A felirat kora, amikor Philipposz lemásoltatta, 1372 év volt. Az, aki az arany lapra másoltatta a feliratot, az írását úgy vésette bele, ahogy azt Philipposz megtalálta. Kora, amikor lemásoltatta (az arany lapra), 1785 év volt. A felirat így hangzott:

„Megnéztük, mit mutatnak a csillagok. Úgy láttuk, hogy szerencsétlenség száll le az égből, és támad a földből. Mikor világossá vált előttünk, hogy bekövetkezik, megnéztük, mi lesz az. Úgy találtuk, hogy vízözön, mely elpusztítja a földet az állatokkal és növényekkel együtt. Miután megbizonyosodtunk erről, azt mondtuk királyunknak, Szúríd ibn Szahlúqnak: ’Építtess *afrúszánát*-ot, és egy sírt magadnak és egy sírt házad-népének’. Ekkor felépítették neki a keleti piramist, a fivérének, Húdzsíbnak pedig felépítették a nyugati piramist. Húdzsíb fiának építették a burkolattal ellátott piramist. *Afrúszánát*-ot építettek Alsó és Felső-Egyiptomban, falaikra felírtuk a csillagok rejtett dolgainak és változásuk okainak, a kézművességnek, a geometriának, az orvoslásnak és másnak a tudományát, azt, ami hasznos és ami káros. Mindezt röviden összefoglaltuk, és megmagyaráztuk annak, aki ismeri nyelvünket és írásunkat.

Ez a szerencsétlenség az egész világra fog leszállni, és akkor következik be, amikor az Oroszlán Szíve belép a Rák Fejének első percébe. Belépésének idején a bolygók az égnek ezeken a pontjain lesznek:

A Nap és a Hold a Kos Fejének 1'-ében lesznek, a Saturnus 1°28'-re a Kosban, a Jupiter 29°28'-re a Halakban, a Mars a Halakban 29°3'-re, a Venus a Halakban 28° néhány percre, a Mercur a Halakban 27° néhány percre, az al-Dzsawzahar a Mérlegben. A Hold apogeuma az Oroszlánban lesz 5° néhány percre.

Azután megnéztük, hogy e szerencsétlenség után lesz-e olyan esemény, mely elpusztítja a világot. Úgy találtuk, hogy a bolygók arra mutatnak, szerencsétlenség száll le az égből a földre, és ez az első szerencsétlenség ellenkezője lesz, vagyis tűz, mely felégeti az egész világot. Azután megnéztük, mikor lesz ez a pusztító esemény, és úgy találtuk, hogy akkor, amikor az Oroszlán Szíve az Oroszlán 15°-ának utolsó percébe lép. A Nap vele lesz egy percben, Saturnus-szal összekapcsolva, mely a Nyilasban fog állni 120° távolságban. A Jupiter az Oroszlán elején lesz, *ihtiráq*-jának (a Nappal való együttállásának) végén, és vele lesz a Mars egy percben. A Hold a Vízöntőben fog állni a Nappal szemben, és vele lesz adz-Dzanab 22°-ra, és hatalmas napfogyatkozás lesz, melynek tartózkodási helye szemben lesz a Holddal (?), Mercur a legnagyobb távolságban lesz a Nap előtt ... Venus egyenesen fog előre haladni, Mercur pedig visszatérőben lesz.[243]

Szólt a király: 'Van-e még olyan híretek, amit elmondtok nekünk ezen a két szerencsétlenségen kívül'. Mondták: 'Amikor az Oroszlán Szíve keringései hatodrészének kétharmadát megteszi,[244] a föld állatai közül egy sem marad életben, hanem elpusztul. Amikor befejezi forgásait, megoldódnak az ég eresztékei, és az ég lezuhan a földre'. Mondta nekik: 'És melyik az a nap, melyen bekövetkezik az ég megoldódása?' Mondták: 'A második napon azután, hogy az ég megmozdult.'" Ez az, ami a papirusztekercsben volt.

Amikor Szúríd ibn Szahlúq király meghalt, a keleti piramisban temették el, Húdzsíbot a nyugati piramisban, Karúraszt pedig abban a piramisban, melynek alsó része asszuáni kőből, felső része *kaddán* kőből van.

Ezeknek a piramisoknak földalatti, boltozatos járatokból nyíló bejáratait vannak. Valamennyi járat hossza 150 öl. A keleti piramis kapuja északon van, a nyugatié a nyugati oldalon, a burkolattal ellátott piramis bejárata a déli

---

[243] CARRA DE VAUX: i. m. 205. szerint a Saturnus és a Mercur is az Oroszlánban lesz.

[244] Uo. 206. szerint az állatok akkor pusztulnak el, amikor az Oroszlán Szíve keringésének kétharmadát megteszi.

irányban fekszik. A piramisokban annyi arany és smaragdkő van, amennyit leírni sem lehet.

Az, aki ezt a könyvet koptról arabra fordította, összeadta a dátumokat Thoth havának első napjáig – ez vasárnap volt – egészen napkeltéig, az arab időszámítás 225. évében. 4321 évet kapott napévekben. Azután megnézte, hogy mennyi idő telt el az özönvíz óta egészen addig a napig. Úgy találta, hogy 1741 év, 59 nap, 13 óra, 4/5 óra és 59/400 óra. Kivonta ezt a kapott összegből, és 399 év, 205 nap, 10 óra és 21/400 óra maradt. Így megtudta, hogy ez a datált könyv az özönvíz előtt ennyi évvel, nappal, órával és az óra tört részével íródott.«

Ibráhím ibn Waszíf Sáh leírása Szúríd történetét meséli el al-Qudá^{c}ínál aprólékosabban[245]:

„…A két piramis építésének oka az, hogy az özönvíz előtt 300 évvel azt látta Szúríd álmában,[246] hogy a föld felfordult lakóival, és az emberek ész nélkül menekültek, a csillagok pedig ijesztő hanggal összeütközve, egyenként lezuhantak. Elszomorította őt ez, de nem mondta el senkinek. Tudta, hogy félelmetes dolog fog történni a világgal. Néhány nappal ezután azt álmodta, hogy az állócsillagok fehér madarak képében leszálltak a földre, felragadták az embereket, és bedobták őket két nagy hegy közé. A két nagy hegy bezárult felettük, a fényes csillagok sötétek és homályosak lettek. Rémülten felébredt, bement a Nap templomába, könyörgött, orcáit a földhöz szorította és sírt. Mikor megvirradt, összegyűjtötte a főpapokat Egyiptom összes tartományából, – százharmincan voltak. Egyedül maradt velük, és elmondta nekik, amit álmodott, először és másodszorra. Megmagyarázták neki azt az iszonyatos dolgot, ami a világon történni fog.

Mondta a legfőbb pap, akit Philémónnak hívtak[247]: „A királyok álmai nem értelem nélkül valók, hatalmuk nagysága miatt. Elmondok egy álmot, melyet egy évvel ezelőtt láttam, de nem mondtam el senki ember fiának.

Azt álmodtam, hogy együtt ültem a királlyal annak a toronynak a közepén, amely Amszúszban van.[248] Az ég leereszkedett a helyéről, közel került a fejünkhöz, és olyan volt felettünk, mint a kupola, mely körülvesz bennünket. A király az ég felé emelte a kezeit, és a csillagok ránk estek különböző

[245] Graefe: i. m., 2. old. és skk; vö. Carra de Vaux: i. m., 171. old. és skk.
[246] Carra de Vaux: i. m., 203. old. szerint Szúríd álmában az ég asszony alakjában ereszkedett le. Wiet: i. m., 35. old. szerint a Hold szállt le asszonyalakban.
[247] Carra de Vaux: i. m., 172. old.: Philémón Asinun városának papja volt.
[248] Uo., 172. old.: a torony Asmunban volt.

és különféle alakú képekben. Az emberek befutottak a király palotájába, és segítséget kértek tőle. A király felemelte a kezeit úgy, hogy elérte a fejét, és megparancsolta nekem is, tegyek úgy, ahogy ő tesz. Nagy félelemben voltunk, amikor megláttunk az égen egy helyet, amely megnyílt, és ragyogó fény áradt ki belőle, s felkelt a Nap. Segítséget kértünk a Naptól, és azt mondta nekünk, hogy az ég vissza fog térni a helyére. Ekkor a félelemtől remegve felébredtem.

Azután újra álmot láttam, és azt álmodtam, hogy Amszúsz városa felfordult népével, az istenszobrok a fejükre estek, és emberek szálltak le az égből, kezükben vasbotokkal, melyekkel az embereket ütötték. Mondtam nekik: ‚Miért cselekesztek így az emberekkel?' ‚Mert nem hittek istenükben' – felelték. ‚És nem menekülhetnek meg?' – kérdeztem. ‚De igen' – válaszolták –, aki meg akar menekülni, az csatlakozzon a Hajó Urához!' Ekkor a félelemtől remegve felébredtem."

Szólt a király: „Mérjétek meg a csillagok magasságát, és nézzétek meg, hogy mi új jön!" Ők pedig minden lehetőt elkövettek ennek teljesítésében. Hírül adták az özönvíz dolgát és az utána jövő tüzet, ami az Oroszlán csillagképből csap ki, elégetve a világot. Mondta a király: „Nézzétek meg, vajon eléri-e ez a vég a mi országunkat!" „;Igen" – felelték – „legnagyobb részét elárasztja az özönvíz, és pusztulás jön vele, mely számos évig fog tartani". „Nézzétek meg, hogy lakott lesz-e újra az ország, amint volt, vagy örökké vízzel marad elárasztva?" – kérdezte. ;„Nem, újra olyan lesz, mint volt, és benépesül – hangzott a válasz. „Azután mi lesz?" – Szóltak: „Eléri az országot egy király, aki leöli népét, és zsákmányul elveszi vagyonát."[249] „Azután mi lesz?" – kérdezte. „Eljön az országba egy torzalakú nép a Nílus vidékéről, és legnagyobb részén uralkodni fog." Mondta: „Mi lesz azután?"[250] „Kiszárad a Nílus, és az országot elhagyja a népe" – felelték.

Ekkor megparancsolta a piramisok elkészítését, és, hogy építsenek nekik csatornákat, amelyeken át a Nílus egy meghatározott helyre folyhat, azután elárasztja a Nyugat- és Felső-Egyiptom egyes helyeit. Megtöltötte őket talizmánokkal, csodálatos dolgokkal, kincsekkel, istenszobrokkal és királyaik testeivel. Parancsot adott a papoknak, és rájuk írtak mindent, amit a bölcsek mondtak valaha is. Felírták a mennyezetükre, falaikra és oszlopaikra az összes rejtett tudományokat, melyeket Egyiptom népe birtokolt. Felrajzolták az összes csillagok képét, és felírták az orvosságok neveit, hasznukat és ártal-

[249] Uo., 216. old.: „És azután? – kérdezte. – Az ország virágzása újjászületik e király megölése által."
[250] Uo., 216. old.: „És azután? – Át fognak kelni a Níluson, és népét fogságba viszik."

mukat, a talizmánok tudományát, a számolás és építészet tudományát, valamint az összes tudományokat, annak számára érthetően, aki ismeri írásukat és nyelvüket.

Mikor belekezdett építésükbe, megparancsolta, hogy faragjanak ki óriási oszlopokat, és terítsenek le roppant kőlapokat, bányásszanak ólmot a Maghreb földjéről, és hozzanak sziklákat Asszuán vidékéről. Belőlük építette a három piramisnak, a keletinek, a nyugatinak és a tarkának az alapját. Voltak nekik feliratos lapjaik. Mikor kifaragták a követ, és tökéletesen kikészítették, ráhelyezték ezeket a lapokat, és meglökték a követ. Száz *szahm*[*]-nyira vitték ezzel a lökéssel. Azután megismételték ezt, mindaddig, amíg a kő el nem ért a piramisokhoz.

Elhelyezték a kőlapot, és a közepén egy furatba vasrudat állítottak. Azután rátettek egy másik átfúrt közepű kőlapot, és beleillesztették a rudat, majd megolvasztották az ólmot, és ráöntötték a rúdra, valamint a kőlap köré szimmetrikusan és művésziesen, míg végül az tökéletes lett.

A piramisoknak 40 öllel a föld alatt készíttetett bejáratokat. A keleti piramis ajtaja a keleti oldalon van, 100 ölnyire a piramis falának közepétől. A nyugati piramis kapuja a nyugati oldalon van, 100 ölnyire a fal közepétől. A színes piramis bejárata pedig a déli oldalon található, 100 ölnyire a fal közepétől. Ha valaki e mértéknek megfelelően ás, elérkezik a boltozatos kapuzathoz, és eljut a piramis bejáratához.

Mindegyik piramis magasságát a föld felett 100 ölben szabta meg, „királyi" ölben mérve, ez ugyanis az ő ölük, s 500 ölnek felel meg a mi mostani ölünkben. Mindenegyes oldal hosszát 100 ölben határozta meg az ő ölükben mérve. Azután minden oldalon szimmetrikusan elrendezte őket úgy, hogy csúcsuk távolsága alapélük végétől 300 mostani ölre korlátozódott.

Építésüket egy szerencsés csillagzat alatt kezdte el, melyben megegyeztek, és melyet kiválasztottak. Mikor elkészültek, tetőtől talpig színes brokáttal boríttatta be őket, és ünnepet tartott, melyen megjelent királyságának egész népe.

Azután csináltatott a nyugati piramisban harminc kamrát tarka gránitkőből, és ezeket megtöltötték temérdek kinccsel, eszközökkel, értékes drágakövekből készített szobrokkal, kitűnő vaseszközökkel,– mint például fegyverek, melyek nem rozsdásodnak –, üveggel, mely hajlik, de nem törik el, különös talizmánokkal, különféle, egyszerű és összetett orvosságokkal és gyilkos mérgekkel.

---

[*] 1 *szahm* kb. 2,7 m.

A keleti piramisban felrajzoltatta a különböző égboltokat és a bolygókat, elhelyeztette az ősei által készített szobrokat és a tömjént, mellyel a bolygóknak áldoznak és az ezekről szóló könyveket. Felrajzoltatta az állócsillagokat és azt, ami forgásaik alatt időről időre végbemegy, és miattuk megtörténik, felvésette továbbá azokat az eseményeket, melyek elmúltak, és az időket, melyekben várják, hogy mi új fog bekövetkezni, és felíratott mindenkit, aki Egyiptomban uralkodott az idő végezetéig. Ezenkívül elhelyeztetett ott edényeket, melyekben főzetek voltak és ehhez hasonlókat. A tarka piramisba tétette a papok testeit fekete gránitkoporsókban, és mindegyik pappal egy könyvet, melyben mesterségének és cselekedeteinek csodái s életrajza voltak leírva, valamint az, hogy mit cselekedett életében, és mindaz, ami megtörtént és történni fog, az idő kezdetétől a végezetéig. A falakra minden oldalon bálványokat helyeztetett – rangjuk és hatalmuk szerint elrendezve őket –, melyek kezeikkel különféle mesterségeket műveltek. Itt helyeztette el minden mesterségnek és kivitelezési módjának leírását, valamint azt, amit felhasználtak hozzá. Nem hagyott egyetlen tudományt sem felíratlanul és feljegyzetlenül a tudományok közül. Ide rakatta a bolygók kincseit, melyeket a planétáknak ajándékoztak, valamint a papok kincseit, mely megszámlálhatatlanul nagy mennyiséget tett ki.

Minden piramisnak őrt állított. A nyugati piramisnak az őre egy feketefehér színű gránit bálvány volt, állt, kezében dárdához hasonlót tartott, fején kígyó feküdt összecsavarodva, és ha valaki közeledett hozzá, rávetette magát, megölte, azután visszatért a helyére. A keleti piramis őréül egy feketefehérrel erezett ónix bálványt állított. Két villogó, nyitott szeme volt, egy széken ült, és dárdát tartott. Ha valaki ránézett, hangot hallott irányából, melytől megrémült, és arcra esett, s mindaddig így maradt, amíg meg nem halt. A tarka piramis őréül egy *bahi* kőből („saskő") készített bálványt állított egy ugyanolyan kőből való talapzatra. Ha valaki ránézett, megragadta úgy, hogy hozzátapadt, és nem eresztette cl, míg meg nem halt.

Mikor ezzel elkészült, körülvette a piramisokat testetlen lelkekkel, és áldozatot mutatott be nekik, hogy távol tartsák maguktól azt, aki oda akar férkőzni, hacsak el nem végzi az odajutáshoz szükséges szertartásokat.

A koptok említették könyveikben, hogy egy felirat van a piramisokra vésve, melynek megfejtése arabul így hangzik: „Én, Szúríd király építettem ezeket a piramisokat ebben és ebben az időben, s hat év alatt fejeztem be építésüket. Ha valaki jön én utánam, s azt állítja, hogy van olyan király, mint én, akkor rombolja le őket hatszáz év alatt, és majd megtudja, hogy a lerombolás könnyebb, mint a felépítés. Amikor elkészültek, beboríttattam őket bro-

káttal, s az borítsa be őket gyékénnyel." Utánanéztek, s úgy találták, hogy semmit sem romboltak le belőlük a hosszú idő folyamán.

A koptok azt mesélik könyveikben, hogy az északi piramis szelleme mezítelen, sárga színű, szakálltalan ifjú, akinek szájában hatalmas szemfogak vannak. A déli piramis szelleme pedig egy meztelen, szemérmét feltáró, nagyon szép asszony, szájában hatalmas szemfogakkal. Elcsábítja az embert, amikor meglátja, ránevet, amíg közel nem jön, és elragadja az eszét. A tarka piramis szelleme egy agg, kezében templomi füstölőt tart, melyben tömjént éget. Nem is egy ember látta már ezeket a szellemeket több alkalommal, amint körbejárták a piramisokat délidőben és napnyugtakor.

Mikor Szúríd meghalt, a piramisban temették el, s vele együtt kincseit és drágaságait. A koptok azt mondták, hogy Szúríd az, aki a templomokat is felépíttette, kincseket helyeztetett el bennük, tudományokat íratott fel rájuk, és szellemekre bízta, hogy őrizzék őket azoktól, akik oda akarnak menni.«

Az Abú Hirmísz kolostorban talált papirusztekercs

A Szúríd-legenda arab szövegét koptból fordították. Kétségtelenné teszi ezt az arab fordító megjegyzése al-Qudáᶜí változatában, mely szerint a Hidzsra 225. évében, vagyis Kr. u. 840–841-ben készült a fordítás. Az egyéb számadatok természetesen teljesen irreálisak, a fordító még a helyes kivonással sem törődött. A kopt változatnak valószínűleg egy görög szöveg szolgált alapul, erre engednek következtetni a bolygók arab nevei mellett eltorzult alakban megadott görög bolygónevek, vagy pl. az *afruszánát*[251] szó, melyet a fordító arab megfelelő híján csak átírt. Mindezek alapján joggal kereshetjük a legenda alkotóelemeinek eredetét a hellenisztikus és a fáraókori Egyiptomban.

Az al-Qudáᶜí által elmesélt történet a papirusztekercs felfedezéséről ugyanabba a motívumcsoportba tartozik, mint a Hermész-legendával kapcsolatban említett könyv- és felirat-találások.

A motívum már az ókori Egyiptomban felbukkan. A korábban említett példák mellett idézhetjük még a „Halottak Könyvé"-nek egy részletét, ahol szó van egy könyvről, melyet Uszer-maat-ré (II. Ramszesz) király nyakán találtak a temetőben.[252] A londoni orvosi papiruszban egy olyan irat szere-

---

[251] Blochet: *Rivista degli Studi Orientali*, 6, 1913, 61. old. szerint a szó jelentése „hüpogeum"; és a bizánci *furnosz*, latin *furnus*-ból származik. Carra de Vaux „recueils"-nek fordítja (i. m., 217. old.).

[252] W. Pleyte: *Les chapitres supplémentaires du Livre des morts 162–174*, Leiden, 1881, II, köt., 52. old.

pel, melyet éjszaka fedeztek fel a koptoszi templom előcsarnokában.[253] Nem egyszerűen fikcióra kell gondolnunk, hiszen az ilyenfajta, régi templomokban és különösen sírokban történő könyvtalálás mindennapos esemény lehetett a valóságban is. 1887-ben például Akhmímban, egy görög szerzetes sírjában akadtak rá Péter apokalipszisére, a Péter evangélium töredékével és a görög Énókh könyvvel együtt.[254] A század elején egy abuszíri ásatás során, egy görög temetőben napvilágra került egy múmia alakú fa-szarkofágból Timótheosz „Perzsák" című költeményének a fele, papirusztekercsre írva.[255]

Mint láttuk, ez a közkedvelt motívum alkotja a hermetikus irodalom egyik legtipikusabb fikcióját és a közvetlen kinyilatkoztatás legnépszerűbb formáját. A könyvtalálással kapcsolatban mindig valamilyen híres személyiségre (Hermészre, Nagy Sándorra, Osztanészre) hivatkoznak, mert ezzel az ún. „hitelesítő apparátus"-sal akarják elfogadtatni a könyvben leírtakat, vagy emelni a könyv eredetének értékét.[256]

A koptoknál és az araboknál is előszeretettel fordulnak ehhez a megoldáshoz. Timótheosz, alexandriai kopt patriarcha Jeruzsálemben bukkant egy régi könyvre.[257] A „Nagy Sándor kincsé"-ben az ókor híres személyiségei mellett al-Muᶜtaszim kalifa jelenik meg a „hitelesítő apparátus"-ban. Egy görög nyelvű asztrológiai irat bevezetőjében Moabiasz (Mucáwija) szerepel a kinyilatkoztatás hordozójaként, ő találja meg Dániel próféta állítólagos könyvét.[258]

Al-Qudáᶜí történetében valójában kétszeres könyvtalálásról van szó: a sírban talált papirusztekercs mondja el, hogy Philipposz egy arany lapról másoltatta le a piramis-legendát. Hasonló, „kettős eredet" története van a már említett hermetikus, mágikus–orvosi értekezésnek, a *Küranidesz*-nek

---

[253] A. H. Gardiner: *Hieratic Papyri in the British Museum*, Third Series, London, 1935, II. köt., Pl. 40. Könyvtalálásra lásd még: Bonnet: i. m., s. v. *Fälschung*.

[254] E. Hennecke – W. S. Schneemelcher: *Apostolisches. Apokalypsen und Verwandtes*, Tübingen, 1964, II. köt., 468. old.

[255] U. Wilamowitz-Möllendorf: *Timotheos: Die Perser*, Leipzig, 1903, 3. old. és sk.

[256] Boll: i. m., 137. old. Boll ezt a „hitelesítő apparátus"-t *Beglaubigungsapparat*-nak nevezi (uo., 137. jegyz. 8).

[257] E. Amelineau: *Contes ét romans de l'Égypte chrétienne*, Paris, 1888, I. köt. 12. old. Nikiui János is említ kőtábla-találásokat (Charles: i. m., XXXIV. és C. fejezet).

[258] *Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum*, Bruxellis, 1912, VIII/3, 171. old. és sk. A könyvet eredetileg Ptolemaiosz Philadelphosz fordíttatta le a zsidókkal görögre. (Könyvek iránti érdeklődésére lásd Josephus: Ant., I. köt., 10. old.) Ezt a könyvet találta meg Muᶜáwija egy, Konstans (642–668) császár ellen viselt hadjárat során, és lefordíttatta arabra. A könyv egy asztrológiai értekezést tartalmazott.

is.[259] Flaccus Africus azt állítja, hogy *Compendium Aureum* c. művét – mely a *Küranidesz* kivonata – Trójában találta Küranosz király sírjában. A *Küranidesz* bevezetője pedig azt Mondja, hogy eredetileg egy vas-sztélére volt felvésve, szír betűkkel. A vas-sztélével kapcsolatban érdemes utalni egy papiruszra, mely azokról beszél, akik „nem csináltak maguknak réz piramisokat vas sírkövekkel."[260]

A Szúríd-legendát tartalmazó papirusztekercset Abú Hirmísz kolostorában (Deir Abú Hirmísz) találták. Ez a hely Apa Jeremiás kolostorának felel meg,[261] mely Szaqqarában volt (17. kép), Unasz piramisától nem messze, és az Kr. u. 5. század második felétől a 9-10. századig működött. Temetőjét jól ismerte a szaqqarai lakosság.[262] Abú Hirmészben az arabok Hermészt vélték felfedezni.[263] Ennek az azonosságnak a létrejöttéhez a Jeremiás és Hermész név átírásbeli hasonlóságán túlmenően más tényezők is hozzájárultak. Szerepet játszhatott Jeremiás szerzetesvolta is: a könyvet tartó, ülő Hermész-alak eredetében Imhotep hasonló jellegű szobrára megy vissza,[264] és Itnhotepet, ruhája miatt az arab leírások szerzeteshez hasonlították.[265] A ko-

---

[259] Lásd a 119. jegyzetet és Festugière: i. m., I. köt., 204, 322. old. és sk.

[260] Gardiner: i. m., I. köt., 39. old.; II. köt., Plates 18, 19.

[261] A Jeremiás kolostorra és a Deir Abú Hirmísz-szel való azonosságára l. J. E. Quibell: *Excavations at Saqqara*, II–IV. köt., Cairo, 1908–1912; F. Cabrol – H. Leclercq: *Dictionnairc d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Paris, 1913, III. köt., 519. old. és skk; G. Daressy: *Indicateur topographique du „Livre des perles enfouies et du mistère précieux"*, Le Caire, 1917, 28. old. Az Abú Hirmísz – Apa Jeremiás névazonosságot már L. Stern megállapította [*Zeitschrift für Ägyptische Sprache*, 23. old., (1885) 147. old. és sk], de ő az azonosság Hermész-aspektusát figyelmen kívül hagyta.

[262] Quibell: i. m., II. köt., 63. old. és skk. De Sacy 1825-ben kiadott két, itt talált arab nyelvű iratot, két „útlevelet", melyeket 755-ben állítottak ki a kolostor két lakója részére (Cabrol – Leclercq: i. m., III. köt., 558. old.).

[263] A görög *Hieremias* szónak arab átírásban hasonló alakja van, mint *Hermész*-nek, és ez adott alkalmat a két név összekeverésére. Az arab *abú* a kopt *apa* (jelentése: „atya") pontos megfelelője. A kolostor neve még a következő alakokban is előfordul: Deir Hirmísz (Jáqút: i. m., IV. köt., 965. old., Graefe: i. m., 27. old.), Deir Hermesz (Jáqút: i. m., II. köt., 705. old.), Deir Hermesz ibn Hermesz (Ahmed Bey Kamal: i. m., I. köt., 88. old.). Az eredeti Abú Hirmísz – Apa Jeremias névazonosság helyét az Abú Hirmísz – Hermész azonosság foglalta el, erre mutat a névnek a piramisokra történt alkalmazása is.

[264] **Lásd előbb a 49. oldalt ???** és Stricker: i. m., 135. old. és sk.

[265] Carra de Vaux: i. m., 218. old. szerint a búszíri (abuszíri) templom szelleme egy könyvet tartó, szerzeteshez hasonlóan öltözött fehér sejk, vagyis Imhotep. A „Csodák Városá"-nak minden kapujában egy szerzetesnek a szobra állt, aki kezében la-

lostor egyik kápolnájában fennmaradt egy freskó, mely a kezében könyvet szorító Apa Jeremiást ábrázolja (18. kép).[266] Ebben az alakban könnyen Hermészt ismerhették fel.

A két királynak, Diocletianusnak és Philipposznak az említése a „hitelesítő apparátus" szerves tartozéka. Philipposz gyakran megjelenik ilyen minőségben.[267] Valószínűleg Nagy Sándor apját kell sejtenünk alakja mögött, mert ő volt a leghíresebb Philipposz nevű uralkodó. Ő szerepel egy, a Tralleszi Phlegonnál és az újplatonikus Proklosznál (Kr. u. 410–485) megtalálható elbeszélés „hitelesítő apparátus"-ában is[268]: a Goethe „Korinthoszi menyasszony" című költeményének is alapjául szolgáló, csodás feltámadástörténet állítólagos forrása a Philipposz királyhoz intézett levél, melyben egy városi hivatalnok beszámol az eseményről.

A király – itt Philipposz – érdeklődése az ismeretlen nyelvű felirat, vagyis a régmúlt titkai iránt, szintén széles körben elterjedt, irodalmi toposz. Al-Qudá^{c}í történetéhez hasonlót beszél el az örmény Khorenei Mózes (Kr. u. 4. század) is. Örményországról szóló munkájában elmondja, hogy Válárság örmény királyt nagyon érdekelte az ország régi történelme, ezért elküldött egy Már Ábász nevű férfit Ninivébe, hogy vizsgálja át az ottani levéltárat, hátha talál valamilyen Örményországgal foglalkozó könyvet. Már Ábász valóban felfedezett egy görögül írt munkát, melynek bevezetője elmondta, hogy Nagy Sándor parancsára fordították le kaldeus nyelvből görögre, s tartalmazza a régiek eredetét és az elődök történetét. Már Ábász kiválogatta az örményekre vonatkozó részeket, és ezeket elvitte Válársághoz. A király a könyvet palotájában őriztette, és egy részét oszlopra vésette. Khorenei Mózes még hozzáteszi, hogy ő is felhasználta ezt a könyvet munkájához.[269]

A két kopt fivér története, akik a feliratot lefordították Phillipposznak, a keresztény hatást mutatja, mely megpróbálta összekapcsolni Egyiptomot Noé özönvizével. Itt irodalmi szempontból egészen szellemes megoldást láthatunk: az egyiptomi, akinek a két testvér leszármazottja, nem más, mint

---

pot tartott, melyre egy tudomány volt felírva (uo., 266. old.).

[266] Quibell: i. m., II. köt., Pl. LX. A kolostor feliratain leggyakrabban Apa Jeremiáshoz fohászkodnak, és mellette sűrűn szerepel egy Énókh nevű szerzetes is (uo., III. köt., 27. old. és skk).

[267] Lásd a 256. jegyzetet.

[268] E. Rohde: *Rheinisches Museum für Philologie*, 32, 1877, 329. old. és skk.

[269] V. Langlois: *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie*, II. köt., Paris, 1869. Magyar ford.: Szongott Kristóf: *Nagy-Örményország története*, Szamosújvár, 1892. 22. old. és skk.

Philemón, a Szúríd-legenda főpapja.[270] A keresztény kompilátor arra használja Philémón alakját, hogy biztosítsa az egyiptomi kultúra időbeni kontinuitását, és különösen ügyes, hogy Philémón utódaival fejteti meg a Szúríd-történetet elbeszélő feliratot.

Az *álmok magyarázata*

A legenda maga két részre osztható: a keretelbeszélésre és a jóslatra. A kerettörténet tartalmát az egész ókori Közel-Keleten elterjedt és népszerű álomlátás–álomfejtés motívum alkotja.[271]

Xiszuthrosz és egyes változatok szerint Hermész is álmában kapta a figyelmeztetést az özönvíz jöveteléről. Szúrídhoz hasonlóan két álma volt József fáraójának, s emiatti aggodalmában ő is magához hívatta a bölcseket, hogy fejtsék meg az álmait.[272] Énókh szintén álomvízióban szerzett tudomást az özönvízről, és ebben a vízióban már részben megvannak a Szúríd-legenda álmaiban is fellelhető, tipikus, apokaliptikus közhelyek (az ég összedől és lezuhan a földre, a földet nagy mélység nyeli el, a hegyek egymásra kerülnek). Szúríd Philemónjához hasonló szerepet tölt be Énókh nagyapja, Mahalalél is, aki megmagyarázza Enókhnak az álom értelmét.[273]

A Szúríd-legenda színhelye, Amszúsz a hagyomány szerint az özönvíz előtti Egyiptom uralkodóinak székhelye volt,[274] és ez a város kétségkívül Memphisszel azonosítható.[275] A legendának e területtel való összekapcsolása nem lehet véletlen, mert itt régi hagyománya volt az álomfejtésnek. A memphiszi Szarapieion lakóinak életében is szerepet játszottak az álmok: a szent Ápisz bikák halotti templomának szerzetesi életet folytató papjai (a *katokhoi*) az Kr. e. II. században álmokon keresztül érintkeztek Szarapisszal,

---

[270] Carra de Vaux: i. m., 229. old.

[271] Álomfejtésre: A. L. Oppenheim: *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East*, Transactions of the American Philosophical Society, NS. vol. 46. Philadelphia, 1956; S. Sauneron: *Les songes et leur interprétation dans 1'Égypte ancienne*, Sources orientales 2, Paris, 1959.

[272] Genezis 41, 1–8; lásd még 37, 5–9, ahol József szintélt két alkalommal lát álmot. Dániel is Nebúkadneccar két álmát fejti meg (Dániel könyve 2, 1–45; 4, 1–25).

[273] Lásd előbb a 160. jegyzetet. Második víziójára lásd Énókh II. könyve 85–90 (Charles: *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*, II. köt., 250. old. és skk).

[274] Al-Maqrízí: *Khitat*, Beirut, I. köt., 226. old.

[275] M. Ramzí: *Al-qámúsz al-dzsughráfí* („Földrajzi szótár"), Kairó, 1953–1954, I. köt., 131. old.; P. Casanova: *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, I, 1901, 151. old. és sk.

és a zarándokhely-számba menő szentély körül hivatásos álommagyarázók tanyáztak állandó jelleggel.[276] A Szarapieion közelében voltak az arab leírásokban *Szidzsn Júszuf-nak*, „József börtöné”-nek nevezett épület romjai, melynek falára arab elképzelés szerint fel volt írva: „Itt fejtette meg József az álmot.”[277] József történetének emléke annyira elevenen élt még az arabok idejében, hogy gyakran elzarándokoltak „börtönéhez”, amit Stricker említett cikkében Imhotep templomával azonosít. Egyiptom történetének késői korszakában, mikor a régi bölcsesség tisztelete általánossá vált, Dzsószer fáraó hajdani főminiszterét és építészét istennek kezdték tekinteni. Imhotep, akit az egyiptomi görögök Aszklépiosszal azonosítottak, deifikálása után különösen, mint a gyógyítás és jóslás istene lett híressé, és Thoth számos attribútumát elnyerte. Itt, az észak-szaqqarai nekropolisz közelében kezdett a híres angol egyiptológus, Emery professzor ásatásokat, hogy megtalálja Imhotep templomát, az Aszklépieiont és Imhotep sírját.[278] Ásatásai során feltárt egy Ptolemaiosz-kori kápolnát, ahol görög és démotikus osztrakonokra bukkant, közöttük álomszövegekre és egy Hermész Triszmegisztosznak tulajdonított orákulumra. A jóslatot egy Hórusz nevű pap kapja Hermésztől, majd ő intézi levél formájában az ország uralkodóihoz. Thoth nevének gyakori előfordulása a szövegekben jelzi, hogy az ő jóshelyéről van szó, melynek fontosságára jellemző, hogy fáraóknak adtak orákulumot.[279] Imhotep, Thoth–Hermész és József alakjának orákuláris-álomfejtő aspektusa a motívum időbeli, folyamatos továbbélésének kifejezője.

Szúríd és Philémón álmainak tartalma megérdemli a közelebbi elemzést. Szúríd hallgat arról, milyen körülmények között kapta látomását, Philémón viszont elmondja, hogy álmában az Amszúsz közepén levő torony tetején volt a királlyal együtt.[280] Hasonló alaphelyzetben játszódik egy Ptolemaiosz-kori álomtörténet is. A memphiszi Szarapieion egyik lakója, Ptolemaiosz levélben megírja két álmát barátjának. A másodikat azzal vezeti be, hogy azt

---

[276] U. Wilcken: Urkunden der Ptolemäerzeit. Berlin – Leipzig, 1927, 52. old. és skk.

[277] Al-Qazwíní: i. m., 122. old.

[278] Az ásatások eredményéről a *The Journal of Egyptian Archeology*, 51–53. kötetében számol be.

[279] W. B. Emery: *The Journal of Egyptian Archeology*, 52, 1966, 3, 5. old. Az orákulumra lásd T. C. Skeat – E. G. Turner: i. m., 199. old. és skk (vö. elöbb: 101. jegyzet). A 247–248. jegyzetben megadott változat szerint Szúríd álomlátásának színhelye Asmun, vagyis Hermupolisz, és Hermész városának papjaként jelenik meg Philémón is.

[280] Szúríd egyik elődje, Sarbáq egyszer szintélt azt álmodta, hogy torony tetején volt, és nagy madár csapott le rá, hogy elragadja, de elhibázta. Felébredve, a papok főnökével megmagyaráztatta az álmokat (Carra de Vaux: i. m., 191. old. és sk).

álmodta, Alexandriában van egy nagy torony tetején, egy öregasszony társaságában, és kiáltozó tömeget lát északra és keletre.[281]

A világváros Alexandriában gyakoriak voltak a toronyházak.[282] A leghíresebb alexandriai torony az Kr. e. III. században épített Pharosz volt, csúcsán valószínűleg Ízisz Pelagianak, a hajózás patrónusának szobrával (19. kép).[283] Emléke állandóan foglalkoztatta az arab szerzőket is, akik a világító tornyot háromemeletesnek képzelték el: az alsó része négyszögletes, a középső nyolcszögletes, a felső kerek volt (20. kép).[284] A legenda szerint tetejére egy tükröt helyeztek, melyben észre lehetett venni a tenger felől közeledő ellenséget. A nevezetes tükör állítólag al-Walíd kalifa (705–715) uralkodása idején semmisült meg. A bizánci császár ugyanis cselből elküldött valakit az arabokhoz, aki azt állította, hogy szeretne áttérni az iszlám hitére. Megkedveltette magát a kalifánál, és elmesélte neki, hogy Nagy Sándor kincsei az alexandriai Pharosz alatt vannak elrejtve. A hiszékeny uralkodó ekkor leromboltatta a világítótorony felét, hogy megtalálja a remélt kincseket, és eközben a tükröt is használhatatlanná tették.[285]

Ez a legenda a középkori Európában is visszhangra talált a Vergiliusnak tulajdonított csodás tükör történetében. A 13. századi *Roman des sept sages* így beszéli el pusztulását: Egy idegen király – magyar, karthágói, német

---

[281] Wilcken: i. m., I. köt., 360. old.

[282] W. Weber: *Die ägyptisch–griechischen Terrakotten. Berlin*, 1914, 252. old. és skk.

[283] M. Dutilh: *Bulletin de l'Institut Égyptien. Troisième Série*, N° 8, 1897, 24. old és skk.

[284] Al-Qaíszí: i. m., 70. old.

[285] Uo., 71. old. (e részlet szerint a történet korábban, Egyiptom arab meghódítása idején esett meg), 227. old. és sk. Lásd még: Al-Qazwíní: i. m., 98. old.; Al-Maqrízí: i. m., I. köt., 273. old. és skk. A Pharosz és a tükör említése az arab forrásokban az alexandriai tudomány hatásának tulajdonítható. A gyújtó tükrök alkalmazása régi eredetre tekint vissza, ismeri már a görög geometria is. Arkhimédesz szintén tükrökkel gyújtotta fel a római hajókat Syracuza kikötőjében. A görög és különösen az alexandriai tudományos tapasztalatok adtak tápot a kopt Egyiptom legendáinak. Az alexandriai tudománnyal hozható összefüggésbe az arabok által sűrűn emlegetett mozgó szobrok (valójában hidraulikus szerkezetek) leírása, sőt az a kancsó is, mely vízzel tele ugyanannyit nyom, mint üresen (lásd a 28. jegyzetet). Az alexandriai tudomány továbbélésével foglalkozik: Berthelot: *Journal des Savants*, 1899, 242. old. és skk, 271. old. és skk. Különösen Hérónnak (Kr. e. II–I. sz.) a mechanikával, pneumatikus gépekkel és automatákkal foglalkozó művei fejtettek ki nagy hatást. „Mechaniká”-ja elveszett, de Qusztá ibn Lúqá, 862–866-ban készített arab fordításában fennmaradt. [Lásd: Carra de Vaux: *Journal Asiatique*, 9e Série, 1893, I, 386. old. és skk; II, 152. old. és skk, 420. old. és skk.]

vagy apuliai –, aki a rómaiak igáját nem akarta elviselni, felbérelt három lovagot, hogy tegyék tönkre Róma híres tükrét. A lovagok Rómába mentek, több helyen aranyat ástak el, és kincskeresőknek adták ki magukat. A kapzsi császár próbára akarta tenni művészetüket, mire kiásták neki a saját aranyukat. Ezután elmondták az uralkodónak, hogy a nevezetes tükör talapzata alatt hatalmas kincs rejtőzik, és a rászedett császár megbízta őket ennek a megszerzésével. A lovagok lerombolták a talapzatot, fa-támasztókat helyeztek a tükör alá, és az egészet meggyújtották. A tükör ezer darabra törött, ők meg az éjszaka leple alatt elmenekültek a városból. A feldühödött rómaiak büntetésből folyékony aranyat itattak császárukkal.[286]

Amszúsz tornya minden bizonnyal az alexandriai Pharosz emlékét őrzi, hiszen Szúrídról is azt mesélték, hogy készített egy érctükröt, melyben látta a világ összes klímáját, és ezt a tükröt az Amszúsz közepén álló réztorony tetejére helyezte. Szúríd és Philéinón két első álma, csakúgy, mint a két második, fő vonásaiban megegyezik. Az ég lezuhanása a földre tipikus apokaliptikus közhely – láttuk már Énókh álomvíziójában. Ez a gondolat, mely megvan a késői császárkorban és a kopt gnózisban is, Egyiptomban nagyon régi eredetű. Azokra a korai világvég-elképzelésekre nyúlik vissza, melyek szerint a világ vége a világ teremtésének fordított aktusa, vagyis az ég és a föld egyesülése.[287] A teremtés idején ugyanis Su, a levegő istene az ég és a föld szétválasztásával szüntette meg az ősállapotot. Megjelenik a motívum az Ozirisz mítoszban is: a halott Ozirisz örökségéért vetélkedő Hórusz és Szeth küzdelmében az istenek Hórusz javára döntenek, mert Neith, az istenanya azzal fenyegeti őket, hogy ellenkező esetben az ég lezuhan a földre.[288]

A Szúríd-legendában a sajátosat az jelenti, hogy egyes változatokban az ég – illetve a Hold – nő alakjában száll le a földre.[289] Az eget az egyiptomiak női lényként fogták fel, szemben a férjeként vagy fiaként szereplő Napistennel. Az ég istennője Nut, aki ábrázolásokon, miközben lába és keze a földet érinti, testének ívével az eget szimbolizálja (21. kép), és akinek ismeretes Oziriszt védő, szárnyas alakban való megjelenése is.[290] Nut tisztelete azonban mindvégig korlátozott maradt Egyiptomban.

Az ég és a Hold asszonyalakja inkább Íziszre emlékeztet (23. kép). Az Kr. u. 2. század végén ő lett Egyiptom legfontosabb istennője, és számos

---

[286] Comparetti: i. m., 257. old.
[287] Kákosy: *Acta Antiqua*, II, 21, 23. old. és sk.
[288] A. Erman: *Die Religion der Ägypter*, Berlin – Leipzig, 1934, 76. old. és sk; Dobrovits: i. m., 78. old.
[289] Lásd előbb a 246. jegyzetet.
[290] Erman: i. m., 62, 219. old.; F. Boll: *Sphaera*, Leipzig, 1903, Taf. IV.

más jelző mellett elnyerte az „Ég úrnője”-címet is. Philae szigetén, ahol kultusza jóval túlélte a kereszténység győzelmét, neve egy feliraton így hangzik:

„Abaton úrnője, Philae úrnője, minden déli idegen föld úrnője, Ré szeme, az ég úrnője, minden istennő vezére, erős Thébában, nagy Denderában, nagy Menphiszben.”[291]

Égistennő minőségében több égitesttel azonosult: megtették a Szóthisz (Sirius) csillag úrnőjének, és görög tanúságok szerint a Szűz csillagzatban is testet öltött.[292] János apokalipszisében az ég asszonya,

„…aki a napba vala öltözve és lábai alatt vala a hold és az ő fejében tizenkét csillagból korona” (22. kép),

és aki leszáll a földre, s szárnyasan menekül az őt üldöző sárkány elől,[293] a Virgo caelestis-szel, a Szűz csillagképpel azonos, és alakja Íziszre megy vissza.[294] Apuleius „Aranyszamará”-ban a főszereplő Lucius Íziszhez fohászkodik, hogy szabadítsa meg szamáralakjától, és imájában *regina coeli*nek, az ég királynőjének nevezi az istennőt. Luciusnak ezután álmában megjelenik Ízisz:

„…homloka fölött, középütt, körlap szórja ragyogó fényét, mint tükör, vagy inkább, mint a Hold jelképe”, *köpenye* „beszegett szélén és egész felületén tündöklő csillagokkal volt telehintve, amelyeknek kellős közepén a teli hold árasztotta lángoló fényét”.[295]

---

[291] Erman: i. m., 435. old. és sk; Ed. Meyer: W. H. Roscher: *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig, 1890, II/I. köt., 360, 362, 364.old.; Roeder: Pauly – Wissowa: *Realenzyklopädie*, IX. köt., 2091. old. és sk.

[292] Diodórosz I. 27; BONNET: i. m., 329. old.; W. Drexler: Roscher: i. m., II/I. köt., 436. old.; Boll: i. m., 209. OLD.

[293] János Jelenései 12, I, 14.

[294] Boll: *Aus der Offenbarung Johannis*, 98. old. és skk.

[295] Apuleius: Met. XI. 2, 4. Magyar ford.: Révay József: *Az aranyszamár*, Budapest, 1959, 334. old. és skk. Íziszt számos gemmán csillagok veszik körül. Egy ábrázoláson a fentről leszálló Ízisz körül öt csillag látható (W. Drexler: Roscher: i. m., II/I. köt., 434. old. és skk).

A klasszikus szerzők gyakran nevezik Íziszt a Hold istennőjének, és szívesen állítják szembe vele Oziriszt, mint a Nap istenét.[296] Ízisznek Holdistennőként való felfogása görög magyarázat, a görögök tévesen értelmezték az Ízisz fején látható tehénszarvakat és napkorongot, mert azt hitték, hogy ezek a holdsarlót és a holdkorongot jelképezik.[297] Valójában Ízisz ezeket a szimbólumokat még az Újbirodalom idején egy másik égistennőtől, Hathortól vette át, akit tehénalakban, Nappal a szarvai között ábrázoltak.[298] Az asszonyalakban leszálló ég elképzeléséhez azok az Ízisz-ábrázolások is hozzájárulhattak, amelyeken az istennő szárnyasan jelenik meg, akár mint Ozirisz védője, akár, mint egyszerűen egy halott védelmezője, Ozirisz nélkül.[299] Az Ozirisz-mítosz szerint, mikor Széth megölte Oziriszt, Ré leküldte a sakálfejű Anubiszt, hogy temesse el. Anubisz leplekbe csavarta a halott istent, Ízisz azonban szárnyaival levegőt támasztott, és életre-keltette Oziriszt.[300] Ízisz így vonult be a halotti szertartásokba is, és szarkofágok falain gyakran látható kiterjesztett szárnyakkal védelmezően álló képe.

A csillagok lezuhanása, az ég elsötétedése és az emberek menekülése szintén kedvelt, apokaliptikus toposzok. János apokalipszisében a szerző azt írja, hogy amikor a Bárány a hatodik pecsétet felnyitotta, nagy földindulás támadt, a Nap elfeketült,

„…és az ég csillagai a földre hullának, miképpen a fügefa hullatja éretlen gyümölcseit, mikor nagy szél rázza. És az ég eltakarodék, mint mikor a papirusztekercset összegöngyölítik; és minden hegy és sziget helyéből elmozdíttaték”, *s a föld lakosai* „elrejték magokat a barlangokba és a hegyeknek kősziklái ba.”[301]

---

[296] Diodórosz I. II; Waddell: i. m., Fr. 82–83., 196. old.; Bonnet: i. m., 472. old. Vö. még Carra de Vaux: i. m.. 179. old., ahol szó van egy lápislazuli kupoláról, melynek csúcsán a Nap és a Hold képe látható férfi és nő alakjában.

[297] Bonnet: i. m., 328. old.; Drexler: Roscher: i. m., II/I. köt., 437. old. és sk. Ízisz szimbólumainak félreértése okozta a szír Astarténak Holdistennőként való felfogását is (Meyer: Roscher: i. m., I. köt., 652. old. és sk).

[298] Bonnet: i. m., 329. old.

[299] Erman: i. m., 73. old.

[300] Erman: i. m., 73. old.

[301] János Jelenései 6, 12–15. A csillagok lezuhanására 1ásd még uo. 8, 10; 9, 1; 12, 4; Márk 13, 25; Dániel 8, 10; Oracula Sibyllina V. 512–530 (Charles: i. m., II. köt., 406. old.). A motívum elemzésére: Boll: i. m., 103. old. és sk. Az ég elsötétedésére lásd: Ézsaiás 13, 10; Máté 24, 29; Márk 13, 24.

A Koránban is szó van a Nap elsötétedéséről, a csillagok lezuhanásáról és a hegyek megmozdulásáról, mint a világvége jeleiről.[302] Philémón álmában a csillagok „különféle alakú és különböző képekben" hullanak a földre, és ez a kifejezés arra utal, hogy a csillagok lezuhanását szemléletesen azokban az alakokban képzelték el, amelyekben az égitestek a különböző állatöv ábrázolásokon, mint például a híres denderai zodiacuson (24. kép) megjelennek.[303]

A fehér madarak képében leszálló és az embereket két nagy hegy közé dobó csillagok motívumát valószínűleg az egyiptomi lélek-madárral, a bámadárral kell kapcsolatba hoznunk. A néphit halottak lelkek látta a csillagokban, mert egyiptomi felfogás szerint az embernek (a *ká*-tól különböző aspektust kifejező) lelke, a *bá*[304] a halál után elválik a testtől és felszáll az égbe, ahol a Napisten vagy az ég istennője csillagot csinál belőle.[305] A *bá* az ábrázolásokon emberfejű madárként jelenik meg (25. kép), és leginkább a sólyomhoz, Hórusz kedvenc alakjához hasonlít.[306] Az emberi lelkek és a csillagok közötti szoros kapcsolatot jelzi az is, hogy a madarat ábrázoló hieroglifát egyaránt használták a halottak lelkének (*bá*) és a csillagoknak (*báu*) a jelölésére.[307] A legendákban szereplő madarak fehér színe az égi fényt jelképezi. Gyakori volt ez a szimbólum a Római Birodalomban – keleten és nyugaton – János apokalipszise keletkezésének korában: a fehér szín fejezte ki az égi világhoz tartozást, a tisztaságot, az isten segítségével elért győzelmet.[308]

A csillagoknak halottak lelkeiként való felfogása megtalálható a primitív népeknél és a hellén világban is: néhány mesehős, mint Perseus és Andromeda így vitetett a mennybe hőstetteinek jutalmául, és vált csillagképpé. A

---

[302] Korán 81, 1–3; 82, 1–2.

[303] A „különféle alakú és különböző képekben" földre hulló csillagok párhuzamára vö. Oracula Sibyllina III. 83–84: „És az egész égbolt különböző alakjaiban az isteni földre és a tengerre fog zuhanni…" (Charles: i. m., II.. köt., 380. old.).

[304] Az egyiptomi lélek-fogalomra: Kákosy: *Varázslás az ókori Egyiptomban*, 14. old. és skk.

[305] Erman: i. m., 210. old. és skk. Az elképzelés továbbélésére lásd: Carra de Vaux: i. m., 251. old., ahol szó van Búdásír királyról, akiből az égitestek csillagot csináltak.

[306] Bonnet: i. m., 77. old.

[307] A. Erman – H. Grapow: *Das Wörterbuch der Ägyptischen Sprache*, Berlin, 1955, I. köt., 410. old. és sk, 413. old. és sk. A madár hieroglif ugyanakkor, isteneket és istenék lelkét is jelöli. Vö. még Horapollon II, 1.

[308] A. Feuillet: *Zeitschrift für neritestamentliche Wissenschaft*, 57, 1966, 238. old. és sk. Vö. János Jelenései 6, II; 7, 9–13; 14, 14 stb. Az emberek ellen támadó madarakra: vö. Jeremiás 15, 3.

Kr. u. 1. századra az elképzelés széles körben elterjedt a Római Birodalomban.[309]

Az emberek felett összezáródó, két nagy hegy látomása feltehetően szintén a fáraókori Egyiptomba vezethető vissza. A piramis-szövegek világvégfelfogásában a folyó két oldalán levő hegynek, a folyó két partjának az egyesülése a világ megsemmisülését jelenti,[310] és lehetséges, hogy erre történik utalás legendánkban is.

A Philémón álmában szereplő, égből leszálló emberekkel kapcsolatban, akik a földi embereket vasbotokkal ütötték, ismét János apokalipszisére kell utalnunk, ahol a motívum gyakran előfordul. Krisztus fehérbeöltözött és fehér lovakon ülő mennyei seregek kíséretében jelenik meg, hogy karddal verje a pogányokat, és „vasvesszővel" legeltesse őket.[311]

Szúríd imája a Napisten templomában, Philémón és Szúríd segélykérése a Naptól az egyiptomi napkultusz hatását tükrözi.[312] A Naphoz fohászkodó király és a főpap kéztartása (26. kép) jellegzetesen egyiptomi. Az álommagyarázás és a papok szerepének hangsúlyozása is az egyiptomi környezetre vall. Az álomfejtők különösen nagy jelentőségre tettek szert a Ptolemaioszkorban. Amikor I. Ptolemaiosz Szótérnak (Kr. e. 306–285) álmában megjelent a Fekete-tenger melléki Szinópéban álló Pluto szobor képe, és arra kérte az uralkodót, hogy szállíttassa Alexandriába, Manethón és egy kollegája magyarázta meg a látomás értelmét: a szoborkolosszus valójában az egyiptomi Szarapiszt, a meghalt, szent Ápisz bikát (Ozirisz–Ápiszt) ábrázolja.[313] Így került bevezetésre a görögök és egyiptomiak által egyaránt tisztelt Szarapisznak a kultusza, aki a Ptolemaioszok államának főistene lett.

Az álommagyarázás a fő tevékenység azoknak a funkcióknak a sorában is, melyeket Diodórosz az egyiptomi papságnak tulajdonít:

„...általában beszélve, a papok tanácskoznak elsőnek a legfontosabb ügyek fölött, és mindig a király oldalán vannak, némelykor, mint segítői, némelykor, hogy rendszabályokat javasoljanak, instrukciókat adjanak, és

---

[309] F. Cumont: *Astrology and Religion among Greeks and Romans*, New York, 1960, 95. old. és skk.

[310] Kákosy: *Acta Antiqua*, II., 20. old..

[311] János Jelenései 19, 14–15; vö. uo. 2, 27; 12, 5; Zsoltárok 2, 9. Pálnak a Thesszalónikabeliekhez írt II. levelében (1, 7–8) Krisztus angyalok kíséretében száll le az égből és bosszút áll azokon, akik nem ismerik Istent, és nem engedelmeskednek az evangéliumoknak.

[312] A Nap az elrendezett világ ura és fenntartója (Kákosy: i. m. Az „ég megnyílásá"-ra vö. János Jelenései 4, 1; 19, II; Boll: i. m., 17. old.

[313] Waddell: i. m., Fr. 80., 192. old. és skk; vö. Erman: i. m., 384. old. és skk.

asztrológiai, valamint jóslási tudásuk által előre megmondjanak jövőbeli eseményeket is, és a szent könyveikben megőrzött cselekedetek feljegyzéséből kiolvassák a királynak azokat, amelyek hasznosak lehetnek."[314]

Az álomfejtésnek a régi egyiptomi uralkodók életében játszott jelentősége tükröződik a kopt hagyományon alapuló arab leírásokban is. Az arabok szerint a fáraók Egyiptoma 85 tartományból állt, és mindegyikben volt a papoknak egy elöljárója. Ezek közül azt, aki hét éven keresztül a hét bolygó valamelyikét szolgálta, *máhir*-nak (ügyes) nevezték, azt pedig, aki az összes planétának teljesített szolgálatot, *názir*-nak (felügyelő). A *názir* reggelenként megjelent a királynál, leült mellé, azután bejöttek a papok. A *názir* megkérdezte tőlük a csillagok állását, majd ennek alapján tanácsokat adott az uralkodónak a napi teendőket illetően. Ha valami nyugtalanította a királyt, egybehívatta a papokat, hogy segítségére legyenek tanácsukkal.[315]

A Szúríd-legenda alapjában egyiptomi jellegű, de részleteiben a zsidó és keresztény, apokaliptikus irodalomban is párhuzamokkal bíró kerettörténetének fő célja az, hogy a piramisok építését összekapcsolja az özönvíz történetével. Ez legvilágosabban a Philémónhoz intézett felszólításban fejeződik ki: aki meg akar menekülni a pusztulástól, csatlakoznia kell a „Hajó Urához", vagyis Noéhoz.

A kerettörténettel kapcsolatban még egy kérdést kell megvizsgálnunk: ki lehet Szúríd és Philémón? Szúríd a legnevezetesebb uralkodó, a leírások róla beszélnek a legtöbbet, fő tevékenysége a piramisok építése, Egyiptom történeti uralkodói között a gízai, Nagy Piramis építője, Kheopsz volt a leghíresebb. Megkockáztathatjuk azt a feltételezést, hogy Kheopsz alakja jutott be a legendába, és ő rejtőzik Szúríd mögött.

Ezt látszik megerősíteni egy lehetséges névazonosítás is. Manethónnál a IV. dinasztia második uralkodóját Szuphisz-nak hívják, aki nem más, mint Kheopsz.[316] Aphrikanosz, akinél ez a részlet megtalálható, feljegyzi, hogy ő építette a Nagy Piramist, és ő alkotta azt a szent könyvet, melyet hírneve miatt Aphrikanosz is megszerzett. Érdekes módon Aphrikanosz csak Kheopsz – Szuphisszal kapcsolatban emlékezik meg a piramisépítésről, a Szuphisz után következő két uralkodónál ilyesmiről nem esik szó. A Szuphisz nevet a

---

[314] Diodórosz I. 73. A csillagászok, asztrológusok és jövendőmondók hasonló szerepet töltöttek be Mezopotámiában is az asszír és kaldeus királyok udvarában. (B. L. Van Der Waerden: *Anfänge der Astronomie*, Groningen. 251. old. és sk). Vö. Ézsaiás 47, 13.

[315] Carra de Vaux: i. m., 161. old. és skk. Álmokra lásd még: uo., 191. old. és sk, 195, 229. old. stb.

[316] Waddell: i. m., Fr. 14., 46. old.; vö. uo., Fr. 15., 48. old..

fordító vagy másoló könnyen félreolvashatta Szúrídnak, és ez a romlott, görög szóalak szolgálhatott alapul az arab Szúríd névnek.[317]

Kheopsz–Szuphisz alakja ezen túlmenően is alkalmas volt arra, hogy a legenda főszereplője legyen. Halála után és különösen a szaiszi korban istenként tisztelték.[318] Neve alatt misztikus és titkos könyvek voltak forgalomban, ismeretes például egy Kr. u. a 3. századnál nem korábbi alkímiai műve, mely az egyiptomi és zsidó hagyomány találkozását mutatja be, s az aranycsinálás két módját állítja szembe egymással.[319] Bekerült Kheopsz a meseirodalomba is. Ő a főszereplője a Westcar-papirusz már említett történetének, a „Kheopsz és a varázslók"-nak, melyben az uralkodó fiai apjuk szórakoztatására történeteket mesélnek régi varázslók tetteiről, és végül Kheopsz egyik fia, Dzsedefhór egy élő varázslót hív el a királyhoz, aki megjósolja neki dinasztiája végét.[320]

Kheopsznak ezt a késői alakját úgy foghatjuk fel, hogy az Hermész és Szúríd között helyezkedik el, mintegy összekötőkapocsként. Alkímiai iratok szerzőjeként Hermészhez áll közelebb, piramisépítő, valóságos uralkodó jellege viszont inkább Szúrídban él tovább.

A „nyugati" (Khephrén) piramis tulajdonosa Húdzsíb, vagy más olvasatban Hardzsít.[321] Ő Szúríd fivére volt, ugyanúgy, mint Khephrén Kheopszé, más változatok pedig Szúríd fiának teszik meg.[322] Kheopsznak tényleg volt egy fia, az előbbi mesében is szereplő Dzsedefhór, más néven Hórdzsedef, aki éppúgy mesehős lett, mint apja. A Szúríd-legendában előforduló Hardzsít név könnyen származhat ebből a *Hórdzsedef* szóalakból.

A „színes" (Mükerinosz) piramis Karúrasz sírja.[323] Az előbbi – a legendás uralkodók nevei mögött valóságos személyeket kereső – gondolatmene-

---

[317] A Szuphisz név fennmaradt Szaóphisz változatban is (uo. Fr., 17, 218. old.), es ez nem zárna ki egy *Szaoríd* vagy *Szauríd* olvasatot sem. Elképzelhető egy olyan magyarázat is, mely Szuphisz elődjét, Szórisz-t (Sznofru) veszi alapul. Ebben az esetben a Szúríd névnek egy *Szóríd* olvasatát kellene feltételeznünk, mély azt jelentené: „Szórisz leszármazottja".

[318] Wiedemann: i. m., 463. old.

[319] Berthelot – Ruelle: i. m., 213. old. és sk.

[320] Lásd előbb a 94. jegyzetet és Erman: *Die Literatur der Ägypter*, Leipzig, 1923, 64. old. és skk.

[321] Carra de Vaux: i. m., 218. old., 2. jegyz.

[322] Uo., 218. old.; Wiet: i. m., 68. old.

[323] Más változatok szerint Afrúbín-é [Ad-Dimasqí: *Nukhbat ad-dahr* („A kor szemelvényei")], kiadta: Mehren: *Cosmographie. Copenhague*, 1874, 33. old.). Karúrasz neve egyébként nem szerepel a Carra de Vaux által lefordított munka királylistájában.

tet folytatva, Karúrasznak Mükerinosszal kell azonosnak lennie. Ezt a névazonosságot alátámasztja, hogy a görög *Mükerinosz*, vagy annak valamely alakváltozata a többszörös átírás következtében Karúrasz-szá romolhatott.

Philémón kilétét nem lehet felderíteni.[324] A hagyomány őt teszi meg Egyiptom ősi bölcsességének örökösévé és továbbadójává. Habár Szúríd az özönvíz előtt 300 évvel uralkodott, Philémón jelenik meg főpapként az utolsó özönvíz előtti király, Far^{c}án uralkodása alatt is. Philémón, gyermekei és hét tanítványa kíséretében elment Noéhoz, aki magával vitte a bárkára. Lányát feleségül adta Micrajimhoz, Noé fiának, Hámnak az unokájához (a legenda Micrajiin és Hám közé még beiktatja Baiszart is), majd az özönvíz után Micrajimmal együtt visszatért Egyiptomba, és feltárta előtte az ország kincseit. Megtanította neki a templomok írásának és a kövekre vésett feliratoknak az olvasását, felfedte az arany-, türkiz- és smaragdbányák helyét.[325] Philémón személye biztosítja az egyiptomi tudományok folyamatosságát és továbbélését az özönvíz után is: nem volt elég, hogy Szúríd felíratta és elrejtette a tudományokat, kellett valaki, aki meg is tanítja azokat az özönvíz utáni embereknek. Habár Philémónt nem tudjuk senkivel sem azonosítani, alakja mégis a valóságban gyökerezik, típusa azoknak a tudós egyiptomi papoknak, akik érdeklődtek az ország régi történelme iránt, és akiknek legismertebb alakja II. Ptolemaiosz Philadelphosz bölcs papja, Manethón volt.

Az egyiptomi típusú prófécia a papok jóslatában

A Szúríd-legenda második részét alkotja a tulajdonképpeni jóslat. Ez kétféle típust kever magában: az egyiptomi jellegű próféciát (az országot sújtó szerencsétlenségek, idegen hódítók betörésének stb. kinyilvánítása), és a kettős (víz–tűz) kozmikus katasztrófa mezopotámiai–sztoikus tanát. A logikus az lenne, ha a szerző előre venné az Egyiptomot érő szerencsétlenségek leírását, és csak ez után, mindezek betetőzéseként következne a kozmikus katasztrófák bejelentése. A szerző azonban kompilált, és saját szempontjai szerint csoportosította a kiválasztott anyagot. Fő célja ugyanis a piramisok építése és

---

[324] A *Picatrix* az asztrológiai mágiával foglalkozó filozófusok között Kronioszt, Iflímúnt és Agathodaimónt említi. Ez az Iflímún azonos a Szúríd-legenda Philémónjával [Plessner (ford.): *Picatrix, Das Ziel des Weisen*, London, 1962, 340. old., 2. jegyz.]. Vö. Ibn Al-Qiftí i. m., 60. old., ahol a fiziognomikus Polemont nevezik Iflímún-nak.

[325] Carra de VAUX: i. m., 229. old. és skk.

a kozmikus katasztrófák megjövendölése közötti, közvetlen összefüggés hangsúlyozása.

Az egész jóslat legszembetűnőbb párhuzamát az *Asclepius* már röviden említett próféciájában találhatjuk meg. Lássuk most a jóslatot, melyet Hermész Triszmegisztosz intéz Asclepiushoz, a teljességében:[326]

Eljön az idő, amikor úgy tűnik, hogy az egyiptomiak hiába tisztelték isteneiket. Az istenek elhagyják Egyiptomot, idegenek fogják megtölteni földjét. Nem fognak törődni a vallási gyakorlattal, az istenek kultuszával. A szentélyek és templomok hazáját sírok és halottak fogják beborítani.

„Ó Egyiptom, Egyiptom, vallásodból csak mesék fognak fennmaradni, melyek hihetetlenek lesznek saját utódaidnak is, csak a kegyes tetteidet elmesélő, kövekre vésett szavak fognak megmaradni, s Egyiptomot szkíták vagy indusok, vagy ezekhez hasonló szomszédos barbárok fogják lakni."

Az istenség felmegy az égbe, az emberek, elhagyatva, meghalnak mind, és így isten és ember nélkül Egyiptomból sivatag lesz.[327] A véráradatoktól megduzzadt Nílus túllépi partjait, több halott lesz, mint élő. A túlélőt csak nyelvében lehet felismerni, hogy egyiptomi, cselekedeteiben más faj emberének fog tűnni. Az emberek az élettől megfáradva, nem tekintik többé a világot érdemesnek bámulatukra és tiszteletükre. A sötétség kedvesebb lesz a fénynél, meghalni hasznosabb lesz, mint élni, senki sem emeli fel többé tekintetét az ég felé. A vallásost bolondnak fogják tartani, a vallástalant bölcsnek, a dühöngőt bátornak, a legrosszabbat jónak. A törvény szerint fő bűn lesz, ha valaki a szellem vallására adja magát. Új jogot teremtenek és új törvényeket. Az istenek elválnak az emberektől, csak a gonosz angyalok maradnak, akik az emberekkel keverednek, és erőszakkal minden rosszra kényszerítik az embereket. A tenger elveszti egyensúlyát, nem lehet többé hajózni rajta. A csillagok megállnak az égen. Minden isteni hang hallgatásra kényszerül, a föld gyümölcsei megrohadnak, a föld elveszti termékenységét, a levegő elzsibbad. Ez lesz a *senectus mundi*, a világ öregkora, melyet a vallástalanság, rendetlenség és minden jó összezavarodása fog jellemezni. Végül

---

[326] Lásd előbb a 142. jegyzetet A prófécia elemzésére: Nock – Festugière: i. m., II. köt., 288. old. és skk, 379. old. és skk; Doresse: *Les livres secrets des gnostiques d'Égypte*, 260. old. és skk; Scott: i. m., I. köt., 60. old. és skk; J. Kroll: i. m., 168. old. és skk; az *Oracula Sibylliná*-val való kapcsolatra: Scott – Ferguson: i. m., IV. köt., x. old. és skk, 416. old. és skk.

[327] Szó szerint: *Aegyptus deo et homine viduata deseretur*. Feltűnő *az* arab szöveg kifejezésének hasonlósága: *...(al-biládu) takhlú min ahlihá...* (Graefe: i. m., 4. old.).

az isten özönvízzel vagy tűzzel, vagy fertőző betegségekkel el fogja pusztítani az egész gonoszságot, visszahelyezi a világot korábbi állapotába, és létrejön a *(re)genitura mundi,* a világ újjászületése.

Az Asclepiuséhoz hasonló próféciát találunk a zsidó *Oracula Sibyllinában* is. E zsidó jóslatok szerzőinek célja isten egyedülvalóságának hirdetése, elítélik a pogány bálványimádást, és különösen Egyiptom vallása ellen lépnek fel élesen. Az emberek tudatlansága és bűnei borzalmas pusztítást fognak hozni a világra, amikor isten ítéletet tart felettük – hirdetik. Megtaláljuk az *Oracula Sibylliná*-ban a föld üressé válásának a gondolatát,[328] és az idegen hódítók betörésének motívumát is:

„...és jön Ázsiából egy hatalmas király, egy tüzes sas, aki elsötétít minden országot, lábbal és lóval, feltör mindent, és szerencsétlenségekkel tölt meg mindent, leveri Egyiptom királyságát, és elvive mindent, a tenger széles tükrén fog lovagolni...”.[329]

Az *Oracula Sibyllina* V. könyve (Kr. u. 2. század) különösen alkalmas az *Asclepius*-szal való összevetésre. A szerző megjósolja Memphisz nyomorúságos állapotát, a város gyászbaborulását. Az emberek isten helyett köveket fognak imádni és állatokat, olyan istenségeket fognak tisztelni, akik nem beszélnek, nem értenek, és nem hallanak, s halandó emberek kezeinek köszönhetik létezésüket. Alexandriát és gonosz mesterségekkel foglalkozó lakosait a perzsák fogják elpusztítani, Szüénét (Asszuán) egy etióp hős fogja lerombolni, Teukhirát (Küreneikában) indusok fogják lakni. Isten végül a sok földi gonoszságot tűzvésszel és özönvízzel semmisíti meg, a katasztrófa után azonban a világ újjászületik.[330]

Az *Asclepius*-ból megismert prófécia-típust régi eredetre lehet visszavezetni Egyiptomban. Azoknak az ún. álpróféciáknak a csoportjába tartozik, amelyek az Első átmeneti kortól (Kr. e. 2200–2060) kezdve jelennek meg, ha Ipuwer intelmeit[331] is közéjük számítjuk bizonyos fenntartásokkal. Ezeknek az álpróféciáknak a tartalma azonos sémára épült: a nemzeti szerencsétlenség korszakai után leírták az univerzális zűrzavar képét, az istenek által elhagyott Egyiptomot, végül az új uralkodó által helyreállított rendet. Az

---

[328] Oracula Sibyllina III. 273–283; Charles: i. m., II. köt., 383. old.
[329] Oracula Sibyllina III. 611– 618; Charles: i. m., II. köt., 389. old.
[330] Oracula Sibyllina V. 60–110, 115–118, 194–195, 206–213; CHARLES: i. m., II. köt., 398. old. és skk.
[331] Erman: i. m., 130. old. és skk. Tulajdonképpen nem jóslatról van szó, mert Ipuwer a tényleges helyzetet festi le.

ilyen orákulumokat persze már a megjósolt, megváltást hozó király uralomra lépte után alkották.[332]

Az álpróféciák legrégebbikei közé tartozik Noferti jóslata és Khakheperre-Szeneb panasza a XII. dinasztia idejéből (Kr. e. 2000–1785). Noferti próféciájában a bölcs Sznofrunak festi le a délkeleti Delta nyomorúságát, és megjósolja, hogy oltalmazója fog támadni I. Amenemhat személyében (Kr. e. 2000–1970). A szerző ennek a királynak a kortársa lehetett. A jóslat jellemző egyiptomi jelenettel kezdődik, a király a jövőt akarja megtudni. A prófécia szomorú képet ad az országjról: az egész föld elpusztul, senki sem törődik vele, senki nem beszél, senki nem sír. A Nap elhomályosul, és nem fog fényleni, Egyiptom folyója kiapad, a déli szél felszárítja az északit. Ázsiaiak jönnek be Egyiptomba, az emberek egymást fogják gyilkolni. Végezetül jön egy király délről, Ameni (I. Amenemhat), aki elől az ázsiaiak és a líbiaiak megfutamodnak, és az igazság helyreáll.[333]

Khakheperre-Szeneb panaszát II. Szeszósztrisz (Kr. e. 1906–1888) idejében írja. Elmondja, hogy az ország zűrzavarban van, pusztasággá válik, az istenszobrokat elrabolják, a gyász mindenhová elér, a városok és falvak sírnak.[334]

Az Kr. e. I. évezred politikai zűrzavaraival különösen alkalmas volt a homályos tartalmú próféciák terjedésére. Ennek a kornak ismert jóslatai közé tartozik a „Bárány próféciája", a „Démotikus Krónika" és a „Fazekas jóslata". Népszerűségüket annak köszönhetik, hogy jobb jövőt ígérnek az egyiptomiaknak. A görög és római elnyomás súlyos megpróbáltatást jelentett a lakosság számára, és az ellenállás reménytelenségét látva, olyan jóslatokból próbáltak erőt meríteni, melyeket különböző hódítókra lehetett alkalmazni.[335]

A démotikus papirusz, melyen a „Bárány próféciája" fennmaradt, Augustus korából származik. A szöveg elmondja, hogy Bokhorisz király uralkodása alatt (Kr. e. 720–715) egy bárány szerencsétlenségeket jövendölt Egyiptomnak. Megjósolta, hogy az istenek szentélyeit idegen országba viszik, és Egyiptom városai sírni fognak a súlyos csapások alatt. (Itt valószínűleg az asszír hódításra kell gondolnunk.) Később azonban jóra fordul minden, az igazságosság kora újra eljön, visszakerülnek a szentélyek is. A bárány a jóslat után meghalt, és a királyhoz vitték, aki mumifikáltatta.[336]

---

[332] Doresse: i. m., 262. old.
[333] Erman: i. m., 151. old. és skk.
[334] Uo., 149. old. és skk.
[335] Kákosy: *Acta Orientalia Hung*, 19, 1966, 355. old és sk.
[336] Uo., 344.old. és sk; vö. Waddell: i. m., Fr. 64–65, 164. old. és skk.

A kinyilatkoztatás formáinak tárgyalása során már érintett „Fazekas jóslat", mely egy Kr. u. III. századi papiruszon maradt fenn, így hangzik: A Nílus, hullámaitól megfosztva, égő folyóvá változik. A szerencsétlen földet jogtalanság sújtja, a Nap elsötétül, és a nemző magvakat elrabolják. A nemzetet éhség nyomja, a közelállók között egyenetlenség támad. Egyiptomot ellenségek sanyargatják, idegenek törnek az ország belső részébe. Szíriából egy zsarnok jön az országba. Egyiptomot az istentelenek pusztítják. Ammon istent megtámadják, az ellenségek a földet elnéptelenítik, lakóit idegen földre hurcolják. De szó van már az ellenségek elkövetkezendő vereségéről, a bennszülöttek városa megújul, az ellenfélé megsemmisül. A jövő virágzó lesz. A király az istenek képmásait helyreállítja, és a tengernél fekvő város (Alexandria) védő szellemétől elhagyva, elpusztul. Ezután következik el a Napistentől származó király 55 éves boldog uralma, amikor az élők azt kívánják, hogy a halottak feltámadjanak. A jövendölés után a „Bárány jóslatá"-hoz hasonlóan a próféta itt is meghal, és a király temetteti el.[337] A jóslatban említett idegen hódítók valószínűleg a perzsák, de a befejezés (Alexandria pusztulásának leírása) világosan görögellenes éllel van ellátva.

Az egyiptomi próféciáknak ebbe a hosszú láncolatába illeszthető be a Szúríd-legenda jóslatának az a része, mely az országot érő szerencsétlenségekkel foglalkozik. Ha itt nem is találunk olyan részletes leírásokat, mint a „Fazekas jóslatá"-ban vagy az *Asclepius*-ban, a lényeges elemek közös vonásokat mutatnak: az idegen király, aki leöli Egyiptom népét, elveszi vagyonát, – a király megölésével az ország virágzása visszatér, – invázió a Nílus vidékéről, – a Nílus kiszáradása, – az országot elhagyja a nép, illetve fogságba viszik, végül az a gondolat, hogy minden olyan lesz, mint volt, és az ország újra benépesül. Így az egyiptomi típusú próféciák utolsó példáját nem az *Asclepius*-ban kell látnunk,[338] hanem az arabok által megőrzött Szúríd-legendában.

---

[337] A jóslat szövegét 1. R. Reitzenstein – H. Schabder: *Studied zum antiken Synkretismus*, Darmstadt, 1965, 38. old. és skk. Vö. még Kákosy: i. m., 345. old. és sk; L. Koenen: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 2, 1968, 178. old. és skk. A „Démotikus Krónika" szövegét 1ásd_ W. Spiegelberg: *Die sogenannte Demotische Chronik*, Demotische Studien, Heft 7, Leipzig, 1914; magyarul Harmatta János (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia*, Budapest, 1965, 76. old. és skk (ford. Wessetzky Vilmos). Az egyiptomi próféciákra általában lásd még: Von Gall: i. m., 48. old. és skk; C. C. Mccown: *The Harvard Theological Review*, 18, 1925, 357. old és skk.

[338] Doresse: i. m., 262. old., és Uő: *Des hiéroglyphes à la croix*, 9. old.

Az *Asclepius* jóslatához hasonló leírást Szúríd történetén kívül is találunk az arab forrásokban. Az utolsó özönvíz előtti király, Far^{c}án uralkodásának végét a hagyomány így rajzolja meg: „Far^{c}án, átadva magát gyönyöreinek, továbbment a tévedés és igazságtalanság útján. Elhagyta a templomokat, engedte, hogy elpusztuljanak a föld gyümölcsei, megnövekedjék az igazságtalanság, és megsokszorozódjanak a gyilkosságok. A földművelést abbahagyták, a föld mindenütt terméketlen lett, az emberek egymást gyalázták, és semmiféle lelkiismeret-furdalást nem éreztek emiatt. A templomokat és *birbá*-kat bezárták, kapuikat befalazták. Végül megérkezett az özönvíz, és az eső 24 napig hullott Egyiptomra."[339] Ez a részlet azért is érdekes, mert itt a nemzeti szerencsétlenségek jövendölése megelőzi a kozmikus katasztrófát éppúgy, mint az *Asclepius*-ban.

A jóslat a víz- és tűzkatasztrófáról

A Szúríd-legenda próféciájának legfontosabb része a kozmikus víz- és tűzkatasztrófa kinyilatkoztatása. Már a Hermész-legenda elemzésekor utaltunk arra, hogy ennek a motívumnak az eredete Egyiptomion kívül keresendő, az alábbiakban pedig azt vázoljuk fel, hogyan társították a vízözön és a tűzvész képzetét.

A zoroasztriánus vallás szerint Ahura Mazda fog ítélni jók és rosszak felett, és mindenkit elér megérdemelt sorsa. A fő végrehajtó erő a tűz lesz, amely a jókat megjutalmazza, de a gonoszakat elpusztítja. Zoroaszter eszkatológiájának rendkívüli hatása volt: a tűzítélet eszméje bekerült a sztoa filozófiájába, a gnoszticizmusba, az apokrif apokalipszisekbe, a közép-perzsa *Bundahisn*-be.

A tűzítéletről szóló elképzelések Hellászban már korán megjelentek. Hérakleitosz szerint mindent a tűz fog elégetni. Ez a gondolat nála talán iráni eredetre megy vissza, de új elemet is tartalmaz: a perzsák szent könyvében, az *Avesztá*-ban a tűz csak a rossz embereket pusztítja el, és nem a földet, vagy az egész világmindenséget, Hérakleitosznál viszont kozmikus eseményről van szó. Az utolsó ítélet az *Avesztá-ban* egyszeri esemény, utána következik az örök boldogság korszaka, Hérakleitosznál azonban a világégés visszatérő jelenség. Az ítélő, isteni tűz zoroasztriánus eredetű, de a világégés képzete és periodikus megismétlődése Babilonban került hozzá.[340]

---

[339] Carra de Vaux: i. m., 230. old. és sk.
[340] Waerden: 209. old. és skk.

Az iráni elképzelés feltehetően már az Kr. e. VI. században eljutott Babilonba, ott kombinálódott az özönvíz és a világperiódusok tanával, és innen közvetítődött a görögökhöz. A katasztrófákhoz fűződő iráni eszmék Babilonban az asztronómiával és az asztrológiával is kapcsolatba kerültek. Mindezeknek a tanoknak a kombinálásából származott az egy világperiódust jelentő „nagy év" a világnyár és a világtél, valamint az ezeknek megfelelő tűz- és vízkatasztrófa gondolatával.[341]

Babilonban, az asztrológia és az asztronómia szülőhazájában a csillagászati megfigyelések végzése a mindennapi élet fontos tevékenysége volt. A babiloniaiakat különösen a bolygók tanulmányozása foglalkoztatta. A bolygómozgások szabályszerű ismétlődései alapján megállapították a bolygóperiódusokat, és ezzel a periódus-számítással függött össze szorosan a nagy év fogalma. A bolygóperiódusok viszonyainak szánszerű vizsgálata vezetett ahhoz a felismeréshez, hogy a különböző periódusoknak van egy kiszámítható közös többszöröse, amelynek az időtartama alatt a planéták pályájuk eredeti kiindulási helyére térnek vissza. A bolygóperiódusok megújulását egybekötötték az egész világ megújhodásával, és így született meg a nagy év vagy világév fikciója, mely Babilontól nyugatra és keletre is nagy területen elterjedt.

Censorinus szerint Hérakleitosz nagy éve 10 800 éves periódus volt, más vélemény szerint 180 000 évet tett ki. Mindenesetre mindkét szám osztható 3600-zal (60-szor 60), ami a babiloni eredetre mutat. Rhétoriosz úgy véli, hogy a kozmikus megújulás 1 753 005 év alatt következik be. Az indiai nagy év, a *mahájuga* 4 320 000 évből áll, ami pontosan kétszerese a 2 160 000 éves babiloni világévnek.[342]

A babiloniak úgy képzelték, hogy a világév is felosztható világnyárra és világtélre éppúgy, mint ahogy a rendes évben is megvan a két évszak. A babiloni nyár forró, a Nap elégeti a növényzetet, ezért a világnyárhoz egy tűzvész gondolatát társították, a telet viszont az esőzések és áradások jellemzik, így a világtelet az özönvízzel kapcsolták össze.

Seneca szerint Bérósszosz a planéták bizonyos állásának tulajdonította a katasztrófák bekövetkezését. Úgy vélte, hogy az egész földet elégető tűzvész akkor jön el, amikor a különböző pályákat követő csillagok összejönnek a Rák csillagképben, a vízözön pedig akkor lesz, amikor ugyanezek a csillagok a Bak csillagképben gyűlnek össze.[343] (A Nap június 21-én lép be a

[341] Uo., 211. old.
[342] Uo., 116. old. és skk. A nagy év időtartamára 1ásd még: A. Bouché – Leclercq: *L'astrologie grecque*, Paris, 1899, 39. old.
[343] Lásd előbb a 169. jegyzetet.

Rákba, ekkor kezdődik a nyár, és a tél kezdő napján, december 21-én érkezik a Bakba.) Bérósszosz a katasztrófák periodikus visszatérésében hitt.[344] Neki egyébként személyesen is igen fontos szerepe lehetett a babiloni tanoknak a görögök felé történő közvetítésében, mert Kr. e. 300 körül Kósz szigetén asztronómiai iskolát alapított tanításai terjesztésére.

A periodikusan visszatérő kozmikus katasztrófák gondolata, a világév elképzeléssel együtt azonban már jóval korábban eljutott a görögökhöz. Hagyományuk Püthagoraszt teszi meg hirdetőjének, aki az Kr. e. VI. században Egyiptomban és Perzsiában járt, azután Görögországban és Dél-Itáliában, mint próféta és bölcs tanító lépett fel.[345]

Az időnként megismétlődő tűz- és vízkatasztrófa fikciója Platónra is hatást gyakorolt. A *Timaiosz*-ban közöl egy történetet Szolónról, mely elmondja, hogy Szolón látogatást tett az egyiptomi Szaisz városában, és elbeszélgetett az ottani papokkal. Egy öreg pap elmagyarázta neki, hogy a görögöknek azért nincsen régi hagyománya, mert az emberiséget időről-időre tűz- és vízkatasztrófák pusztítják el. A görögök azt hiszik, hogy Phaëthón, Héliosz fia egyszer befogta apja szekerét, de mivel nem jól irányította, felgyújtotta az egész földet. Az egyiptomi pap szerint az igazság a következő: bizonyos idő elteltével a föld körül keringő égitestekben eltérés keletkezik, és ezért következik be a pusztulás. Egyiptom földje azonban mentes a tűz és a víz rombolásától, ezért itt találhatók megőrizve a legrégibb hagyományok. A templomokban mindent leírtak, ami nevezetes esemény történt a világon, és megőrizték mindannak az emlékét, amit más népek elfelejtettek a periodikus katasztrófák miatt.[346]

A sztoikusoknál szintén fontos szerepet kapott a világ periodikus megújulásának (*apokatasztaszisz*) és az ehhez kapcsolódó tűzvésznek (*ekpürószisz*) és özönvíznek (*kataklizmosz*) a tana.[347] Az ő véleményük szerint a világ pusztulása természeti törvények szerint megy végbe.

Seneca már az emberek erkölcsi romlását is úgy tekinti, mint a katasztrófák előidézőjét. Az özönvíz és a tűzvész akkor jön el, amikor az isten jónak látja, hogy véget vessen a régi világnak és megújítsa egy új formában. Az özönvíz után megjelenő emberek nem ismerik a bűnt, de ártatlanságuk csak addig tart, amíg a lelkük új.[348]

---

[344] Schnabel: i. m., 94. old. és sk, 266. old. és sk.
[345] Waerden: i. m.. 210. old.
[346] Platón: Timaiosz 21e–23d.
[347] J. Kroll: i. m., 170. old.; Scott: i. m., III. köt., 161. old. Bouché – Leclercq: i. m., 33. old., 3. jegyz.
[348] Seneca: i. m., III. 28, 30.

Az *Asclepius* szerzője valószínűleg sztoikus forrást használt a világ öregkorának és újjászületésének megrajzolásában.[349] Az eredeti tan azonban, mely természettörvényeknek tulajdonítja a világ pusztulását, itt háttérbe szorul, etikus jelleget kap, mert a pusztulás az emberek rosszasága miatt és isten akaratából következik be.[350] A természeti törvény és az isteni büntetés gondolata összekapcsolódik. Az eredeti elképzelés hatásának tudható be, hogy a jóslat végén szó van a ciklikusan visszatérő megújulásról is, de a szerző a ciklikusságra nem helyez hangsúlyt.

Az *Asclepius*-ban találjuk meg a Szúríd-legenda tűz- és vízkatasztrófájához legközelebb álló párhuzamot. A világ pusztulása itt szintén az emberek romlottsága miatt következik be. A szerző utal Noéra, célja, hogy Szúríd történetét a bibliai keretben helyezze el, vagy legalábbis kapcsolatot létesítsen vele. Ebben a koncepcióban azonban a babiloni világév fogalma a vízözönnel és a tűzvésszel együtt eltorzul. A természeti törvény helyébe éppúgy, mint az *Asclepius*-ban, az isten akarata lép, mely a világ elpusztításával megbünteti az embereket. A világtélnek és a világnyárnak megfelelő özönvizet és tűzvészt az eredeti elképzelés szerint bizonyos csillagkonstellációk okozták. A Szúríd-legendában ez a természeti törvény nem tűnik el teljesen: hatásának tulajdonítható, hogy a katasztrófák a bolygók meghatározott állásánál következnek be, ekkor zuhan le az égbolt a földre.

Az özönvíz akkor jön el, amikor az Oroszlán Szíve belép a Rák Fejének első percébe. Az Oroszlán Szíve az Oroszlán csillagkép legfényesebb csillagát, a Regulust jelöli.[351] Az állatöv jegyeinek csillagai viszont egymáshoz képest mozdulatlanok. Valószínűleg arról van szó, hogy egy álló és egy mozgó állatövet tételeztek fel, mert az állatöv csillagainak mozgása csak ezeknek a viszonylatában képzelhető el. Az állatövi csillagképek mozgása a *precesszió* jelenségéből következik, amit Hipparkhosz fedezett fel az Kr. e. II. században. Észrevették ugyanis, hogy a napéjegyenlőségi pontok fokozatosan eltolódnak, mert az egyenlítő sarkai lassú körmozgást végeznek az ekliptika sarkai körül. Ha egy teljes körfordulat végbemegy, és a napéjegyenlőségi pontok ugyanoda kerülnek vissza, ahol a kiinduláskor álltak, akkor az álló és mozgó állatöv csillagképei ismét egybeesnek, létrejön az *apokatasztaszisz*, a mindenség megújulása.

---

[349] Kroll: i. m., 170. old; Scott: i. m., III. köt., 161, 179. old. és skk.
[350] Kroll: i. m., 171. old.
[351] Gundel: Pauly – Wissowa: *Realenzyklopädie*, XII, 1976. A babiloni és görög asztrológiában azt tartották, hogy uralkodik az égi dolgokon (Boll: i. m., 37, 91. old.).

Egy sajátos bolygóállás jelzi az özönvíz jövetelét is. A Nap, Hold és a Saturnus a Kos legelején lesz, a Jupiter, Mars, Venus és a Mercur a Halak legvégén. Minthogy a Kos az állatöv első jegye, a Halak pedig az utolsó, tehát szomszédok, valamennyi bolygó egymáshoz szoros közelségben fog állni.

Az Oroszlán Szívének az Oroszlán 15º-ának utolsó percébe történő lépése, mely a tűzvész előhírnöke, ismét csak az álló és mozgó állatöv viszonylatában magyarázható. A bolygók többsége az Oroszlánban fog állni, a Hold pedig velük oppozícióban, a Vízöntőben helyezkedik el. A tűzvész forróságát jelzi, hogy jövetelekor a Nap az Oroszlánban, vagyis házában lesz, ahol nyáron szokott tartózkodni, és hatása ilyenkor fokozottabban érvényesül.[352]

Eredetileg a világnyárnak megfelelő tűzvészt hosszú időszak választotta el a világtél özönvizétől. A Szúríd-legendában a szerző vagy összeállító ezzel láthatóan nem sokat törődik: a katasztrófák közvetlenül egymás után történnek (jóllehet ennek a bolygóállások önmagukban is ellentmondanak), mert a hangsúly az egyszeri büntetésen van. Lehetséges, hogy a kompiláló szerző nem is volt pontosan tisztában a horoszkópok jelentésével. A bibliai özönvíz-történetet próbálja a középpontba állítani, mert számára ez a lényeges, ezért hangsúlyozza, hogy aki meg akar menekülni, annak a Hajó Urához, Noéhoz kell csatlakoznia. Ebbe a koncepcióba természetesen nem tudja beilleszteni a tűzvészt: ez, funkció híján, akár el is maradhatna. A Szúríd-legendát megőrző hagyomány szintén ellentmond a tűzvész gondolatának, hiszen Szúríd késői utódjának, Far^{c}ánnak az uralkodása alatt bekövetkező vízözön leírásakor említés sem történik a tűzkatasztrófáról.[353]

A Szúríd és Noé legendái közötti szoros kapcsolatot illusztrálja az a történet is, melyet Murtadá ibn al ^{c}Afíf állítólag egy régi könyvben olvasott. Noé apja, Lámek egyszer azt álmodta, hogy tűz jött ki a szájából, és felégette a földi világot. Néhány nap múlva ismét álmot látott, és ez alkalommal úgy tűnt neki, hogy egy határtalan nagy tenger közepén álló fán van. Ezután született meg fia, Noé. A papok hírül adták álmait az uralkodónak, Mahwílnak, és bejelentették, hogy még Noé életében özönvíz fogja elárasztani a földet. A király ekkor bálványaik számának megfelelően hét palotát építtetett a hegyek csúcsain, hogy oda menekülhessenek az áradat elől, és ezekben az épületekben íratta fel tudományaikat.[354] Szerkezetét és alkotóelemeit tekintve a történet teljesen a Szúríd-legendát utánozza.

---

[352] Az Oroszlán a meleg okozója, ezt jelzői is mutatják: *püródész, flammifer* stb. (Gundel: Pauly – Wissowa: *Realenzyklopädie*, XII. köt., 1981. old. és sk.

[353] Carra de Vaux: i. m., 231. old.

[354] Uo., 89. old. és sk.

A Szúríd-legendában feldolgozott tűz- és vízkatasztrófa az apokaliptikus irodalom általánosan elterjedt toposza. A világ megújulásának etikus jelleget öltött tana összhangban volt azokkal az ótestamentumi elképzelésekkel, melyek szerint a pusztulás oka az emberek erkölcsi romlása, és csak Isten tudja az új világot létrehozni.[355] A zsidó és keresztény apokaliptika különös előszeretettel alkalmazta a kozmikus katasztrófák és a világ megújulásának motívumát.

Az *Oracula Sibylliná*-ban gyakran szerepel a tűzvész és az özönvíz, mint isten büntetése.[356] A jóslatok szerzője ijesztő képet fest a föld felett ítélkező isten haragjáról. Habár az özönvíz is megjelenik, az ítélet fő eleme a tűz. Az emberek romlottságának és a csillagok háborújával összekapcsolt büntető tűzvésznek legnagyszabásúbb leírása a már említett V. könyv végén található: A háborúval vajúdó csillagokból hatalmas lángok csaptak fel, végül az ég megrázta a harcolókat, és levetette őket a földre. A csillagok belezuhantak az óceánba, felgyújtották az egész földet, az ég pedig csillagok nélkül maradt.[357] Az *Asclepius*-hoz és Szúríd történetéhez hasonlóan az isten által okozott kozmikus katasztrófa az emberek megbüntetésére szolgál.

János apokalipszise szerint a gonoszokat tűz fogja elpusztítani az utolsó ítéletkor, ezután új ég és új föld váltja fel a régit, s egy új Jeruzsálem száll le a mennyből.[358]

A meghatározott csillagkonstellációnál bekövetkező katasztrófák motívumának egyiptomi népszerűségét illusztrálja Nonnosz műve, a *Dionüsziaka* is, Nonnosz Kr. u. 500 előtt írta munkáját, melyben a történelem eseményeit próbálta asztrológiai háttérbe illeszteni.[359] Az időt világhónapokra osztja a világév keretén belül. Az özönvizet okozó kozmikus hónap után vége a kozmikus télnek, s nyár jön a mindenségbe. A történet röviden arról szól, hogy Zeusznak fia születik Perszephoneiától, mire felesége, Héra boszszút esküszik ellene, és a titánokkal megöleti az újszülöttet. Zeusz ekkor haragjában tűzvészt bocsát a Földre, a titánok anyjára. Lángtenger borítja el az

---

[355] Kroll: i. m., 172. old.

[356] Pl. Oracula Sibyllina III. 84–87, 689–690; IV. 161, 173; Charles: i. m., II. köt., 380, 390, 396. old.

[357] Oracula Sibyllina V. 512–530: Charles: i. m., II. köt., 406. old.

[358] János Jelenései 20, 9, 14–15; 21, 1–2.

[359] V. Stegemann: *Studien und Interpretationen zu den Dionysiaka des Nonnos von Panopolis*, Leipzig – Berlin, 1930, 88. old. és skk, 200. old. és skk. Vö. W. H. D. Rouse (ford.): *Nonnos: Dionysiaca*, London, 1956, Intr., xvii. old. és skk. Rouse szerint Stegemann a valóságosnál mélyebb asztrológiai tudást és monumentálisabb történeti koncepciót tulajdonít Nonnosznak.

egész földet, még a befagyott Északi-tenger és a déli sark is habzik és ég. Zeusz végül megszánja a felégett földet, és vízözönt bocsát rá, hogy enyhítse égő sebeit. A szerző pontosan megadja a bolygók állását is az özönvíz idejére: a Nap az Oroszlánban, a Hold a Rákban, a Venus a Bikában, a Mars a Skorpióban, a Jupiter a Halakban, a Saturnus a Bakban, a Mercur a Szűzben fog állni.[360] Nonnosz sem az eredeti értelemben használja a tűzvészt és az özönvizet, s nincs szó a világ periodikus megújulásáról sem. A két katasztrófa szoros egymásutánban következik be, nem választja el őket egy egész kozmikus időszak, tehát már alig van közük a világnyár–világtél koncepcióhoz; az özönvíz ráadásul nem is büntetésként jön, hanem a tűz okozta sebek gyógyítására. Nonnosz az *apokatasztaszisz*-t sem úgy képzeli el, hogy a katasztrófák utáni világ pontosan megismétli a régit, hanem azt hiszi, hogy az új jobb lesz.[361]

A kozmikus katasztrófák – különösen a vízözön – tana eljutott az arabokhoz, és rajtuk keresztül megtalálta útját Európába is. Általában a legkülönbözőbb bolygóállásoktól várták az özönvíz jövetelét. A Szúríd-legendában megadott konstellációnál következett be a vízözön Abú Ma^{c}sarnál.[362] Európa számára ő lett a fő forrása az asztrológiai alapon álló történetkonstrukcióknak. Abanói Péter (sz. 1250) szerint akkor történt az özönvíz, amikor a planéták konjunkcióban voltak a Halakban,[363] ezt a csillagképet általában előszeretettel emlegették vízözönt okozó minőségében (27. kép). Az asztrológusok időnként elhíresztelték, hogy univerzális katasztrófa fenyegeti a Földet a bolygók egy bizonyos állása miatt, és ezzel gyakran pánikot okoztak a lakosság körében. 1179-ben Toledói János megjövendölte, hogy 1186-ban, amikor a Mérlegben jön össze valamennyi planéta, katasztrófa fogja sújtani a Földet. Jóllehet a jóslatok egyszer sem bizonyultak igaznak, ehhez hasonló konjunkciót 1186 és 1487 között még tízszer jelentettek be, az emberek nem csekély rémületére.[364]

---

[360] Dionüsziaka VI. 208–248; Rouse: i. m., I. köt., 229. old. és skk.

[361] Dionüsziaka VI. 383; Rouse: i. m., I. köt., 241. old.

[362] Al-Bírúní: i. m., 29/25. A planéták ún. nagy konjunkcióinak a történelmi eseményekre gyakorolt hatásáról: O. Loth: *Morgenländische Forschungen. Festschrift Fleischer*, Leipzig, 1875, 263. old. és skk.

[363] Thorndike: i. m., II. köt., 897. old.; vö. 57, 895. old. és sk. A Halak az asztrológiában szokásos felosztásban az állatöv „vizes" jelei közé tartoznak, éppúgy, mint ahogy az Oroszlán a „tüzes"-ek közé.

[364] P. Couderc: *L'astrologie*, Paris, 1961, 97. old. és sk. Az *apokatasztaszisz*-ra és katasztrófákkal kapcsolatban elképzelt különböző konstellációkra 1ásd_ Boll: *Sternglaube und Sterndeutung*, Leipzig, 1926. 202. old. és skk. A világvég-elképzelésekre l. még: A. Olrik: *Ragnarök. Die Sagen vom Weltuntergang*, Berlin–Leipzig.

A piramisokat őrző bálványok

A piramisőrökről szóló részletnek – legalábbis abban a formában, ahogy az arab leírásokban szerepel – láthatóan nem a papirusztekercs a forrása: a szerzők általában a koptokra és a koptok könyveire hivatkoznak az őrökről adott beszámolókban. Alakjuk bizonyos mértékig elszakadt Szúríd történetétől, és valósággal önálló életbe kezdett egy külön legendában. Az eltérő változatok jelzik, hogy elevenen élő néphagyománnyal van dolgunk; a népi képzelet, melyben Szúríd bonyolult szinkretisztikus legendája nem talált mélyebb visszhangra, inkább befogadta a piramis-őrök szemléletesen megrajzolt, félelmet keltő alakját középpontba állító mondát.

A kopt hagyományt tükröző arab leírásokban fontos szerepet kap a talizmánok, a régi királyok által űzött varázslás és mágia bemutatása. Qoftarím király városáról azt mesélik, hogy négy kapuját négy rézbálvány őrizte. Ha idegen közelített hozzájuk, mély álom fogta el, és ha nem ébresztették fel, meghalt. Ugyanez a király épített egy világítótornyot is, tetejére forgó üvegbálványt helyezett, mely kezében íjat tartott, és ha idegen tűnt fel a láthatáron, megállította, úgy, hogy képtelen volt megmozdulni. ᶜAdím király hidat veretett a Níluson Nubiában, és a négy égtájnak megfelelően négy bálványt rendelt oltalmazására, akik kardjukkal a közeledőkre sújtottak.[365]

A világítótorony, csúcsán a bálvánnyal újabb példája az alexandriai Pharosz és a tetején álló Ízisz Pelagia szobor emlékének fennmaradására. Az arab szerzők egy bizarr asszociációval a piramisokkal is eljátszatták a Pharosz szerepét. Al-Qaiszí *Tuhfat al-albáb* („A szívek ajándéka") című munkája szerint valamikor három rézszobor koronázta a piramisokat. Az első jobb kezének mutatóujját a Napra irányította, és nyomon követte az égitest mozgását, a második az arcát a tenger felé fordította, és ha ellenséget látott, hatalmas ordítással figyelmeztette a lakosokat, a harmadik az éjszaka minden órájában kiáltott egyet. Hogy teljes legyen a Pharosz és a piramisok asszimilációja, a *Tuhfat al-albáb* még az alexandriai csodatükröt is odaképzelte a csúcsukra.[366]

1922; Stith Thompson: *Motif-Index of Folk-Literature* I. köt. (FF Communications N° 106 vol. 39), Helsinki, 1932, 135. old. és skk. S. V. *World calamities* (A 1000–1099).

[365] Carra de Vaux: i. m., 238, 245. old.. Az őrszellem ártalmatlanná tételére lásd pl.: uo., 195. old. és sk: Szúríd apja, Szahlúq király álomméli tanácsra két madarat áldoz fel egy barlang bejáratát védelmező kétfejű viperának, hogy beléphessen az üreg belsejébe, ahol egy forróságot árasztó nőalak feltárja neki az ősapja, Miszrám által elrejtett kincsek titkát.

[366] Al-Qaiszí: i. m., 227. old.; vö. Al-Maqrízí: i. m., I. köt., 273. old. és sk, ahol a

A világítótornyon magasló őrszobor motívuma Egyiptomtól olyan távoli területen, mint Andaluszia szintén felbukkan. Az Atlanti-óceánba benyúló félszigeten fekvő Cadiz városában Nagy Sándor épített egy magas tornyot. Tetején aranyruhába öltözött néger szobra állott (28. kép), és kinyújtott karjával megtiltotta a földközi-tengeri hajóknak, hogy kifussanak az Atlanti-óceánra, ahol a hegymagasságú hullámok játékszerévé válnának.[367]

Valószínűleg egy régi egyiptomi hagyomány továbbélésének vagyunk tanúi a helyvédő talizmán motívumában. Láttuk, hogy a Khephrén fáraót ábrázoló Szfinxet már a fáraókori Egyiptomban a gízai temető őrének tekintették. Védőtalizmán szerepét később is megtartotta: az arabok azt hitték, hogy a Szfinx, Abú-l-Hól (a Félelem Atyja) a termékeny folyóvölgyet védelmezi a sivatagi homok támadása ellen.[368] A démotikus „Szetna-regény"-ben Thoth ládáját kígyók és férgek őrizték, ezeket kellett Nanoferkaptahnak legyőznie, hogy a varázskönyvet megszerezze. A hermetikus irodalomban is gyakran találkozunk hasonló motívummal: a bölcsesség könyvének birtokbavétele előtt a főhősnek túl kell jutnia valamilyen akadályon. Tüanai Apollónioszt a heves szél próbálja távol tartani Hermész sírkamrájától, Osztanész egy szörnytől veszi el a rejtett tudást tartalmazó üreg kulcsát.

Ebbe a keretbe illeszthetjük bele Szúríd piramisőreit is. A nyugati (Khephrén) piramis őrzője álló gránitbálvány volt, kezében dárdával, fején kígyó feküdt, mely a közeledőre ugrott, és megölte. A keleti (Kheopsz) piramis őre, a dárdát markoló, villogó szemű, ülő bálvány a hangjával semmisítette meg ellenfelét. A színes (Mükerinosz) piramis őrzője szintén álló bálvány volt, aki az idegenre vetette magát és elpusztította.

A bálványok leírásához a régi fáraóknak és egyiptomi isteneknek a piramisokban vagy a halotti templomokban elhelyezett szobrai szolgálhattak alapul.[369] A nyugati piramis őrében egy fáraó (valószínűleg Khephrén) álló szobrát ismerhetjük fel. A fején tekerőző kígyó a fáraókat védelmező *uraeus*-szal azonos. Eredetileg a Napisten viselte korongja körül, akit a kígyó tüzes leheletével oltalmazott, de aztán az uralkodók számára is a legfőbb hatalom jelvénye lett. A keleti piramis őrzőjének bizonyára Kheopsz fáraó valamelyik szobrát gondolhatták. A „villogó szem" kifejezés arra enged következtetni, hogy a szobor szeme összetett anyagból készült, és a sötétben világított. A bálvány által hallatott kiáltás, mellyel a közeledőket rémítette meg, nagyon emlékeztet a „Szetna-regény" egy jelenetére, ahol Szetna,

szobrok a Pharosszal kapcsolatban szerepelnek.

[367] Al-Qaiszí: i. m., 5, 69. old. és sk.

[368] Al-Qazwíní: i. m., 122, 179. old.

[369] Maspero: i. m., 77. old.

Tabubu papnő kiáltására eszméletét veszti.[370] A színes piramis őre is egy, a piramisban elhelyezett Mükerinosz-szobor lehetett.

A fáraók szobrainak őrszellemként való funkcionálását, a piramisőröknek az eredeti szobrok „megkettőzéseként" történő szereplését az egyiptomi vallás *ká* elképzelése is elősegítette.[371] Az egyiptomiak felfogása szerint az ember szellemi része, a *ká* a halál után tovább élhet, de csak akkor, ha a test nem semmisül meg. Ezért mumifikálták a halottakat, és építettek olyan sírokat, melyek a holttestet minden külső behatás ellen megvédték. A *ká* csak úgy volt képes felismerni a testet, és vele egyesülni, ha az sértetlenül megmaradt. Minthogy az elővigyázatossági intézkedések ellenére is fennállt a pusztulás veszélye, a sírban elhelyezték a halott szobrait, mert ezek éppúgy betölthették a *ká* lakhelyének szerepét, mint a halott teste. A piramisok fáraószobrainak szintén ez volt a rendeltetése. Az uralkodókat istenként tiszteltek, és ebben a tiszteletben a *ká*, és lakóhelye, a szobor is osztozott. Idővel ez a vallási elképzelés feledésbe merült, a *ká* és a szobor, a talizmán-koncepcióval összeolvadva, az őrszellem alakjába fejlődött át.

Ilyen őrszellemeket képzeltek a templomokba is, és leírásukban nem nehéz felismerni az ott tisztelt istenek szobrait. Az akhmími templom szellemének fekete, meztelen fiatalembert tartottak: Hórusz fekete bazaltból készült szobráról lehet szó. A koptoszi templom szelleme fekete rabszolganő kis néger gyerekkel: Ízisz és a gyermek Hórusz bazalt vagy fekete gránit szobra: A denderai templom szelleme oroszlánfejű, kétszarvú férfi: az oroszlánfejű Szakhniet istennő szobra.[372]

Mint láttuk, egy másik változat szerint a Kheopsz-piramis szelleme[373] meztelen, sárgaszínű, szakálltalan ifjú volt, szájában hatalmas szemfogakkal, a Khephren-piramisé meztelen, csodaszép asszony, a Mükerinosz-piramisé pedig egy aggastyán, kezében kosárral és füstölővel. Kheopsz őrében szintén valamilyen isten szobrának leírását kell keresnünk, a csábító nőalak azonban, és talán a harmadik piramis szelleme[374] is, más magyarázatra szorul.

---

[370] Wessetzky: i. m., 32. old.
[371] Ebers: i. m., 153. old. és skk.
[372] Carra de vaux: i. m., 217. old. és sk; Wiet: i. m., 65. old. és sk; vö. Maspero: i. m., 79. old.
[373] A szöveg különbséget tesz az előszörre és a másodszorra említett piramisőrök között: az előbbieket (akik bálványokként szerepelnek) *házin*-nak („kincstárnok, őr") nevezi, az utóbbiakat *arwáh rúhánijjá*-nak („testetlen lelkek, szellemek") hívja. A két őr együttesen védelmezi piramisát.
[374] Az aggastyánra lásd még: Maspero: i. m., 79. old.

A szépséges nőről szóló legenda egészen Hérodotoszig nyomon követhető, aki úgy tudja, hogy a görögök a harmadik piramist Mükerinosz szeretője, Rhodópisz sírjának tartják, szerinte viszont Rhodópisz (maga a szó „rózsásarcú”-t jelent) sokkal később, Amaszisz király idejében élt. Manethón beszél a VI. dinasztia egy királynőjéről, akit Nitókrisznak hívtak, korának legszebb asszonya volt, „rózsás arcokkal”, és ő építette a harmadik piramist.[375] Ez a „rózsásarcú” jelző lehetett az oka Rhodópisz és Nitókrisz összecserélésének. Hérodotosz szintén mesél Nitókrisz királynőről, aki meggyilkolt bátyján úgy állt bosszút, hogy a bűnösöket lakomára hívatta, s miközben ettek, rájuk zúdította egy rejtekcsatornából a folyam vizét, majd félelmében egy hamuval teli házba rohant.[376] A valóságban tényleg létezett egy Khent-Kawesz nevű királynő, aki Mükerinosz lánya volt, és akit Gízában temettek el. A gízai nekropoliszban nyugvó, híres királynő emléke fennmaradhatott, és így keverték össze Nitókrisszal, illetve Rhodópisszal. A királynő és a nevezetes *hetaira* idővel a gonosz, embereket elcsábító démon, az egyiptomi Loreley képét öltötte magára,[377] és ahogy Kharaxoszt, Szapphó fivérét bűvölte el valaha Rhodópisz szépségével, úgy szédíti meg most a piramis szellemnője a jámbor sivatagi vándorokat.[378] A gonosz nő ugyan a Khephrén-piramis védelmezőjeként szerepel; ez azonban csak annak a következménye lehet, hogy elcserélték a piramisőröket.

A Mükerinosz-piramist körüljáró, kezében füstölőt tartó aggastyán legendáját esetleg egy természeti tüneménnyel magyarázhatjuk. Szavahihető beszámolók szerint időnként lidércfényhez hasonló jelenségek figyelhetők meg Mükerinosz piramisának környékén. William Groff, a kairói Institut Égyptien tagja 1897 januárjának egyik éjszakáját a gízai piramisok közelében töltötte. Este 8 óra felé észrevette, hogy kis lángocskára emlékeztető fehér fény kerüli meg lassan a harmadik piramist félmagasságban, majd eltűnik. 11 óra tájban ismét fényt – ez alkalommal kékes színűt – látott, mely lassan, egyenes vonalban a piramis csúcsa fölé emelkedett és elenyészett. A fényjelenségeket feltehetően valamilyen felbomlóban levő, emberi vagy állati testből származó foszforeszkáló anyag okozhatta, amit a piramis belsejéből kirepülő denevérek, vagy a külső, éjszakai, hideg levegő hatására a piramisból felszálló meleg légáramlatok vihettek magukkal.[379] A helybeli la-

---

[375] Waddell: i. m., Fr. 21, 54. old. és skk.
[376] Hérodotosz II. 100.
[377] A. Fakhry: *The Pyramids*, Chicago, 1961, 155. old. és sk; Lane – Poole: i. m., 226. old.; vö. még Wiedemann: i. m., 485. old. és Sk.
[378] ITrencsényi-Waldapfel I.: *Acta Antiqua*, 12, 1964, 161. old. és skk.
[379] W. Groff: *Bulletin de I'Institut Égyptien*, Troisième Série, N° 8, 1897, 5. old. és sk.

kosság a piramisok tájékán időről időre megjelenő fényeket csillagoknak, lelkeknek, szellemeknek és démonoknak hitte: íme az arab forrásokban szereplő, a piramisokat körbejáró őrszellemek természetes magyarázata. A népi képzelet valóságos alakkal is felruházta őket, így lett a harmadik piramis „lidércfénye"-ből az aggastyán kezében tartott, tömjént árasztó *füstölő*, és elképzelhető, hogy a földi napjait meghosszabbítani vágyó, *éjszakánként számtalan mécses világánál* mulatozó Mükerinosz királyról elmesélt bájos, hérodotoszi legenda, sőt, talán az ellenfelei elől a (lángocskák szikráiból származó?) *hamuval* teli házba (a piramisba?) rejtőző Nitókriszról szóló történet is a titokzatos fényeknek köszönheti létét.[380] Egy harmadik változat így számol be a piramisőrökről: Szúríd király (illetve Hermész) a keleti piramis bejáratát a piramistól délre helyezte el, a nyugati piramisét pedig nyugatra. A jól álcázott bejáratoktól 20 öl hosszú, boltozatos járaton keresztül vezetett az út hét lezárt kamrához, melyek a hét bolygó nevét viselték. Minden kamrával szemben üreges belsejű arany bálvány állt, homlokán himjarita felirattal. Ha ezt valaki elolvasta, a bálvány szája kinyílt, és láthatóvá vált az őrizetére bízott kamra kulcsa.[381] (Az alkímia titkai után kutató bölcs Osztanésznek is egy szörnyetegtől kellett elkérnie a pontosan megadott varázsformula segítségével a *hét* nyelven írt táblát rejtő kamra *hét* ajtajának kulcsát. Rosen Creuz *hétszögletes* sírkamrájából *hét* ajtó nyílt a könyveket tartalmazó helyiségekbe.)

A *ká* lakóhelyének szánt és végül őrszellemmé változott szobor fikciója ebben a történetben tovább bonyolódott: a szerző a hét bolygónak és házaiknak az asztrológiában, illetve az alkímiában gyakori szimbólumával (minden planétának egy-egy fém felel meg) kombinálta az eredeti elképzelést. Ezek szerint a hét bolygó házainak ajtónállói között a Mercur őrének, Hermésznek szintén jelen kell lennie a Szúríd, vagy éppenséggel saját maga által épített piramisokban. Hermésznek ez a szerepe nem szokatlan, hiszen már a babiloni Hermészt ugyanígy megtették a hét bolygó-ház egyikében – Mercuréban – őrnek.[382]

A templomok és piramisok őrszellemeit befogadta az arab néphit is, mely úgy gondolta, hogy minden régi romnak megvan az ártóhatású védőszelleme, akitől óvakodni kell. A múlt század első felének híres orientalistája, E. Lane szerint egyik szolgája ezért nem mert bemenni a Kheopsz-piramis bel-

---

[380] Uo., 7. old. és skk.
[381] Al-Qaiszí: i. m., 223. old.
[382] An-Nadím: i. m., I. köt., 352. old.; Graefe: i. m., 14. old.

sejébe.[383] A romok védőszellemeiről alkotott elképzelés jól megfelelt az arab démonhit dzsinnjeinek, akikről a Koránban esik szó.[384]

Európában szintén felbukkan a védőtalizmánok motívuma a középkor folyamán. Gerbertről, a későbbi II. Szilveszter pápáról (999–1003) – aki varázsló hírében állott, mert matematikával és mechanikával foglalkozott – mesélték ezt a furcsa históriát: A római Marsmezőn felemelt mutatóujjal állt egy szobor, akinek a homlokára ez volt felírva: *hic percute* („áss itt!"). E szavak valódi értelmét Gerbert értette meg először. (Ahogy Tüanai Apollóniosz is rájött a Hermész-szobor feliratának igazi jelentésére.) Megfigyelte, hova esik a mutatóujj árnyéka, amikor a Nap zenitben áll a szobor felett, és éjszaka szolgájával együtt visszatért ugyanarra a helyre. Néhány varázsige elmondására szétnyílt előttük a föld, és beléptek egy földalatti helyiségbe, mely mindenféle kinccsel volt megtöltve. Ezután egy terembe jutottak, ahol egy pajzs felett levő, szép kárbunkulus árasztott fényt. (Vö. Noénak a gyöngyszem, illetve a zafírkönyv által megvilágított bárkájával és Rosen Creuz fényben úszó sírkamrájával.) Számos arany lovas állt a csarnokban, a karbunkulussal szemben pedig egy fiú helyezkedett el kifeszített íjjal. Ha valaki bármit is megérintett a kincsek közül, a lovasok lármázni kezdtek fegyvereikkel. Gerbert szolgája nem tudott ellent állni a csábításnak, és egy kis kést eldugott a zsebében. Ekkor a nyílvessző elröppent az íj húrjáról, a karbunkulus kialudt, és nem találták meg a kijáratot, amíg a kést vissza nem tették a helyére.[385]

Egy 12. századi monda szerint Vergilius Rómában szép palotát épített – *Salvatio Romae* („Róma üdve") néven gyakran szerepel a középkori legendákban –, és a meghódított népeket jelképező, kezükben harangot tartó szobrokkal díszítette fel. Ha valamelyik tartomány felkelést tervezett, a megfelelő szobor elkezdett harangozni, mire a palota tetején álló bronz harcos a lázadó terület irányába lendítette lándzsáját, és így a rómaiaknak elegendő idejük volt arra, hogy csapataikat felfegyverezzék.[386] A történet itt eredetében bizánci forrásokra nyúlik vissza, de párhuzamát a Qoftarím király íjat feszítő üvegbálványáról szóló és az ezzel rokon elbeszélésekben is megtaláljuk.

---

[383] Lane: *The Manners and Costums of the Modern Egyptians*, 233. old. Egyszer valaki déltájban látott egy csapat démont, amint tevén, lóháton és gyalog körüljárták a piramisokat (Wiet: i. m., 240. old. és skk).
[384] Korán 72, 6.
[385] Comparetti: i. m., 259. old. és sk.
[386] Uo. 250; vö. Maspero: i. m., 84. old.

A legenda keletkezése

Szúríd legendája a tudás elrejtésének ugyanazt a motívumát használja fel, mint Hermészé. A könyveket az özönvíz elől biztonságba helyező Hermész figurája szolgált Szúríd alakjának prototípusául. A történet fő vonásaiban mindkét helyen azonos, a Szúríd-legenda azonban kidolgozottabb. Az álmokat tartalmazó kerettörténet egyiptomi elemeket kever a zsidó és keresztény, apokaliptikus irodalomból vett motívumokkal. A jóslat a hermetikus *Asclepius* általános jellegű toposzait használja fel, de ezek a Szúríd-legendában konkrétabbakká válnak, mert meghatározott uralkodóval és eseményekkel kerülnek kapcsolatba. A keresztény hatásra a hangsúly a bibliai özönvízre tolódik. Szúríd és Noé történetének hasonlóságát húzza alá a szerkezeti elemek párhuzamossága is: tudomásszerzés a világot fenyegető katasztrófa jöveteléről, a bárka, illetve a piramisok építésének leírása, végül az emberiség számára hasznos dolgok elhelyezése a bárkában, illetve a piramisokban. A Szúríd-legenda özönvize azonban, szemben a bibliaival, nem egy sötét, mitikus korban történik, hanem az egyiptomi nemzeti történelem kronológiailag körülhatárolt szakaszában. Ebben a vonatkozásban világos a párhuzam Szúríd és Bérósszosz Xiszuthroszának története között.

A Szúríd-legenda létrejöttének pontos idejét nem lehet megállapítani, de mindenesetre abban a korban kell keresnünk, amikor a megerősödött egyiptomi kereszténység ideológiája fő feladatának tekintette a pogány Egyiptom kisajátítását az ország múltjával és emlékeivel egyetemben.

Feltűnő hasonlóságokat mutat a történet az *Asclepius* próféciájával, mely a Kr. u. 3. századnál későbben nem keletkezhetett. Ez a század különösen alkalmas volt a különböző próféciák, apokaliptikus és hermetikus iratok születésére és terjedésére. Alkotóelemeit tekintve a Szúríd-legenda elhelyezhető lehetne ebben a korszakban. A történetben megnyilvánuló keresztény hatás azt mutatja, hogy végső formáját a 3. század második felénél korábban nem is nyerhette el, mert a kereszténység csak ebben az időben kezdett jelentősebb mértékben tért hódítani Egyiptomban. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a legenda később keletkezett, és a 3. század végét – közelebbről a „hitelesítő apparátus”-ban szereplő Diocletianus uralkodását (284–305) – csak, mint *terminus post quern*-et fogadhatjuk el. A legenda arab fordítása 840–841-ben készült el, tehát ez az évszám adja a *terminus ante quem*-et.

A keletkezésnek ezeket a meglehetősen tág határait tovább szűkíthetjük egy nem elhanyagolható tény figyelembevételével. Az egész piramislegenda arra a feltételezésre épült, hogy az özönvíz előtti Szúríd király a piramisokban felíratta a tudományokat. Itt nyilvánvaló ellentmondásról van

szó: a három nevezetes gízai piramis belsejében nincsenek feliratok, ilyenek csak a későbbiekben jelennek meg. Az egyiptomiak persze látták a templomok és sírok falait borító feliratokat, és ezen az alapon joggal képzelhették, hogy a három leghíresebb piramisban is megtalálhatók. Ez a tévhit azonban csak egy olyan korban alakulhatott ki, amikor a lakosság *már* nem és *még* nem tudta, hogy mi van a gízai piramisok belsejében, tehát akkor, amikor ezek zárva voltak, és belső tartalmuk ismerete is feledésbe merült.

Kheopsz piramisa Sztrabón egyiptomi látogatásakor nyitva állt, a földrajzíró szerint bejáratát mozgatható kőlap fedte, és egy lejtős járat vezetett a piramis alatt fekvő, legkorábbi, befejezetlen sírkamrába.[387] A piramist csak sokkal később, valószínűleg Septimius Severus (Kr. u. 193–211) vagy Diocletianus korában zárták le újra.[388] Ebben az időben ugyanis az alkímia elterjedésében már valósággal a császári hatalmat fenyegető tényezőt láttak, mert úgy gondolták, hogy a római uralom ellen lázongó egyiptomiak (Kr. u. 296–ban Alexandriában volt felkelés) az alkimista, arany- és ezüstcsinálással foglalkozó könyvekből próbálnak a lázadáshoz szükséges pénz előteremtéséhez ismereteket szerezni. Diocletianus parancsára ezért ezeket az alkimista műveket módszeresen felkutatták, és elégették.[389] Az alkímia elleni hadjárata vezethette Diocletianust arra is, hogy a varázslónak és alkimista értekezések szerzőjének tartott Kheopsz sírját, a gízai Nagy Piramist lezárassa, hogy a lakosság ne zarándokolhasson oda.

A Khephrén-piramis belsejének sorsáról nagyon keveset hallunk. Lehetséges, hogy a szaiszi korban ezt is kinyitották,[390] de a későbbi időkben zárva maradt, bizonyosat legkorábban csak az arabok behatolásáról tudunk. Mükerinosz piramisát szintén felnyitották már a szaiszi időkben, a sírkamrában talált, korakeresztény időkből származó csontmaradványok[391] pedig azt mutatják, hogy később is temetkezési helyül használták, míg ismét le nem zárták véglegesen.

Az egyiptomiak tehát a 3. században még kellőképpen ismerhették a piramisok belsejét. A Szúríd-legenda későbbi keletkezését támasztja alá az is, hogy a legenda egészen fantasztikus leírást ad a piramisok belső elrendezéséről és a földalatti bejáratokról (északon, nyugaton és délen, 150 ölnyire a piramisoktól stb.). A nyugati piramisban lévő 30 kamra leírása, mely az Ezeregyéjszaka idézett meséjében is visszatér, a piramisépítésről adott elbeszé-

---

[387] Sztrabón 17, I. 33.
[388] Kákosy: *Antik tanulmányok*, 16, 1969, 197. old.
[389] Lippmann: i. m., 288. old. és sk; Berthelot: i. m., 274. old.
[390] Kákosy: *Archeologiai Értesítő*, 95, 86. old.
[391] Edwards: i. m., 163. old.

léssel együtt, inkább emlékeztet egy *masztaba* felépítményének belső felosztására (a bolygók házainak már végképp nincs köze a valósághoz). És valószínűleg a piramisok környékén levő aknasírok látványa indította a szerzőt arra a feltevésre, hogy a bejáratokat a piramisoktól távol keresse. (Az is igaz viszont, hogy pl. II. Szeszósztrisz illáhúni piramisának bejárata valóban a piramis falától délre egy aknában nyílik.) Erre a gondolatra szintén csak olyan időszakban juthattak, amikor a valóságos bejáratok helye a piramisok északi oldalán feledésbe merült. Al-Ma'mún kalifa, aki néhány évvel a Szúríd-legenda arab fordításának elkészítése előtt felnyitotta a Nagy Piramist, az eredeti bejárat közelében kezdte el a behatolási munkálatokat, tehát ebben az időben már reális tudásuk lehetett a bejáratok elhelyezkedéséről. Mindez arra késztet bennünket, hogy a Szúríd-legenda keletkezésének idejét egy olyan korban keressük, mely egyformán távol volt a 3. és a 9 századtól, vagyis valahol az 5. század tájékán. Végső formáját valószínűleg nem is egyszerre, hanem többszörös szerkesztés eredményeként nyerte el, amint ezt az alkotóelemek sokszínűsége és különböző kora sejtetni engedi, s csak a végső összeállítás lehetett egy keresztény műve. A koptok és az arabok természetesen nem változatlan formában adták tovább a történetet, hanem kisebb-nagyobb változtatásokkal, különösen a piramisőrökről szóló részletben.

III. SADDÁD IBN ^{C}ÁD LEGENDÁJA

Az áditák és az amálekiták az arab–kopt hagyományban

Az arab hagyomány egy része az áditák vezérének, Dél-Arábia mitikus hősének, Saddád ibn ^{c}Ádnak tulajdonítja a piramisok építését. Al-Masz^{c}údí szerint

„...van a jemeni arabok között olyan, aki azt hiszi, hogy a két piramis Saddád ibn ^{c}Ádnak és valaki másnak a sírja régi királyaik közül, akik meghódították Egyiptom földjét az ősi időben. Ezek tisztavérű arabok voltak, mint az amálekiták és mások...”[392]

A piramisépítés okáról a források nem mondanak sokat, a legtöbb, amit megtudhatunk, így hangzik:

„Saddád ibn ^{c}Ád volt az, aki a Fusztáttal szemben álló két piramist építette egy álom miatt, amit látott.”[393]

Az álomra történő hivatkozás és a Hermész–Szúríd-legenda ismeretében feltételezhetjük, hogy Saddád a világot fenyegető katasztrófát álmodta meg, és ezért építette a piramisokat, de a két előbbi legenda másik fő motívumáról, a tudományok elrejtéséről nem esik szó.

Egy ettől némileg eltérő hagyományban Dzsannád, Saddád ibn ^{c}Ád dédunokája szerepel a piramisok építőjeként, aki az ő idejében az oszlopos Iremnek nevezett Alexandria uralkodója volt.[394]

A harmadik vélemény nem az áditákkal, hanem egy másik legendás sémi törzzsel, az amálekitákkal hozza kapcsolatba a piramisok építését:

---

[392] Al-MASZ^{C}ÚNÍ: *Kitáb at-tanbíh*, 20. old; Graefe: i. m., 18. old. és sk. Jaqút: i. m., 215. old. szerint Saddád sírjára Hadramautban akadtak rá egy hegy belsejében. A 100-szor 40 öl méretű sírkamra közepén két nagy aranykerevet állott, az egyiken hatalmas testű ember feküdt, fejénél tábla adta hírül, hogy itt nyugszik Saddád ibn ^{c}Ád, a valaha oly hatalmas király.

[393] Graefe: i. m., 33. old.

[394] Uo., 27. old. és Sk.

„Miután az amálekiták bejöttek Egyiptom földjére, abban az időben, amikor Dzsurhum elűzte Őket Mekkából, felépítették a piramisokat...”[395]

Az arab geneológusok szerint az áditák és az amálekiták törzse is a bábeli torony leomlása és a nyelvek összezavarodása után, az ősi időkben vándorolt Arábiába különböző sémi népekkel – mint pl. a Szamúd vagy a Dzsurhum – együtt. Ezek alkotják más népcsoportokkal közösen az *al-ᶜarab al-bá'ida* („elveszett arabok”) kilenc törzsét. ᶜÁd leszármazottai Dél-Arábiában, Hadramautban telepedtek le, ᶜAmáleq utódai pedig Mekka környékét választották lakóhelyül.[396]

Az áditák óriások voltak és bálványokat imádtak, isten Húd prófétát küldte el megtérítésükre, de intő szava nem talált meghallgatásra. Mikor isten büntetésből hároméví szárazsággal sújtotta őket, küldöttséget menesztettek Mekkába, hogy esőért könyörögjenek. Az ádita küldöttek egy teljes hónapot mulatozással töltöttek, és csak ezután láttak neki feladatuk teljesítéséhez. Esőt kérő fohászukra válaszként három felhő jelent meg az égen: fehér, fekete és vörös; s mennyei hang szólította fel a küldöttség vezetőjét, hogy válasszon közülük. A fekete mellett döntött, gondolva, hogy ebben van a legtöbb eső, de szerencsétlenül választott, mert az égi hang pusztulást jósolt ᶜÁd népére. Isten az áditák országába irányította a felhőt, melyből forró szél csapott ki, és eltörölte a hitetlen népet a föld színéről.[397]

A néphagyomány az áditákat nagy építőkként tartja számon, nekik tulajdonítják Hadramaut himjarita emlékeinek, palotáinak, hatalmas kőtömbökből készült várainak az építését. A legenda szerint egyik királyuk, Luqmán emelte a híres ma'ribi gátat Jemenben. Az ádita legendában nevezetes szerepet játszik egy csodálatos városnak, az oszlopos Iremnek a megalapítása is. A város hollétét illetően eltérőek a vélemények, a Korán nem mond róla közelebbit, a kommentátorok pedig Jemen egyik városa mellett még Damaszkuszt és Alexandriát is említik, mint Irem lehetséges helyét.[398] A várost Iremről, ᶜÁd nagyapjáról, Noé unokájáról nevezték el. Építője Saddád ibn ᶜÁd volt, az áditák első királya; ᶜÁd ugyan két fiút hagyott utódul, de Sadíd halála után Saddád egyedül uralkodott.

---

[395] Uo., 28. old.
[396] Carra de Vaux: i. m., 133. old.
[397] At-Tabarí: i. m., I. köt., 216. old. és skk; Carra de Vaux: i. m., 134. old. és sk; vö. Korán 7, 59–63; II, 52–63; 26, 123 139; 46, 20–25.
[398] Korán 89, 7–8; Jáqút: i. m., I. köt., 212. old. és skk; vö. Blochet: *Rivista degli Studi Orientali*, 3, 183. old.

Mikor hallott az égi paradicsomról, elhatározta, hogy megalkotja annak földi mását, és az Irem nevet adja neki. Elkészülte után többek társaságában útra kelt, hogy gyönyörködjék a város látképében, de egy félelmetes égi hang valamennyiüknek kioltotta az életét.

Irem épségben megmaradt, isten azonban láthatatlanná tette a földi halandók számára, akik közül csak egy-egy kiválasztott láthatta nagy ritkán. Mesélik, hogy Mu^{c}áwija kalifa idejében (661–680) egy ^{c}Abdalláh ibn Qilába nevű beduin, miközben a tevéjét kereste a sivatagban, rábukkant a kihalt városra, és kalandját elmesélte a kalifának, de a város helyét nem tudta többé megmutatni.[399]

Az arab hagyomány Nagy Sándorral is találtat egy oszlopot Alexandriában, melyre himjarita írással feljegyezték, hogy Saddád ibn ^{c}Ád, az oszlopos Irem építője itt akart várost alapítani, de valaki lebeszélte, és ezért elállt tervétől.[400]

A sémi áditák és amálekiták egyiptomi inváziójának emléke a kopt hagyományban szintén megtalálható. Egyiptom özönvíz utáni első uralkodója, Micrajim birodalmát felosztotta négy fia között, és a legenda szerint második fia, Asmun uralkodásának 600. évében hódították meg az áditák Egyiptomot. 90 évig maradtak az országban, kivonulásuk után a hatalom újra Asmun kezébe került, aki összesen 830 évig volt uralmon. Az áditákat Egyiptomból való távozásuk után semmisítette meg a forró szél.[401]

Az amálekiták egyiptomi betörése Szá dinasztiájának végén történt, Húrijá királynő uralkodása alatt, aki Tútísznak, Ábrahám fáraójának lánya volt. Az amálekiták vezére, Dzsírún Szíriából nyomult be Egyiptomba, és Húrijá, menekülése érdekében, felajánlotta neki, hogy feleségül megy hozzá, ha felépít egy várost a nyugati sivatagban. Az amálekita vezér elfogadta a feltételt, de mikor teljesítette, Húrijá azt kérte tőle, építse újjá Alexandriát is, ami az áditák kivonulása óta romokban hevert. Dzsírún eleget tett kívánságának, de ekkor Húrijá csellel megölette őt katonáival együtt, és megszabadította az országot az idegenektől.[402]

---

[399] Al-Baidáwí: *Tafszír* („Magyarázat"), Isztanbul, 1305 A. H., 797. old.; Jáqút: i. m., I. köt., 215. old.

[400] Al-MASZ^{C}ÚDÍ: *Murúdzs adz-dzahab*, II. köt., 421. old.; vö. Wiet: i. m.. 141. old.

[401] Carra de Vaux: i. m., 267. old.; vö. uo., 237. old, és Wiet: i. m., 192. old. és skk.

[402] Carra de Vaux: i. m., 328. old. és skk; vö. Wiet: i. m., 138. old. és skk. Dzsírún egyik kalandja nagyon emlékeztet Tüanai Apollóniosz és a smaragd tábla megtalálásának történetére. Egy női démontól megtudja, hogy a romokban heverő Alexandriától nem messze hét oszlopon hét aranyszobor áll, melyek rejtett kincseket őriznek.

Az amálekita invázió veszélyét azonban csak rövid időre sikerült elhárítani, mert Húrijá utódjának, Dulaifa királynő uralmának az amálekiták sikeres betörése vetett véget, és al-Walíd megalapította az amálekita dinasztiát.[403] Őt még hat amálekita uralkodó követte, közöttük egy bizonyos Látísz (más változatban Bilátísz),[404] akiről még szó lesz.

Az ádíták és amálekiták egyiptomi inváziója a valóságban

Az ádíták és amálekiták egyiptomi betörésének történelmi alapja is van, nemcsak a legenda szüleménye: megfelel a hükszószok, a pásztorok inváziójának.[405] A hükszósz betörés egy népvándorlási mozgalom eredménye volt, melynek következményeként fontos változások mentek végbe egész Nyugat-Ázsiában. Az Kr. e. II. évezred tájékán árja népek nyomultak be a Közel-Keletre. A hettiták Kr. e. 2000 körül megtelepedtek Anatóliában, a hurriták berendezkedtek Mitanniban, a nem-indoeurópai karsziták dinasztiát alapítottak Babilonban, a visszaszorított sémiták pedig megpróbáltak délebbre, Kánaánba vonulni, majd még továbbszorultak nyugatra. Ezeket a sémi törzseket nyomon követték az árja csoportok. A népvándorlási hullám végül Egyiptomban halt el, ahol Kr. e. 1730 körül jelentek meg az idegenek. A keleti Deltában, Avarisz néven várost is alapítottak. Az ázsiai néphullámok nem egyszerre, hanem folyamatosan érkeztek, és Kr. e. 1680-ban elég erősek lettek Egyiptom meghódítására, ahonnan Kr. e. 1580-ig nem sikerült kiűzni őket.[406]

A legendabeli ádíták és amálekiták inváziója a hükszószok jövetelének az emlékét őrizte meg, és erre a népmozgalomra utalhat ᶜAbdalláh al-Dzsurhumí idézett megjegyzése is, mely szerint az amálekitákat a Dzsurhum törzs űzte el Mekkából.

A kincsek megszerzéséért először egy-egy bikát áldoz a szobroknak, a vért az oszlopokra hinti, a bika farkának szőrével, körmeivel, és szarvával pedig megfüstöli őket. Ezután a hét szobor által jelzett helyeken, az oszlopoktól 100–100 ölnyi távolságban leás a mélybe, és földalatti járatokon keresztül minden egyes alkalommal egy lezárt ajtóhoz érkezik. Az ajtó mögötti üregben kőbálvánnyal találja magát szemben, akinek nyakában aranytáblán levő felirat ismerteti a kamrában látható kincseket (Carra de Vaux: i. m., 335. old.).

[403] Uo., 343. old.

[404] Uo., 386. old., 2. jegyzet

[405] Uo., xxvi. old.; vö. P. Casanova: *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, 2, 1902, 29. old. és skk.

[406] É. Drioton – J. Vandier: *L'Égypte*, Paris, 1946, 280. old. és skk.

Az abüdoszi és szaqqarai királylistákon a hükszósz-kornak megfelelő XIII–XVII. dinasztia uralkodóinak nevei ki vannak hagyva, s a karnaki királylista sem beszél a XIV. dinasztiáról és a hükszószokról. A későbbi egyiptomiak úgy néztek vissza erre a korra, mint a zsidók a babiloni fogságra, égett bennük a vágy, hogy a hükszószokat elfelejtsék, és uralmukat meg nem történtté tegyék.[407] A régi Egyiptomnak ez az igyekezete hasonló a koptok törekvéséhez, akik az araboknak azt bizonygatták, hogy sem az áditák, sem az amálekiták nem hatoltak be soha országukba, mert az egyiptomiak varázsereje ezt megakadályozta.[408]

Lehetséges, hogy a hükszósz uralom halvány emléke talál visszhangra Hérodotosznál, amikor megemlíti, hogy az egyiptomiak még a piramisokat is Philitisz pásztorról nevezték el, annyira gyűlölték Kheopszot és Khephrént zsarnokságuk miatt. Ezt a Philitisz pásztort a filiszteusokkal hozták kapcsolatba, akik a betörő hükszószok egy részét alkothatták. Hérodotosz hagyományában, úgy látszik, a piramisépítő fáraók alatti elnyomás összekeveredett a hükszósz-korival.[409] Mindenesetre a piramisok építését Egyiptomba benyomuló sémitáknak (áditáknak és amálekitáknak) tulajdonító arab hagyomány első megjelenési formáját Hérodotosznál fedezhetjük fel. Nincs kizárva, hogy közeli kapcsolat van az amálekita dinasztia hatodik uralkodója, Bilátísz és Hérodotosz Philitisze között, mert a két, kevéssé eltérő névalak azonos személyt jelölhet. Megemlékezik a hükszósz hódításról Manethón munkája is: Tutimaiosz idejében ismeretlen fajú hódítók jöttek keletről Egyiptomba, akik elpusztították az országot. Első királyuk, Szalitisz Memphiszben uralkodott, és alapított egy várost a szaiszi nomoszban, amit Avarisznak nevezett el. A hódítókat

„…Hükszósznak, vagyis pásztor-királyoknak nevezték, mert *hük* a szent nyelven azt jelenti, hogy »király«, és *szász* köznyelvben »pásztor«-t vagy »pásztorok«-at jelent, innen jön az összetett *hükszósz* szó. Néhányan azt mondják, hogy arabok voltak.”[410]

Az arab hagyomány eredetét vizsgálva, Manethónnak ez az állítása különösen érdekes, és ebből a szempontból mellékes, mennyi a történeti igazság benne. Megjegyzése láthatóan egy korabeli néphagyományt ad vissza, s ez

[407] Waddell: i. m., 74. old., 1. jegyzet; 76. old., 1. jegyzet.
[408] Graefe: i. m., 2, 33. old
[409] Waddell: i. m., 76. old., 1. jegyzet. Wiedemann (i. m., 477. old. és sk) szerint Philitiszt nem lehet kapcsolatba hozni a filiszteusokkal.
[410] Waddell: i. m., Fr. 42., 79. old. és skk.

fontos az ádita–amálekita legenda története számára, mert mutatja, hogy az ő korában már létezett az egyiptomi arab betörés mondája. A Szalitisz név, eredetében lehet sémita, valószínű azonban, hogy nem tulajdonnevet jelent, hanem inkább címet vagy rangot, mint pl. herceg, tábornok, szultán.[411] Szalitisz (más változatban Szilitész)[412] nevét megkísérelték Philitiszében is felismerni.[413] Elképzelhetőnek tűnik, hogy a három név, Philitisz, Szalitisz és Bilátísz hasonlósága nem a véletlen műve, hanem szorosabb kapcsolatot jelent, mely egyúttal mutatja a hagyomány történeti folyamatosságát. Manethón szerint a pásztorok uralkodói hatan voltak,[414] és ez a szám megközelíti az amálekita dinasztia hét királyának számát.

Saddád ibn ᶜÁd, Szúríd és Hermész

Saddád ibn ᶜÁd piramisépítésének láthatóan nincs nyoma az arabok előtti hagyományban, és a hükszósz–ádita legendával sem hozható közelebbi kapcsolatba. Ennek ellenére Blochet francia orientalista szoros rokonságot vélt felfedezni Saddád ibn ᶜÁd legendája, a kopt hagyomány és a hükszósz invázió között. Elméletével egy kicsit részletesebben is meg kell ismerkednünk, hogy a három piramisépítő legendájának viszonyát tisztázhassuk.

Azt próbálta kimutatni, hogy a régi Egyiptom történetével foglalkozó kopt hagyományban megtalálható az ádita invázió leírása a hükszósz betörés pontos megfelelőjeként. Qoftarím dinasztiájában ugyanis a negyedik uralkodót Saddát ibn ᶜAdímnak hívták, és Blochet őt Saddád ibn ᶜÁddal azonosítja, habár az arab szerzők szerint két teljesen különálló személyről van szó, és pusztán a nevük hasonlósága miatt cserélték őket össze.[415] Blochet úgy véli, az ᶜAin Samsz (Héliupolisz, a bibliai Ón) építését Saddát–Saddádnak tulajdonító kopt hagyomány a hükszószok városának, Avarisznak a megalapítására nyúlik vissza,[416] és ezért Szalitiszt, a hükszószok első uralkodóját

---

[411] Uo., 80. old., 1. jegyzet.
[412] Uo., 238. old.
[413] Lásd előbb a 409. jegyzetet.
[414] Waddell: i. m., Fr., 43. 90. old. Szalitisz neve itt Szaitész változatban fordul elő.
[415] Carra de Vaux: i. m., 250. old.; Wiet: i. m., 116. old.; Graefe: i. m., 8. old. Blochet elméletére: *Rivista degli Studi Orientali*, 2, 754. old. és sk; 3, 177. old. és skk; és Uő: *Le culte d'Aphrodite-Anahita chez les arabes du paganisme*, Paris, 1902, 26. old. és skk.
[416] Uo., 40. old. Carra de Vaux: i. m., 250. old. és skk. csak templomok és általában városok alapítását tulajdonítja Saddátnak, ᶜAin Samszot kifejezetten nem említi.

Saddádda azonosítja.[417] (Feltételezve egy Szalitisz, Szalatisz, Szadatisz, Szaddatisz = Saddád névazonosságot.) Saddát ibn ᶜAdímnak azonban semmi köze sincs akár az ádita, akár az amálekita invázióhoz, alakja olyan uralkodók között helyezkedik el, akiket nem lehet összekeverni a sémi hódítókkal, nevük is teljességgel idegen a sémi hagyomány számára.[418]

Blochet, az ádita legenda egyik jellemző motívumából, Irem városának felépítéséből kiindulva kísérelt meg szoros összefüggést keresni a hükszószok városépítése és a kopt hagyományban szereplő uralkodók városalapításai között. Valójában, jóformán. nincs olyan király a kopt mondakörben, akinek ne tulajdonítanák város vagy városok építését. Ez a motívum tökéletesen megfelelt a naiv, Biblián alapuló történelemszemléletnek, és nem szükségszerűen kölcsönzés eredménye.

Így helytelen ádita uralkodót csinálni a kopt hagyomány számos szereplőjéből, pusztán azért, mert várost alapított. Blochetnál ádita király lesz Asmun, aki felépítette az Asmun nevű várost, Utirátiszt és a Csodák Városát,[419] Mengáwusz, aki Memphiszt alapította,[420] vagy Menáwusz, aki Dimász városát építette a nyugati sivatagban.[421] Mivel a motívum ennyire elterjedt, nincs különösebb jelentősége, hogy a koptok szerint az amálekita vezérek is emeltek városokat.

Blochet a Szúríd-legendát pusztán Saddád ibn ᶜÁd legendája tükörképének, egyszerű másolatának tartja, magát a Szúríd nevet pedig Saddád fivére, Sadíd nevének variánsaként fogja fel. A koptok ugyanis ismerték ezt a történetet, de mert sértette „nacionalizmusukat", ennek a mintájára csináltak egy saját legendát, és főszereplőjévé Szúrídot tették meg.[422] Ez a feltételezés már csak azért sem állja meg a helyét, mert Szúríd alakja pontosan beilleszkedik Egyiptom özönvíz előtti történetébe, és sem ő, sem elődei nem hozhatók összefüggésbe a sémi invázióval.

Erős hatást gyakorolt Saddád legendája a Hermész-legendára is, Blochet véleménye szerint. Fő érvként megint a városalapítás motívumát említi meg. A kopt hagyományban Hermész, többek között úgy szerepel, mint Asmun (Hermupolisz, a mai Asniunein) és egy Utirátisz nevű város alapítója.[423] Ugyanezt a történetet Asmun és Utirátisz építéséről elmesélik egy Asmun

---

[417] Blochet: i. m., 43. old.
[418] Az uralkodók neveire: Carra de Vaux: i. m., 237. old. és skk.
[419] Uo., 264. old. és sk; Blochet: *Rivista degli Studi Orientali*, 3, 179. old.
[420] Carra De Vaux: i. m., 255. old.
[421] Uo 262.
[422] Blochet: *Le culte d'Aphrodite-Anahita*, 35. old.
[423] Carra de Vaux: i. m., 169. old. és sk.

nevű királlyal kapcsolatban is, tehát Hermészt Egyiptom egyik földi uralkodójával azonosítják. A legenda itt annyiban bővül, hogy Asmunnal még egy várost alapíttatnak, amit a Csodák Városának neveztek el, de Utirátiszt és a Csodák Városát hívják Hermész városainak is.[424] Hermész tehát ugyanúgy alapítja meg a Csodák Városát, mint Saddád ibn ᶜÁd az oszlopos Iremet, az égi paradicsom földi mását.

Egy történet elmondja, hogy ᶜAbd al-ᶜAzíz ibn Merwán kormányzósága idejében (686-ban) valaki azt mesélte a kormányzónak, hogy a nyugati sivatagban, elveszett tevéjét keresve, romvárosra bukkant, melyben különböző gyümölcsökkel megrakott, nagy fát fedezett fel, és a gyümölcsöket megkóstolta. Egy kopt ekkor elmagyarázta, a beduin bizonyára Hermész valamelyik városának jutott a nyomára, ahol hatalmas kincseknek kell rejtőzni. ᶜAbd al-ᶜAzíz erre embereket küldött a város felkutatására, de fáradozásuk eredménytelenül végződött.[425] Ez a történet láthatóan csak változata annak az elbeszélésnek, melyben ᶜAbdalláh ibn Qilába akad rá véletlenül az oszlopos Iremre, és kalandját hírül viszi Muᶜáwija kalifának is.

Mindezek alapján Blochet úgy gondolja, hogy a városépítő Asmun története, aki nem más, mint Hermész, egyszerű utánzata az Iremet felépítő Saddád ibn ᶜÁd legendájának, tehát Hermész valójában Saddáddal azonos. Utaltunk már arra, hogy a városépítés motívumával kapcsolatban sokkal általánosabb érvényű jelenségre kell gondolnunk, mint az ádita-legenda hatása. Lehetséges, hogy Irem véletlen felfedezésének történetét alkalmazták Hermész városának megtalálására is, hiszen a régi egyiptomi romok, templomok és a kincskeresés népszerű mestersége kedvező talajt biztosíthattak elterjedésére. Az ádita-legenda egy részeleme éli itt önálló életét, de ez még nem ok arra, hogy Hermész és Saddád ibn ᶜÁd legendáit egészükben azonosítsuk, annál kevésbé, mert a Hermész városaihoz fűződő monda az egyiptomi hagyományban gyökerezik.

Még a múlt század végén is keringtek mesés történetek Felső-Egyiptomban egy titokzatos templomról és városról, melyek a nyugati sivatagban találhatók, egy-másfél napi járásra a Nílustól.[426] Az arabok szerint a templomot rossz szellemek, *ᶜifrít*-ek kísértik, akiknek az a szokása, hogy lakhelyüket csak időnként engedik meglátni, és akkor is kizárólag olyanoknak, akik nem szándékosan keresik. Így érthető, hogy a rejtélyes sivatagi templomot egy Asszuán környéki helység lakosa fedezte fel véletlenül, amikor

[424] Uo., 266. old.
[425] Uo., 266. old.
[426] Maspero: *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte*, 2, 1901, 146. old. és skk.

Mohammed Ali katonatoborzói elől a sivatagba menekült, de a hivatásos archeológusoknak soha sem sikerült megtalálniuk.

Az egész legenda háttere abban keresendő, hogy az egyiptomi hagyományban Thoth–Hermésznek két városát tartották számon: az egyik Asmunein volt, a másik pedig egy núbiai város, Pnupsz, melyben egy nagy tiszteletet élvező fa is volt. Hermész núbiai városának és fájának emléke jelenik meg a tevéjét kereső ember történetében, aki evett a titokzatos város fájának gyümölcseiből.[427] Nagyon valószínű, hogy a legendának valóságos alapja van, és tényleg valamilyen létező sivatagi templommal magyarázható kialakulása, ezért nem szükséges okvetlenül az ádita-motívum átvételére gondolni.

Ha Hérodotosz beszámolója Philitisz pásztorról valóban Egyiptom sémita meghódítóinak emlékét őrizte meg, akkor a gízai piramisok építését az áditáknak és amálekitáknak tulajdonító arab hagyomány kétségtelenül régi eredetre nyúlik vissza. Saddád ibn ᶜÁd piramisépítésének legendája azonban ezzel nem hozható közvetlen kapcsolatba, és kialakulása is sokkal későbbre tehető. Minthogy az áditákat híres építőkként tartották számon, a mohamedánok terjeszkedésük során a nagy kőépítményeket gyakran ᶜÁd népének tulajdonították.[428] Így juthattak arra a gondolatra, hogy a piramisok építését Saddád ibn ᶜÁddal kapcsolják össze, akinek a legendájában ez viszont csak mellékes mozzanat. Saddád is egy álom miatt építi fel a piramisokat, tehát alakjának piramisépítő aspektusát az arab hagyomány asszimilálta Hermészhez és Szúrídhoz, jóllehet a tudományok megóvásának motívuma nem jelenik meg. Az arabok számára, érthetően, Saddád ibn ᶜÁd piramisépítése vált a legnépszerűbbé, és a gízai piramisokat szívesen emlegették az ő alkotásaiként:[429] mint néhány évszázaddal korábban a kereszténység, az iszlám is megpróbálta birtokba venni az egyiptomi örökséget.[430]

Miután végigkísértük az arab piramis-legendák útját, megállapíthatjuk, hogy a legendák a tudás elrejtésének és a kozmikus katasztrófáktól (elsősorban a vízözöntől) való megőrzésének motívumát használták fel. A tudás elrejtésének fikciója megtalálható már a fáraókori Egyiptomban, de a pesszimista világnézetű hermetikus gnoszticizmusban erőteljesebb vallási színezetet kapott a tudás isteni eredetének hangsúlyozásával. Ez a motívum él to-

---

[427] Uo., 152. old. és sk; és Uő: *Journal des Savants*, 1899, 166. old.

[428] Dubler: i. m., 55. old.

[429] Lásd pl. A. Bey Kamal: i. m., I. köt., 28, 29, 30, 70, 71, ahol a gízai piramisokat csak mint Saddád piramisait emlegetik.

[430] Az arab és az egyiptomi hagyomány szinkretizálásában főleg a dél-arabok játszottak szerepet: J.-C. Vadet: *Bulletin d'Études Orientales*, 22, 1969, 7. old. és skk.

vább az arab hermetikus irodalomban is, mert kitűnően megfelelt az iszlám ideológiájának. A tudományok özönvíz elől történő elrejtésének eszméje végső soron Mezopotámiából származik, de a legendákban megjelenő formáját a késői, zsidó, apokrif irodalom özönvizét feldolgozó, a pogányság ellen küzdő kereszténység hatásának köszönheti. A két főmotívumot a Hermész-legenda tartalmazza a legtisztábban, Szúríd története csak ennek tükörképe, kidolgozottabb felépítésű változata, mely a kopt hagyományban szorosan kapcsolódik az egyiptomi nemzeti történelem egy szakaszához. E két fő legendát a földet fenyegető katasztrófa megálmodásának motívuma köti össze Saddád ibn ᶜÁd piramisépítésének történetével.

A filológiai elemzésen túllépve, a legendák általánosabb jellegű mondanivalóját keresve, azt mondhatjuk, hogy Hermész, Szúríd és Saddád legendái azoknak a mondáknak a sorába tartoznak, melyek valamilyen, az egész emberiséget izgató problémára igyekeznek választ adni: a piramis-legendák arra a kérdésre akarnak felelni, hogyan jutott az emberiség a tudás birtokába.

MELLÉKLET

KÉPEK

1. Mükerinosz, Khephrén és Kheopsz gizai piramisa

2. Kheopsz piramisának bejárata, Vyse – Perring: i. m., 1. kép.

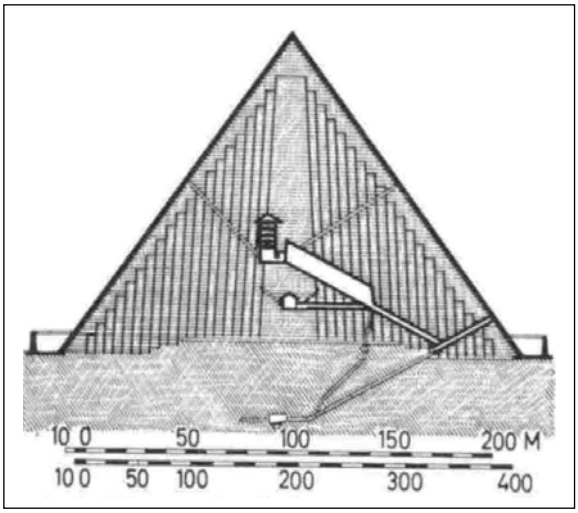

3. A Kheopsz-piramis keresztmetszete, Fakhry: i. m., 68. kép.

4. Khephrén diorit szobra. Homloka közepén az *uraeus* kígyó körvonalai láthatók. Fakhry: i. m., 74. kép.

5. A félig betemetett Szfinx az 1945-ben megkezdett ásatások előtt.
G. Papeloux – G. Bonheur: *The nocturnal magic of the Pyramids*, Paris, 1961, 47. kép.

6. Mükerinosz piramisának sírkamrája, Vyse – Perring: i. m., II. köt., 82. old.

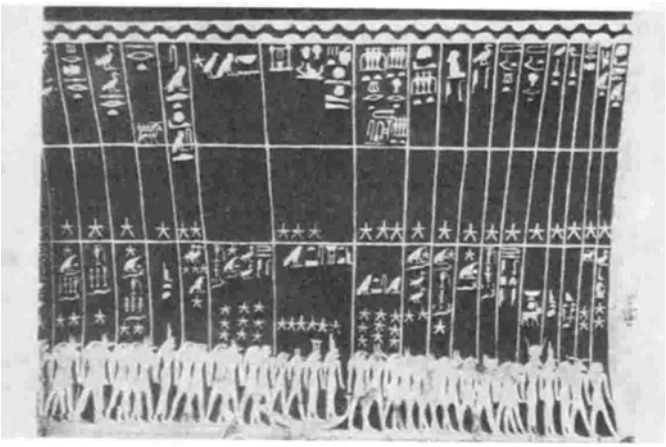

7. Asztronómiai tárgyú menyezetkép I. Szeti sírjában (Királyok Völgye, XIX. dinasztia). Középen Ízisz és Ozírisz láthatók egy bárkán, Waerden: i. m., 5. kép.

8. A nagy piramis képe és leírása a *Tuhfat al-albáb-ban*, Al-Qaiszi: i. m., V. tábla.

9. A piramisok, mint József raktárai. Mozaik a velencei Szent Márk Katedrálisban (XIII. század), Rühlmann: i. m., 1. kép.

10. Osztanész perzsa ruhában. Jobb kezében a csodatevők ébengyűrűjét tartja, baljában egy könyvtekercs látható. Festmény a Dura-Europoszban feltárt Mithreumból, Bidez – Cumont: i. m., I, ½. tábla.

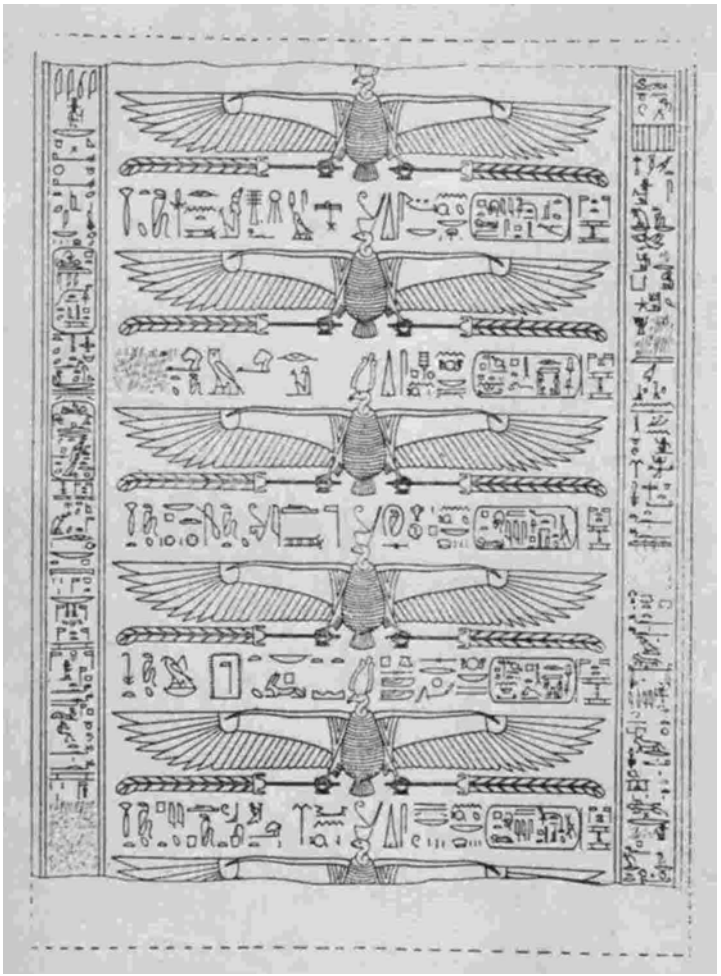

11. Az omboszi templom mennyezete. Catalogue des Monuments et Insriptions de L'Egypte Antique. Première Série, II. köt., 329. tábla.

12. A bölcs a templomban. A *Tabula Chemica* címoldala.
Turáb^c^Ali – Stapleton – Hidayat Husain: i. m., 146. old.

13. Nechber védőistennnő keselyűalakban lebeg egy uralkodó felett.
Omboszi templom, homlokzat.
Catalogue des Monuments…, II. köt, 203. tábla.

14. Az ibiszfejű Thorth, előtte I. Szeti. J. B. Pritchard: *The Ancient Near East in Pictures Relating to Old Testament*, Princeton, 1954, 572. kép.

15. A bölcs Imhotep.
Morenz: Gott und Mensch im alten Ägypten, Leipzig, 1964, 35. kép.

16. Ízisz és a gyermek Hórusz.
J. Leipoldt – W. Grundmann: *Umwelt des Urchristentums*, Berlin, 1967, III. köt., 270. kép.

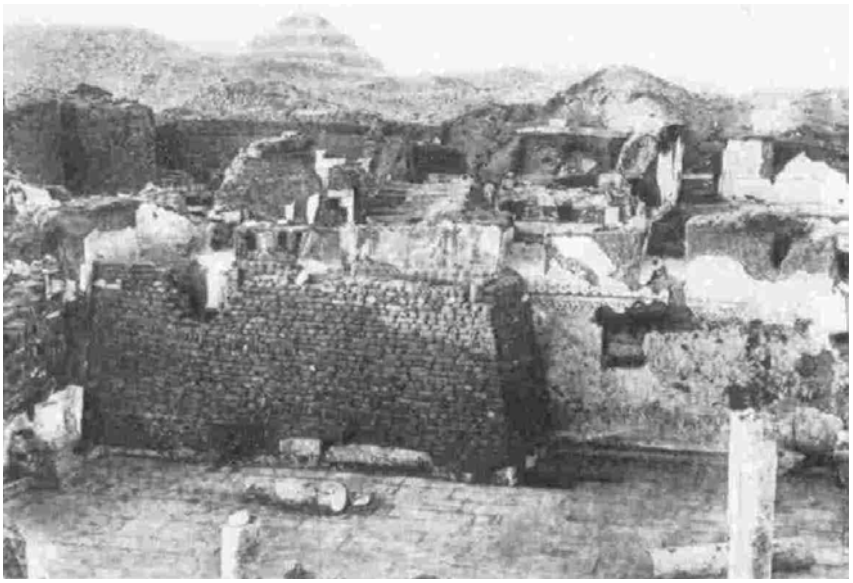

17. Deir Abú Hirmisz (Apa Jeremias kolostora) Refektórium. Háttérben a Dzsószer-piramis. Guibell: i. m., IV. köt., X. tábla.

18. Abú Hirmisz (Apa Jeremias) arcképe kolostorának egy oltáráról (Vízfestmény) Quibell: i. m., II. köt., LX. tábla.

19. Ízisz Pelagia, kezében dagadó vitorla, előtte a Pharosz. Alexandriai pénzdarab, átmérője 22 mm. Leipoldt – Grundmann: i. m., III. köt., 260. kép.

20. Az alexandriai Pharosz képe a *Tuhfat al-albáb*-ban, Al-Qaiszi: i. m., II. tábla.

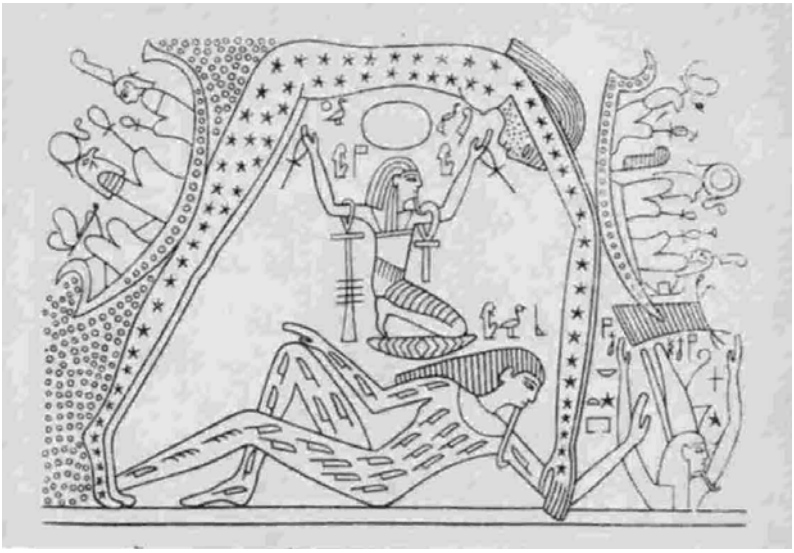

21. Az eget szimboólizáló Nut istennőt tartja Su, a levegő istene, alatta Geb, a földisten. Morenz: i. m., 40. kép.

22. Dürer: „A napbaöltözött asszony”

23. Ízisz szárnyasan, fején a napkorong tehénszarvakközött.
Morenz: i. m., 11. kép.

24. A denderai állatöv. (Rajz)
Waerden: i. m., 13. kép.

25. Ima a naphoz (Amarna).
J. Leipoldt – W. Grundmann: i. m., 219. kép.

26. Lélekmadarak és árnyék.
W. Wolf.: *Die Welt de Ägypter*, Stuttgart, 1954, 57. tábla.

27. A Halakban összegyűlt planéták özönvizet hoznak a földre. Leonhard Reymann: *Practice für 1524* c. művének címlapja. A kép jobboldalán a pápa és a császár, balodalon a lázadó parasztok láthatók. / A. Warburg: *Heidnisch-antike Weissagung in Wort und Bild zu Luthers Zeiten* (Sitzungberrichte der Heidelberber Akademie des Wissenschaften Jg. 1920, 26 Abb.), 10. kép.

28. A cadizi világítótorony tetején álló szobor rajza a *Tuhfat-albáb*-ban. Al-Qaisszi: i. m., I. tábla.